

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra výtvarné výchovy

Diplomová práce

Dobrodružná literatura pro děti a mládež v ilustracích žáků

6. ročníku ZŠ

(teoreticko-projektová práce)

Adventurous literature for children and youth in illustrations

by pupils of the 6th grade of primary school

(theoretical-project thesis)

Vypracovala: Bc. Vendula Bastlová

Vedoucí práce: PhDr. Aleš Pospíšil, Ph.D.

České Budějovice 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne

.....

Podpis studentky

Poděkování

Ráda bych poděkovala především vedoucímu diplomové práce, PhDr. Aleši Pospíšilovi, Ph.D., za pomoc při výběru tématu, věcné rady, vedení práce a trpělivost. Dále pak ZŠ Nerudova v Českých Budějovicích za umožnění realizovat projektovou část diplomové práce během hodin výtvarné výchovy v 6. ročnících.

Abstrakt

Diplomová práce, s názvem Dobrodružná literatura pro děti a mládež v ilustracích žáků 6. ročníku, představuje nástin k pochopení teorie literatury pro děti a mládež, zvláště pak té dobrodružné, ale i ilustrace, její historie, vývoje, jejími druhy a výtvarnými technikami, díky kterým mohou vznikat různorodé ilustrace, kdy správné zvolení výtvarné techniky může podtrhnout význam a účel ilustrace i samotného textu, který se k ní pojí. Projektovou částí této práce je pak vytvoření souboru několika výtvarných lekcí pro žáky šestého ročníku základní školy, které mají za úkol povzbudit žáka k vytvoření ilustrace na základě přečtené části textu z vybraného titulu, a podnítit tak nejen žákovu tvořivost a smysl pro představivost, ale i zájem o četbu.

Klíčová slova: ilustrace, dobrodružná literatura, výtvarná práce, výtvarná technika, text, kniha

Abstract

The thesis with name Adveturous literature for children and youth in illustrations by pupils of the 6th grade of primary school introduce outline to understand the theory of literary for children and youth, especially the adveturous one, but also illustration, her history, development, types of illustrations and art techniques thanks to which various illustrations can be created, when the right choice of art technique can emphasize meaning and purpose of illustration. Project part of this thesis is creating of several art lessons for pupils of 6th grade of primary school. This lessons have a task encourage pupil to create illustration based on the text read from required reading, and incite pupil'screativity and sense of imagination but also interest in reading.

Key words: illustration, adveturous literature, art work, art technique, text, book

Obsah

Úvod.....	7
I. Teoretická část	9
1 Co je literatura pro děti a mládež?.....	10
1.1 Kniha jako součást života dětí.....	14
1.2 Dobrodružná literatura.....	15
1.2.1 Vývoj dobrodružné literatury jako žánrové formy	17
2 Význam ilustrace v četbě pro děti.....	22
2.1 Ilustrace v průběhu historie.....	23
2.1.1 Cesta české, dětské ilustrace	30
2.1.2 Ilustrace dobrodružné literatury	36
2.2 K čemu slouží ilustrace?	37
2.3 Druhy ilustrace.....	39
3 Zapojení českého jazyka do výtvarné výchovy a naopak.....	43
3.1. Propojení četby s uměním	44
II. Projektová část.....	47
4 Tematické lekce „Dobrodružná literatura v ilustracích žáků“	48
4.1. Příprava cyklu tematických lekcí	48
4.1.1 Lekce první: Dva roky prázdnin	49
4.1.2. Lekce druhá: Jak se dostat dovnitř	50
4.1.3 Lekce třetí: Ostrov pokladů	50
4.1.4 Lekce čtvrtá: Honba v opuštěné zahradě.....	51
4.1.5. Lekce pátá: Modrý tygr	51
4.2 Realizace výtvarných lekcí.....	52
4.3. Reflexe realizace výtvarných lekcí	52
Závěr	54
Seznam použitých zdrojů	55
Seznam příloh.....	57
Přílohy.....	58
I. Fotodokumentace projektové části	58
II. Strukturované přípravy lekcí - sešit.....	67
III. Textové ukázky k lekcím.....	87
Zdroje příloh	98

Úvod

Tato diplomová práce se soustředí na pojem literatura pro děti a mládež, konkrétně pak na dobrodružnou literaturu a ilustraci ve spojení s výtvarnými leklemi, na základě vybraných textových ukázek z knih s dobrodružnou tematikou, určených pro šestý ročník základních škol.

V první kapitole teoretické části práce je zpracováno hned několik dílčích témat týkajících se literatury pro děti a mládež. Je zde vylíčena literatura pro děti a mládež jako celek, co je jejím smyslem, jaká jsou její specifika, tedy čím se odlišuje od literatury pro dospělé. Nastíněno je zde její dělení podle žánrů či podle náročnosti a věkové adresnosti. Krátce je popsána kniha jako součást života dětí, jakou roli hraje v různých oblastech života a vývoje dítěte. Dále je v jedné z podkapitol zpracováno téma dobrodružné literatury. Zvláštní pozornost je věnována jejím specifikům a historickému vývoji.

Z pohledu historie je v této práci nahlíženo také na ilustraci, která se nachází ve druhé kapitole teoretické části. Z hlediska historického vývoje je zde popsána ilustrace obecně, dále pak česká ilustrace dětská a ilustrace objevující se v dobrodružných žánrech. V rámci této kapitoly můžeme také nalézt zmínku o významu ilustrace jako součásti knihy a o jejích funkcích nebo o jejím dělení podle funkce, velikosti nebo výtvarné techniky, kterou je vytvořena.

Poslední zmínkou v teoretické části práce jsou pak mezipředmětové vztahy mezi výtvarnou výchovou a českým jazykem v závislosti na dokument RVP ZV, jelikož tyto dva vyučovací předměty se v této práci prolínají. Zmínka se týká propojení českého jazyka a výtvarné výchovy skrz ilustrování textu na základě četby s porozuměním a také spojení umění literárního a výtvarného.

Projektová část diplomové práce se zabývá vytvořením souboru několika výtvarných lekcí na základě vybraných částí textů z knih s dobrodružnou tematikou. Výslednou podobou projektové části je sešit, který je vytvořen v závislosti na učebnici literatury, konkrétně na Hravou čítanku pro 6. ročník od nakladatelství TakTik. Smyslem tohoto sešitu, který má sloužit jako návodný materiál pro učitele do hodin výtvarné výchovy, je podnítit žákovskou představivost a smysl přenést představy a dojmy z četby na papír, vždy pomocí dané výtvarné techniky. Podpořit tak nejen četbu jako takovou, ale především pak četbu s porozuměním. V neposlední řadě je smyslem práce přiblížit dětem/žákům klasickou dobrodružnou literaturu a významné

představitele tohoto žánru. Pokusit se je přivést k četbě dobrodružné literatury, ať už od současných nebo starších autorů a podpořit tak tento žánr literatury.

I. Teoretická část

1 Co je literatura pro děti a mládež?

„Pojem české dětské knihy vznikl jako výsledek mnohaletého kulturního úsilí, v němž se projevovala a vzájemně působila tradiční láska ke knize a důraz na její společenské i výchovné poslání spolu se zájmem významných spisovatelů a výtvarných umělců.“¹ Literatura pro děti a mládež představuje specifický žánr literatury, který je zaměřen na mladší čtenáře, tedy na děti od předškolního věku až po dospívání. Tato literatura se od literatury pro dospělé odlišuje hned v několika ohledech, kterými je pro mladé čtenáře uzpůsobována.

Převážně se jedná o formu a styl psaní, jakým jsou knihy tvořené. Knihy pro děti a mládež jsou většinou psány jednodušším a současným jazykem, aby mladí čtenáři byli schopni obsahu knihy porozumět. Což samozřejmě neznamená, že by dětská literatura byla jazykově méně kvalitní než literatura určená pro dospělé čtenáře, je pouze uzpůsobována nárokům mladého čtenáře a jeho možnostem si obsah textu transformovat do vlastní, pochopitelné podoby. Jazyk se samozřejmě v závislosti na cílové skupině mění a s přibývajícím věkem čtenáře si může autor dovolit použít nejen složitější a obsáhlejší témata, ale i složitější větné stavby a širší a rozmanitější slovní zásobu. Co se týče jazykové stránky textu, v současné literatuře pro děti a mládež se hojně objevují anglicismy a slova, která se aktuálně mezi mladou generací v hovorovém jazyce nejčastěji používají, jedná se o tzv. slova módní. Jazyk v knihách je takto uzpůsobován potřebám a schopnostem mladých čtenářů, s čímž se pojí i kategorie témat knih. Otázka současného jazyka v dětské literatuře a literatuře pro mládež se samozřejmě týká spíše beletrie a zájmové četby. I přes tyto vlivy je v odborných a naučných knihách stále zachováván spisovný jazyk na odborné a oficiální úrovni, který by měl být však svou náročností taktéž uzpůsobován věku předpokládaného čtenáře.

Současní autoři literatury pro děti a mládež promítají do svého psaní soudobé problémy a témata dospívajících dětí. Důvod proč tomu tak je, je samozřejmě snaha podpořit děti v zájmu o četbu knih, který v současné době díky vlivu internetu a rozvoji moderních, digitálních technologií, včetně sociálních sítí, kde jsou informace snadněji a rychleji dostupné, slábne. Přesto všechno knihy byly a stále jsou, i když je momentálně jejich konkurence značně vysoká, zdrojem poznání a informací. V tvorbě pro starší a dospívající děti se od 90. let minulého století

¹ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Současná ilustrace dětské knihy*. Soudobé české umění. Praha: Odeon, 1979. s. 4.

objevují tabuizovaná témata, týkající se problémů, se kterými se děti stále během dospívání setkávají. Jedná se například o zkušenosti s návykovými látkami, problémy v kolektivu, psychické nemoci či sexuální tematiku. Mladí čtenáři tak v knihách tohoto tématu nalézají pochopení a informace či pomoc při vypořádávání se s takovými problémy, se kterými se potýká poměrně vysoký počet dospívajících.

Dalším bodem v oblasti, co je to literatura pro děti a mládež je otázka intencionálnosti. Obecně lze literaturu dělit na dvě základní poloviny, na literaturu intencionální a neintencionální, tedy literaturu psanou se záměrem působit na dětského čtenáře a literaturu bez tohoto záměru, literaturu pro dospělé. V minulosti nebyl v literatuře téměř vůbec brán zřetel na myšlenku toho, že by nějaká oblast literatury mohla být zaměřena pouze na dětského čtenáře. Z počátku tedy knihy čtené dětmi byly bez jakýchkoliv úprav, což se postupem času a vývoje literatury i společenských zvyklostí ukázalo jako potřebné a začalo se měnit. Dodnes se však můžeme setkat s knihami, které byly napsané bez záměru působit na malé čtenáře, přesto jsou dnes brány jako dětská literatura, takovým příkladem jsou například pohádky napsané Boženou Němcovou. Také se můžeme setkat s knihami, které byly původně vytvořeny pro děti a nyní jsou čteny všemi generacemi čtenářů, zde je dobrým příkladem série knih ze světové literatury o Harrym Potterovi od J. K. Rowling. Je tedy bezpochyby, že literatura pro děti a mládež a literatura pro dospělé se mísí a zároveň se současně vzájemně i ovlivňuje.

Posledním a nejobsáhlejším hlediskem, díky kterému lze literaturu pro děti a mládež a její funkce oddělit od literatury určené pro dospělé čtenáře, jsou literární žánry. Literatura pro děti a mládež může zahrnovat různorodé žánry tak, aby čtenáře zaujaly a každý si tak měl možnost nalézt ten, který mu bude nejbližší.

V současné době lze žánrový systém v literatuře pro děti a mládež rozdělit na čtyři skupiny. Nutné je však zmínit, že se tento systém utvářel a měnil během historického vývoje v závislosti na společenských změnách, zahrnujících i změny v oblasti literární, umělecké a pedagogické. Mezi čtyři základní skupiny literárních žánrů pro dětskou literaturu tak patří:

- a. Žánry náležící nyní i v průběhu historie pouze dětem, mající folklorní původ. Do této kategorie lze zařadit nejrůznější říkadla, ukolébavky, rozpočítadla, popěvky nebo

škádlivky, přičemž jejich funkce jsou nejvíce uplatněny v četbě pro nejmenší čtenáře a čtenáře předškolního a mladšího školního věku.

- b. žánry, dříve patřící k ústní lidové slovesnosti či k literatuře pro dospělé, avšak v průběhu let a vývoje se přesunuly k literatuře pro děti a mládež. K takovým žánrům patří balada, pohádka nebo bajka.
- c. žánry, které se vyskytují jak v literatuře pro děti a mládež, tak v literatuře pro dospělé, přičemž v té jsou považovány za žánry jen okrajové, a naopak v literatuře dětské za ústřední. Jedná se o žánry dobrodružné, uměleckonaučné a vědeckofantastické.
- d. žánry, shodné pro literaturu dospělých a pro mládež. V zásadě se neodlišují, pouze jsou v případě literatury pro mládež příznačně modifikovány. Do této kategorie spadá román, novela a povídka.

Existují pochopitelně i žánry, se kterými se v dětské literatuře nelze setkat, jedná se o žánry, které jsou pro mladé čtenáře příliš myšlenkově obtížné, příkladem takových textů jsou eseje a filozofické texty. Další skutečnost, která tvoří hranici mezi dětskou a dospělou literaturou je úloha folkloru. Folklorní žánry, téměř všechny, pozvolně přešly do literatury dětí a mládeže, jelikož v literatuře dospělých jsou považovány za žánry již překonané. Folklor se stal v průběhu vývoje literatury nezastupitelným. Sloužil jako zdroj estetické výchovy už od středověku, jako protipól ke scholastické didaktické literatuře a v 18. století k ustrnulým klasickým žánrům. Své místo si uchoval i na počátku 19. století, v době vzniku písemné umělecké literatury pro děti. Folklor stál i u zrodu nových literárních žánrů, například u literární nebo umělé pohádky. (Holejšovská-Genčiová, 1984)

Z hlediska žánrů, které se v literatuře pro děti a mládež vyskytují, lze vyjmenovat ty žánry, které se objevují pod rukama mladých čtenářů nejčastěji, jsou jimi:

- a. pohádky,
- b. hrdinské eposy, zpěvy, byliny a legendy,
- c. poezie pro děti,
- d. autobiografie dětství,
- e. próza ze života dětí,

- f. historická próza,
- g. životopisy,
- h. dívčí literatura,
- i. dobrodružná literatura,
- j. vědeckofantastická literatura,
- k. uměleckonaučná literatura.

Literaturu pro děti a mládež lze tedy rozdělit do skupin podle žánrů. Tento obor literatury lze však rozřadit ještě podle jiného hlediska a tím je věková adresnost čtenáře. Holejšovská – Genčiová dělí podle věku čtenáře dětskou literaturu na literaturu pro:

- a. nižší předškolní věk (říkadla, popěvky)
- b. starší předškolní věk (pohádky zvířecí)
- c. nižší školní věk (složitější pohádky kouzelné, příběhy ze života, povídky, uměleckonaučná literatura)
- d. věk pubescentní (povídky, romány ze života dětí, životopisy, dobrodružná próza)
- e. věk adolescentní (povídky a romány s tématem dospívání, literatura vědeckofantastická a literatura faktu) (Holejšovská-Genčiová, 1984)

Jaroslav Toman, další autor zabývající se dětskou literaturou, ve své publikaci vybrané kapitoly z teorie dětské literatury též popsal dělení dětské literatury, avšak na rozdíl od Holejšovské – Genčiové ji rozdělil na tři základní etapy, které pak konkrétněji rozvedl. Toman etapizuje dětskou literaturu na:

- I. předčtenářskou etapu (předškolní věk)**
 - mladší (do 3 let)
 - starší (od 3 do 6 let)

II. čtenářskou etapu (mladší školní věk)

- 1. fáze (od 6 do 8 let)
- 2. fáze (od 9 do 10 let)

III. čtenářskou etapu (starší školní věk)

- 1. fáze (od 11 do 12 let)
- 2. fáze (od 13 do 15 let)

V rámci předčtenářské etapy popisuje důležitost vnímání textu dítětem prostřednictvím poslechu, kdy nejčastěji dospělí dítěti předčítají a společně knihu prohlížejí tak, aby dítě mělo při poslechu zároveň možnost vnímat graficko-výtvarnou složku knihy, která je nejčastěji ve formě leporela s říkadly, hádankami a krátkými příběhy. Ve čtenářské etapě zdůrazňuje interakci čtenáře a textu, a způsob chápání obsahu textu pomocí vlastního hlasitého, později tichého čtení. V první fázi mladšího školního věku poukazuje na charakteristickou prožitkovost, emocionalitu a představivost s fantazií dítěte, která je v této fázi při četbě stěžejní. U druhé fáze mladšího školního věku, kdy je čtenář již inteligenčně vyspělejší se opět projevuje prožitkovost, avšak nyní starší dítě prožívá postupné včleňování se do dospělé společnosti. V průběhu této fáze se četba a její žánry začínají mnohdy členit dle pohlaví, avšak stále se v četbě uplatňují funkce spojené s prožitkem (relaxační) a prospěšné pro učení (poznávací). (Toman, 1992)

1.1 Kniha jako součást života dětí

Pro velkou část dětí se kniha stává jedním z prvních prostředků pro objevování nových věcí a poznatků, které zároveň mohou napomáhat k rozvíjení jejich kreativity, ale sloužit i jako pramen pro vzdělávání, zábavu a osobní růst. Kniha je tedy nedílnou součástí života dětí, která ovlivňuje jejich rozvoj a vývoj na několika úrovních. Je však individuální otázkou, jestli tomu tak v životě dítěte bude i během dospívání až do dospělosti, jelikož zájem o knihy a jejich četbu s přibývajícím věkem dítěte velice často slábne.

Kniha nebo i jen samotný příběh často bývá pro děti velmi důležitým prostředkem, skrz který se dostávají do světa fantazie a kreativity. Je jakýmsi obohacením duševního života dítěte. Příběhy v knihách dětem ukazují zcela nové a neobjevené skutečnosti, díky kterým mohou rozvíjet své schopnosti a dovednosti, mohou také inspirovat. Kniha má tedy pro děti zásadní vliv

v poznávání a učení, ať už jde přímo o knihu s jasným edukativním záměrem nebo ne. Příkladem knih s obohacujícím záměrem na základě získávání nových informací jsou knihy encyklopedické, výkladové a odborné, které se mohou týkat i jen vybraného, určitého oboru. Zároveň může být kniha pouhým zdrojem zábavy bez skrytého úmyslu nebo prostředkem k zabavení a odreagování. K tomuto účelu slouží široká škála knih nejrůznějších žánrů jako jsou knihy pohádkové, fantastické, humorné či se sci-fi tematikou a mnoho dalších.

Skrz vztahy v příbězích nebo i jen skrz ilustrace je možné podpořit malé čtenáře v rozvoji empatie a schopnosti vcítit se do postav a jejich aktuálních prožívaných situací. Příběhy mohou v tomto případě představovat jakýsi vzor chování, nebo alespoň náповědu, jak se může dítě v podobné situaci zachovat, jelikož často jsou témata knih brány z běžného života tak, aby dětem byly bližší. Knihy tak mohou být pomocí a ukázkou, ale zároveň i únikem. Dítě se může v těžké situaci, kterou prožívá, uchýlit k četbě, která mu může pomoci cítit se lépe nebo pokud se jedná o knihu s tematikou, která se dítěte přímo týká, může být kniha dítěti zdrojem informací a náповědou k vyřešení složité osobní situace.

Další důležitou funkcí, která je pro život dětí velmi důležitá je, že kniha může být prostředkem k vytváření či upevnění vztahů s blízkou osobou, ať už jde o rodiče, prarodiče, sourozence nebo kamarády. V tomto případě se nejčastěji jedná o předčítání příběhu danou osobou dítěti, což má za efekt, v první řadě, utužení vztahu prostřednictvím četby a sdílení radosti z četby a společného objevování nových věcí. Zároveň tato osoba působí jako pomyslný průvodce či mentor, který tento společně trávený čas obohacuje o své vlastní prožitky a poznatky. Tento člověk také může být tím, kdo udržuje kladný vztah k četbě a k zájmu o ni, během prvních let i v následném životě dítěte. Kniha má schopnost podporovat sociální a emocionální růst dítěte, což s jeho přibývajícím věkem a dospíváním může být velice prosperující.

1.2 Dobrodružná literatura

Literatura dobrodružného rázu byla často brána jako součást konzumní literatury a pro svou dějovou poutavost a přitažlivost snadno podléhala komercializaci, a díky tomu byl tento typ literatury často odsouván na okraj literárního oboru.

Jedná se o literaturu, jejíž název lze odvodit od slova dobrodružství nebo dobrodruh, což znamená vzrušující, neobvyklou a mnohdy nebezpečnou příhodu, nebo člověka – tuláka zažívající tyto příhody. (Holejšovská-Genčiová, 1984) V tomto druhu literatury tedy jako charakteristický znak převládá dobrodružnost, která se objevuje i v mnoha jiných žánrech, ale pro tento je stěžejní. „Dobrodružnost je vlastností lidové pohádky, nacházíme ji v orientálních cestopisech, v antickém a středověkém eposu, v rytířských románech, v románech pikareskních, přes různé formy románu a povídky doby preromantické a romantické až do současnosti.“²

V dobrodružné literatuře se můžeme setkat se dvěma typy charakteristickými pro kompozici. Prvním z nich je nečekané střídání událostí, které uvádí hrdinu do nahodilých a nepředvídatelných situací, které sám nevyhledával a příběh je tak odrazem reálného života. Druhým typem je kompozice, kdy sám hrdina dobrodružství vyhledává a musí se s ním vypořádat. Tyto dva typy průběhu děje se objevují v literatuře po celou historii. Nejprve je bylo možné zaznamenat v podobě antického eposu, později v rytířském románu, ze kterého se zrodil španělský pikareskní román. Dále se charakteristické kompozice pro dobrodružnou literaturu objevují v gotických románech a románech o zeměpisném bádání a zámořských plavbách. Podle těchto druhů textů a později i podle jmen autorů, kteří je psali, lze dobrodružný žánr rozřadit konkrétněji na tyto texty:

- a. podivuhodné cesty,
- b. vědecké romány,
- c. robinsonády,
- d. mořské romány,
- e. dobrodružné romány pirátské,
- f. indiánky,
- g. mayovky,
- h. špionážní a detektivní romány,
- i. strašidelné novely,
- j. kriminální romány,
- k. westerny a kovbojky. (Holejšovská-Genčiová, 1984)

² HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984. s. 180.

Všechny tyto typy knih, které spadají do kategorie dobrodružné, mají svá specifika a charakteristické rysy. Zároveň všechny stále spojuje základní rys, kterým je putování nebo touha po dobrodružství, které buď hrdina sám vyhledává nebo se mu do příběhu připlétá náhodně a on je musí zdolat a vyřešit. K řešení těchto okolností hrdina nejčastěji používá svůj vlastní rozum a zkušenosti, anebo se mu podaří situaci vyřešit pomocí náhody a humoru či se situace vyřeší postupným sledem událostí sama, mnohdy příchodem další nenadálé situace.

Dobrodružná literatura není žánrem pouze pro dospělé nebo pouze pro děti a mládež. Knihy náležící tomuto proudu literatury jsou psány a čteny napříč věkovými kategoriemi, i když asi největší oblibě se těší právě u dětí v tzv. nepoetickém věku, kdy děti opouští četbu říkadel a pohádek a přesouvají se právě k dobrodružným nebo i detektivním titulům.

1.2.1 Vývoj dobrodružné literatury jako žánrové formy

Jak již bylo zmíněno, dobrodružná literatura byla často odsouvána na periferii literatury, pro své sklony sklouzávat ke komercializaci, a to z důvodu své poutavosti a dějové přitažlivosti. Na dobrodružnou literaturu a její problematiku je třeba nahlížet z několika pohledů. Prvním z nich jsou historické podmínky a příčiny vzniku, vývoj a mnohé proměny v průběhu historie. Druhým pohledem je vznik a vývoj dobrodružných žánrů a jejich forem pod tlakem sociálních změn, také působením literárních proudů a směrů, nebo vlivem etnického prostředí. Posledním a třetím pohledem je hodnocení žánrů a jejich forem v dobrodružné literatuře z pohledu věku čtenáře. (Holejšovská-Genčiová, 1984)

Žánr, který stojí za zrodem, lépe řečeno, byl jakýmsi mostem vedoucím k vývoji dobrodružného žánru do podoby jakou známe dnes, je předromantický gotický román plný dějů a zápletek. „V pozadí za viditelným sledem událostí se v něm skrývá druhý sled tajemných a nepochopených dějů (osudové proroctví, utajený hřích, rodová kletba atd.), určujících a řídících viditelné děje.“³ Rozzuzlení děje většinou spočívalo v jeho racionálním vysvětlení na

³ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984. s. 181.

konci textu nebo ve sledu průběžně vázaném na za sebe jdoucí události. Další významnou etapou pro vývoj dobrodružných žánrů je uváděno období romantismu. „Na scénu vstupuje dravý a podnikavý buržoazní, který nemá smysl pro kultivovanou literaturu klasicismu. Proti šlechtické zjemnělé literatuře klasicismu, který pěstoval kulturu slova, poetické kánony a zákony čisté krásy, postavila kultura vzrůstající se buržoazie knihu dějovou, prakticky užitečnou, poutavou a zábavnou.“⁴ Takovým způsobem psanou knihu můžeme znát v podobě Robinsona Crusoe od Daniela Defoea z roku 1719. Defoea vytvořil zcela jiného, svým způsobem nového hrdinu, který na rozdíl od hrdinů z rytířských románů, které byly přeplněny oblíbenými fantastickými obrazy, představuje reálnou postavu obhajující svůj vlastní život v nelehkých podmínkách. Robinson Crusoe, jakožto zcela nový a ojedinělý hrdina, se stal inspirací nejen pro další autory, jako je například německý spisovatel Joachim Heinrich Campe a jeho dílo Mladší Robinson, ale i pro celý oddíl dobrodružné literatury, který známe jako tzv. robinsonády. (Holejšovská-Genčiová, 1984) Tyto příběhy se těšily největší oblibě hlavně v 19. století, avšak své příznivce si zachovávají do dnes.

Rozvoj zeměpisného objevování na začátku 19. století přinesl velký zájem o literaturu cestopisnou a texty ve formě podivuhodných cest. Později se v těchto textech začaly objevovat prvky vědecké, technické a fantastické, které zaručily vznik další žánrové formě dobrodružného románu, nazvaného vědecký román. Dnes se vědecký román spíše řadí k vědeckofantastické literatuře, avšak důvod, proč je zde zmíněn je z toho důvodu, že jeho prvopočátky díky titulům od Julesse Verne sahají do literatury dobrodružné.

Dalším druhem, který se vyvinul na cestopisném základě, jsou mořské romány. Jak už napovídá sám název tohoto žánru, jedná se o příběhy odehrávající se během mořských plaveb na palubě lodí a při objevování nových zemí. Hlavním představitelem mořských románů je Frederick Marryat, jenž ve svých příbězích čerpal z vlastních zkušeností, coby dlouholetého námořního kapitána. Z děl Marryata pak vznikla speciální forma mořského románu, a to pirátské dobrodružné romány. Mezi nejznámější díla tohoto autora patří Kormidelník Vlnovský, Piráti, Dobrodružství lodního kadeta nebo Děti z nového lesa. Významná díla jsou i od pokračovatelů tohoto autora, Lodivod nebo Rudý korzár od Jamese Fenimora Coopera nebo Bílá velryba od Hermana Melvilla a mnoho dalších. Důvod proč tyto typy románů pronikly do literatury pro děti

⁴ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984. s. 181.

a mládež není pouze poutavost jejich děje, ale i skutečnost, že hlavní postavy v těchto příbězích jsou často vyobrazeny jako mladí lidé, častokrát přímo děti. Ukázkou takových románů jsou díla od Julese Verna, například jeho *Dva roky prázdnin*, *Děti kapitána Granta* a *Patnáctiletý kapitán*.

V době romantismu se vytvořila ještě další forma dobrodružného žánru. Vznikla na základě společenských rozporů na území Ameriky, vyvolaných boji proti kolonizaci a ostrým sporům mezi Jihem a Severem. Díky nesouhlasu s násilným vytlačováním původního obyvatelstva, Indiánů, se mnoho autorů začalo věnovat tématu tragického osudu indiánského obyvatelstva a neidealizovaného hrdiny stavějícího se proti zlu, což dalo popud ke vzniku nového a velmi oblíbeného dobrodružného žánru – indiánců. Mezi těmito autory jako první vynikl již zmíněný J. F. Cooper, který napsal pentalogii *Průkopníci*, *Poslední mohykán*, *Préerie*, *Stopař* a *Lovec*. Kromě indiánů vznikl ještě špionážní román a stopařský román, jehož hrdinou je člověk, jakožto perfektní znalec přírody a průvodce.

Dalším autorem, od jehož jména vzniklo další odvětví dobrodružné literatury, je Karl May a tzv. mayovky. Jeho známá, na první pohled nesourodá dvojice Old Shatterhand a Vinnetou zažívající nejrůznější dobrodružství je charakteristickým jádrem jeho knih a těší se dodnes celosvětové oblibě.

Nepřehlíženým by neměl zůstat ani Edgar Allan Poe, další americký autor, který svým psaním zasáhl do žánru dobrodružné četby. Jeho příběhy vtahující do nereálného světa plného neuvěřitelných úkazů, přitom stále spojené s reálnem a lidským rozumem. „I neobyčejné a záhadné je u Poea podřízeno logické úvaze, tajemné je provázáno reálnými, ba i naturalistickými detaily, strašidelné je přirozeně vysvětlováno a zdánlivě náhodné je, jak se ukáže, projevem zákonitosti.“⁵ Poe obohatil literaturu svými dobrodružnými strašidelnými novelami, *Zlatým skarabeem*, *Zánikem rodu Usherů*, *Jámou a kyvadlem*, nebo *Příběhy Arthura Gordona Pyma*, čímž dokázal vytvořit další odvětví literatury. Kromě strašidelných novel objevil i detektivní novely a kriminální román. Detektivním novelám se následně věnovali například i Arthur Conan – Doyle, Wilkie Collins, Agatha Christie nebo George Simeon.

⁵ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984. s. 187.

S americkou tematikou přišel i Jack London a Francis Bret Harte. V jejich dílech je živě vyobrazen osud mnoha lidí, ze kterých se stávají zlatokopové vydávající se na Aljašku s touhou zbohatnout díky nálezů zlata nebo postav žijících podle zákona silnějšího v divoké přírodě. Knihy tohoto typu jsou nazývány kovbojkou a westernem, avšak často jsou brány za žánry komerční.

Na počátku 20. století se pod vlivem mnoha literárních směrů podařilo vyčlenit ještě několika žánrům dobrodružného rázu. Jedná se povětšinou o romány či útvary se směsíci vědeckofantastických či satiristických prvků. Konkrétně se jedná o kino-román, komplexní román nebo rudou detektivku s politickými tématy prezentovanými prostřednictvím dobrodružství jako politické kauzy. Kolem 30. let přichází dobrodružné historické romány nebo stopařské a lovecké romány psané v duchu socialismu. Sovětská literatura se věnovala i jakési obrodě některých žánrů, které ve 20. století nebyly už tolik frekventované. Jedná se o detektivní romány nebo o mořský román o jehož obrodu se postaral ve svých knihách například Nikolaj Kornejevič Čukovskij.

V poválečných letech se ještě rozšířila tzv. literatura o rozvědčících s vlasteneckým charakterem a snahou navázat na klasický špionážní román. Dalším rozšířeným žánrem jsou lhářské prášilovské historiky s myšlenkou naučit čtenáře rozeznat pravdu od lživých historek. Obecně socialistická literatura měla svá pravidla, kterých se autoři museli držet a v případě literatury pro děti to platilo mnohonásobně. Do dětské literatury byla často vnášena myšlenka a úsilí vychovat mladou generaci ve vzorného občana. (Holejšovská-Genčiová, 1984) Socialistické myšlenky se se změnou režimu z literatury pro děti a mládež postupně vytratily. Veškeré výše zmíněné dobrodružné žánry jsou využívány do dnešní doby. Nutno však dodat, že jsou z hlediska jazyka a témat uzpůsobovány životu v aktuálním světě, avšak zásady jednotlivých forem těchto žánrů jsou ve své podstatě v knihách stále zachovávány.

Jak napsala Holešovská – Genčiová: „Dobrodružství se objevuje tam, kde pevné normy začínají ztrácet svou ustálenou platnost, kde se bortí zdánlivě pevné systémy.“⁶ Povaha dobrodružného díla je podmíněna na základě sociální a ideové pozice autora, jelikož se dobrodružnost v příběhu může projevit jako ušlechtilé, čestné a prospěšné počínání hrdiny, ale i jako podlé, sobecké nebo protipolitické chování. Všechny zde zmíněné žánrové podoby

⁶ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984. s. 179.

dobrodružné literatury se těšily a stále těší velké oblibě mezi staršími dětmi i dětmi na prahu dospělosti. Důvod, proč tomu tak je hlavně u starších, dospívajících čtenářů, je takový, že vyspělejší čtenáři dosud nemají většinou příliš možností a příležitostí seberealizace a uplatnění vlastní osobnosti v reálném životě, tudíž se uchylují k četbě žánrů, které jim alespoň na určitou dobu umožní přenést se do světa, kde tento prostor prostřednictvím své fantazie dostávají.

Veškeré žánry a jejich formy dobrodružné literatury byly původně psány s myšlenkou oslovit hlavně dospělé čtenáře, do dětské literatury a literatury pro mládež přecházely pozvolně v průběhu historie a vývoje literatury. (Holejšovská-Genčiová, 1984)

2 Význam ilustrace v četbě pro děti

Význam důležitosti ilustrace v knize, a zvláště v té dětské, pochopil už Jan Amos Komenský ve svém díle *Orbis Pictus*. Od této doby se začíná do podvědomí dostávat otázka většího významu výtvarného doprovodu knih nejen pro dospělé, ale nyní i knih pro děti a mládež.

Ilustrace se v dnešní době nacházejí prakticky kdekoliv, dítě je s nimi v kontaktu neustále. Zatímco dříve byly ilustrace k nalezení převážně v knihách, učebnicích a časopisech pro děti, dnes lze ilustrace najít nejen v tištěné podobě, ale i v podobě digitální, na věcech denní spotřeby nebo hračkách, s čímž se pojí i otázka trhu a ekonomiky.

Četnost ilustrací se v jednotlivých publikacích pro děti liší z několika důvodů. Jedním z nich je věková adresnost dítěte. Knihy pro nejmenší se skládají převážně pouze z ilustrací. S přibývajícím věkem čtenáře textu přibývá, a naopak ilustrací ubývá. Jejich funkce se od prvotně edukativní přesouvá spíše k funkci doplňkové či zpestřující. S tím, jak se četnost ilustrací v knihách v závislosti na věku čtenáře mění, souvisí i další aspekty, a to složitost či propracovanost ilustrace, ale i zvolení barevnosti a výtvarné techniky, kterou je vytvořena nebo rozdíl mezi knihami pro dívky a pro chlapce, což se úzce pojí s rozdílem v tematice knih a jejich žánrech.

Celkově lze říct, že ilustrace jsou od svého počátku nedílnou součástí knižních děl, ale hlavně jsou jakýmsi nástrojem k pochopení, rozšíření a obohacení významu textu, který ilustrují. Pomáhají k rozvoji lidského myšlení, představivosti a také k intenzivnějšímu prožitku z četby. Dle názoru Ignacyho Witze nelze ilustraci považovat pouze za jakýsi obrázkový doprovod, jelikož ilustrátor je brán za rovnocenného tvůrce knihy, a to z několika důvodů:

- a. ilustrátor by měl mít při tvorbě ilustrace na paměti věkovou adresnost dítěte, kterému bude ilustrace určena,
- b. pamatovat na úlohu ilustrace, která může být pro dítě cestou k vytvoření si vztahu k umění, podpořit umělecké cítění a vkus,
- c. ilustrace by měla řešit konflikt mezi představivostí umělce/ilustrátora a představivostí dítěte, která je neomezená. (Holešovský, 1977)

2.1 Ilustrace v průběhu historie

Prvopočátky ilustrace lze brát až od dob, kdy došlo k oddělení písemné složky od složky obrazové. Je tomu tak z toho důvodu, že v nejstarších kulturách fungovalo jako dorozumivací prostředek obrázkového písma, což však znamená, že textová složka byla od obrazové složky neoddělitelná a z toho důvodu nelze obrázkové písmo brát jako ilustraci. (Klimeš, 2015)

Během 5. a 6. tisíciletí př. n. l. se v civilizacích Číňanů, Sumerů a Egypťanů zvýšilo nutkání na přesnější výklad obrázkového písma. Z toho důvodu došlo v oblasti Přední Asie kolem roku 2000 př. n. l. k vytvoření hláskového písma založeného na fonetických znacích vyjadřujících souhlásky. Bylo tedy možné již textovou složku oddělit od obrazové. (Klimeš, 2015)

„První historicky známé ilustrace pocházejí ze starého Egypta. Vznikaly zejména na stěnách staroegyptských chrámů v podobě reliéfů a maleb. Tím, že jsou především oslavou bohů, a že zobrazují božská vtělení králů říše, tematizují posmrtný život zemřelých. O ilustraci v pravém slova smyslu je zde možné hovořit již proto, že staroegyptské hieroglyfy nejsou pouhým druhem obrázkového písma (jak ukázal už Jean-Francois Champolion rozluštěním Rosettské desky v roce 1822).“⁷ Prostřednictvím těchto prvních ilustračních projevů se odhaluje snaha o vyjádření abstraktní myšlenky ve formě posmrtného života společně s vizuální skutečností běžného světa, tedy běžného života lidí. (Klimeš, 2015) Přestože se obrázkové výjevy v době egyptské objevovaly na rozličných materiálech a předmětech jako byly sarkofágy, omítky zdí, kameny a předměty vkládané do hrobů a měly většinou náboženskou či magickou tematiku, lze je považovat už za ilustraci. V Egyptě se zrodil i prapůvodce knižní ilustrace, který se používal v tzv. knihách mrtvých a byl tvořen na papyrusové svitky pomocí třtinového štětce a černé nebo červené barvy, později se začaly objevovat i kolorované ilustrace. Tyto knihy se pak tradičně kladly mrtvým do rakví a obsahovaly průpovědi o posmrtném životě. (Matějček, 1931) „Ilustrace svitků, jež opakovala zprvu v rozměrech miniatury styl malby monumentální, dopracovala se postupně vlastního ilustračního slohu, odpoutaného od tuhé slohové kázně staršího malířství egyptského, a realismus, jenž pronikal ostatně v této pozdní době i malbou monumentální, našel v ilustraci půdu k rozvinu svých tendencí obzvláště vhodnou.“⁸

⁷ KLIMEŠ, Jan. *Hledání významu v umělecké narativní ilustraci*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015. s. 26–27.

⁸ MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: J. Štenc, 1931. s. 12.

Do doby antického Řecka pronikla ilustrace až v době rozšíření pergamenových a papyrových svitků. Předchůdci antické knihy použití ilustrace odmítali, tudíž se v nejstarších dochovaných řeckých knihách obraz doprovázející text téměř nevyskytuje. Jedinou výjimkou, kde se z období antického Řecka objevovaly kresebné výjevy jsou přírodovědecké, hvězdářské a matematické svitky. Ilustrace se pak i v jiných materiálech, než jsou jen vědecké, začínaly objevovat na základě vlivu egyptských svitků, a to až v pozdní době helénistické, přičemž ilustrace byly řazeny do dlouhých pásů na svitku, který se s postupem četby rozvíjel.

S tematikou obrazovostí textů je v době antiky spojováno i několik jmen řeckých filosofů, kteří zkoumali schopnost představivosti u čtenářů a posluchačů. Byli jimi Démokritos z Abdér, Gorgiás z Leontín a Platón. Démokritos se zabýval úvahami o možnostech zpodobnit představy básníků pomocí malířských prostředků a Gorgiás zastával skutečnost, že lze slovy vyjádřit i neexistující skutečnosti a pravým spisovatelem i malířem je ten, který je schopný vytvořit přelud skutečnosti. (Matějček, 1931) Naopak Platón vyjadřuje směrem nejen k malířům, ale i k sochařům názor, že jsou oproti básníkům a filozofům pouhými falešnými zprostředkovateli. Zabýval se otázkou, zda je umělecké napodobování skutečnosti pravdou, a jestli je zobrazovaný předmět pouze podobným nebo úplně odlišným od skutečnosti. (Klimeš, 2015) „Tímto způsobem dospěl Platón k závěru, že umělecká díla zprostředkovávají falešnou představu, a jsou proto společně s těmi, kdo je tvoří, zavrženíhodná.“⁹

Způsoby tvoření ilustrací se přebíraly od předchozích a okolních civilizací a jinak tomu nebylo ani v případě Říma, který přejal předlohu od Řecka. V řeckém stylu byla dochována z prvního století př. n. l. obrázková kniha s názvem Varronovy Obrazy, ve kterých se nacházelo na 700 podobizen mužských postav s verši. Kromě řeckého vlivu se při tvorbě ilustrací pomalu začal také vydělovat mladší, zcela římský, ilustrační systém s egyptskými prvky a dokládá to dochovaný starokřesťanský svitek s tématy z knihy Josuovi, v němž jsou témata vyvedena v iluzionistickém stylu. Na tomto svitku se nachází vyobrazené výjevy v řadě, která splývá v jeden obraz po celé délce svitku. Tento systém vyobrazování se pak objevoval nejen v rámci psaného umění, ale i v architektuře, na zdech a sloupech ve formě reliéfů a vlysů, dokladem toho je Trajanův sloup s plynulým pásem reliéfů.

⁹ KLIMEŠ, Jan. *Hledání významu v umělecké narativní ilustraci*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015. s. 31.

Od svitků se pak v 1. století n. l. přešlo k prvním listovým knihám z pergamenu neboli kodexům. Tyto knihy jsou předchůdkyněmi knihy, jejíž podobu si zachováváme dodnes. Nejen do knih se ilustrace přenesla. Dalším médiem, u kterého se ilustrace objevila je malba na desky, která má s ilustrací v knihách společnou vlastnost. U pergamenu v knize i na desce má malba omezený a přesně daný prostor, který umožňuje pouze plošný obraz. Ukázkou tohoto stylu tvorby knih jsou pozůstatky rukopisu Iljady z Ambrosiánské knihovny v Miláně, v nichž je vždy celá horní polovina strany ponechána obrazu, v němž se hojně pracuje s figurativními náměty, které jsou však už zasazeny do prostředí. Objevují se v něm jak náznaky jeviště, tak přírodních prvků jako jsou stromy a keře, anebo i architektura.

Knižní ilustrace a její způsob tvorby byl pak ve 4. a 5. století na základě vlivu současného umění pozměněn, jelikož se začalo hojně využívat kopírování v rámci řemeslné výroby. Často se tak na jedné ilustraci podíleli i tři ilustrátoři a četně se využívalo kopírování starších předloh. Z předloh, které měly dobře zvládnutý ilusionistický ráz, jako je například již zmíněný rukopis Iljady, se kvalita maleb od 6. století přesouvala k dílům, u kterých, ač se autor snažil zachovat jejich ráz, nedokázal i přes zachování kompozice a přesného kopírování obrazů přenést původní ilusionistický styl. Příkladem takového díla je druhý kodex Vergiliových děl, který působí až nedůvěryhodně k době svého vzniku. Z důvodu poklesu vlivu ilusionistického stylu se pod rukama kopistů ilustrace proměnily nejen v barvě, ale malbám chyběl prostor, zmizely stíny a plastičnost. Obrysy obrazů jsou nejčastěji vyvedeny černou linkou a kolorovány barvami, objevuje se jako zdobící prvek i zlato.

Během středověku se od antického vlivu upustilo. Předloh ubývalo natolik, že jen pouze díky době karolinské a otonské se v kopiích některá antická díla dochovala. Starokřesťanská ilustrace s ilustracemi antickými přesto stále souvisí. Důkazem tomu je několik biblí nebo například kodex obsahující knihu Genesis, v níž je řecký text doplněn zlatem a stříbrem, a zaujímá polovinu každé strany, shodně jako tomu bylo u knih řeckých a hlavně římských. Stejně tak v kompozicích obrazů se objevuje podobné pozadí a perspektiva.

Ilustrace se v knize začala pomalu vnímat jako obrazový doprovod sloužící k podpoře představivosti čtenáře. Kolem 6. a 7. století dochází k úpadku knižní ilustrace vlivem liturgických knih, ve kterých ilustrace nebyla požadována. Výzdoba knih se přesunula hlavně do klášterů a do

ornamentálního a dekorativního stylu, kde vládly geometrické, abstraktní a přírodní ornamenty, kdy i figury byly do tohoto stylu modifikovány. „Slavný evangeliář zv. Book of Kells, chovaný v Trinity College v Dublinu, budiž tu uveden jako charakteristické dílo tohoto od ilustrace nejdále vzdáleného malířského stylu.“¹⁰

Postupem doby a politických i kulturních změn ve světě začaly na počátku 9. století vznikat ve vzdělaných kruzích písařské dílny a malířské školy, které chtěly prostřednictvím studia a kopírování opět oživit antická, starokřesťanská a byzantská knižní díla.

V knize se začala během doby karolinské objevovat celá postava, což později vedlo k nutkání vyobrazovat celé kompozice, scény a děje. Postava tak začala vyjadřovat i pohyb a výraz. Vznikly i pokusy o ilustrování biblického textu. Technikou, kterou se tyto ilustrace produkovaly byla perokresba, která se oproti složitější a náročnější malbě v technice ilustrování knih uchovala po další generace. Dokladem tohoto způsobu ilustrování knih je Utrechtský žaltář, původem z dílny v severní Francii. Vedle liturgických knih se v této době začínají těšit oblibě i knihy duchovně naučné a díla s poezií starokřesťanskou. „Obrázek stával se tu smyslně vnímatelným symbolem nadsmyslového světa, v jeho rysech nabývala vtělení myšlenka abstraktní, z duchu vyvěrající a k duchu se zase obracející.“¹¹

Obliba ilustrací v knihách se z karolinské doby přenesla do doby otonské, kdy stále vznikaly nové školy a dílny. Obliba se vyšplhala až do té míry, že knihy se začaly tvořit na zakázku pro císaře a knížectvo. Jednou z nejvýznamnějších a nejnávštěvnějších dílen byla dílna kláštera v Reichenau na Bodamském jezeře, díky které se dochovalo velké množství knih. Kolem roku 1000 byla tato dílna a knižní ilustrace na svém vrcholu, o čemž svědčí Evangeliář Otty III., a podle vzoru reichenavské dílny začaly vznikat další. Spolu s rozvojem dílen se zdokonalovala i technika kresby a malby umělců a tvůrců ilustrací, kteří byli schopni vyjádřit složitější kompozice a děje.

V 11. století se hlavní centrum tvorby přesunulo do českého Řezna, kde se nyní už románská ilustrace dostala opět na nejvyšší a nejčistší úroveň. Prostá témata ilustrací se transformovala do symbolického pojetí, které čerpalo inspiraci v Byzanci. Díla byla tvořena pomocí barevného

¹⁰ MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: J. Štenc, 1931. s. 46.

¹¹ Tamtéž. s. 55.

linearismu s přísnými pravidly a plošného stylismu, čímž řezenská škola ovlivnila řadu dalších, převážně bavorských škol.

Ve 12. století vývoj ilustrace pokračoval vícestranně, používalo se více druhů technik. Barevný linearismus tvořený štětcem se používal spíše pro miniatury a stále hojně se využívala perokresba, která se objevila i ve velkých, nákladných dílech, například v čtyřdílné bibli cisterckého opata Štěpána Hardinga.

Třinácté století přineslo novou vlnu rozvoje literatury světské, která vyžadovala vyobrazení nových námětů, se kterými měli románští ilustrátoři potíže. Pro inspiraci se obraceli více k realismu, až později přišla z Francie a Anglie do Evropy nová vlna ilustračního slohu, a to gotického, která jim novou situaci v literatuře pomohla zvládnout. Podle pokrokového vzoru začaly vznikat zcela nové knihy, kterými byly obrázkové bible, v nichž ilustrace měla oproti textu prvotní roli. Kromě zcela obrázkových biblí se v knihách stále zachovávala ilustrace na celou stranu, její polovinu nebo formou iniciály. Námět ilustrací v knihách je v této době různorodý, mezi nejvyužívanější patří legendy o životech světců, právnícká, historická a vědecká témata, veršované romány nebo rytířská poezie. V gotickém období dekorování knih se také rozmohl styl zdobení okrajů stránek ornamenty. Postupem času se od velkých rozsáhlých ilustrací upouštělo a v knihách se objevovaly spíše malé, drobné ilustrace podle vzorů od francouzských mistrů.

V době vlády Karla IV., kdy se Čechy staly střediskem říšské moci, se knižní malba a ilustrace povznesla na vyšší úroveň a Praha se stala v tomto oboru nebyvalým centrem. Knižní ilustrace se spolu s nástěnnou malbou rozvíjela a zdokonalovala. Tuto vlnu rozmachu pak na začátku 15. století přerušily husitské války. Teprve až po polovině 15. století se knižní ilustrace vzpamatovala a vznikla díla, která byla svou kvalitou vysoce ceněná, takovým hodnotným dílem jsou například Přebohaté Hodinky vévody z Berry, pod jehož kontrolou pracovalo mnoho umělců. (Matějček, 1931)

V polovině 15. století se díky vynálezu knihtisku Johannesem Gutenbergem hojně rozšířila kniha tištěná a vývoj knih psaných a iluminovaných tak byl završen. (Klimeš, 2015) Ilustrace se od malířských a kresebných technik přesunula ke grafice prostřednictvím dřevorytu. Často však jako grafičtí ilustrátoři pracovali malíři, kteří v ilustraci zachovali uměleckou hodnotu.

S šířením tištěných knih se rozmnožila i touha po vzdělanosti a po vlastnictví knih. Dílny tak tvořily knihy s předpokladem odbytu do zásoby a vysoká míra tvorby zajistila u tvůrců možnost pracovat i bez předloh. S rozmachem poptávky po knihách vzrostl i průmysl a výroba papíru.

Ilustrace se nejprve tiskly pomocí dřevěných štočků a kromě knih se ilustrace objevovaly i na plátnech k dekorativním účelům nebo na látkách. Zprvu se ilustrace vyřezávaly v lineární formě do velkých blokových dřevěných štočků, na kterých se nacházela ilustrace i text, zejména křesťanského námětu. Později se na štočky začala ilustrace dokreslovat po vzoru perokresby. V sedmdesátých letech 15. století se kvalita ilustrací začala tříbit a práce se rozdělila mezi rytce a kreslíře. V důsledku vzájemného vlivu evropských dílen se ilustrace stále zdokonalovala. Významnými dílnami byly dílny hlavně v Itálii a Německu. Od gotického vlivu v tvorbě se pomalu přecházelo k renesančnímu, který je více realistický, s monumentálními rysy a se sklonem k idealismu, který přijde v následujícím století. Ilustrátoři začali do svých prací vnášet vlastní obrazotvornost. Jedním z nejvýraznějších osob té doby byl Albrecht Dürer, jenž techniku dřevořezu přiblížil jeho provedením k malbě, ve které citlivě a přesto jednoznačně rozlišil funkce jednotlivých čar na obrysové linie a linie vymezující prostor a hloubku obrazu. Další osobnost, která si zaslouží být v souvislosti s ilustrací zmíněna, je Jan Amos Komenský. I když své dílo *Orbis pictus*, kde má ilustrace hlavní postavení a je zde prvotní myšlenka tvorby knih s účelem pro edukaci dětí, vytvořil o mnoho let později po Dürerovi.

Kromě dřeva, jako materiálu pro tvorbu ilustrace, se začala v 16. století využívat i měď. Ke konci století byl dřevoryt značně omezen a jako hlavní techniky se místo kresebného dřevorytu využívalo malebné mědirytiny a leptu.

Hojné užívání rytiny a leptu během 17. a 18. století však přineslo svá úskalí. Během barokní doby v knihách ilustrací začalo ubývat. Důvodem tomu byl nesoulad mezi tiskem z výšky, kterým se tiskl text a tiskem z hloubky, kterým se tiskla rytina. Ilustrace se z vnitřku knih přesunula na titulní list nebo v knihách zcela chyběla. Přestože se mezi umělci 17. a 18. století nacházeli velmi zdatní ilustrátoři, knižní ilustraci to nijak závažně nepovzneslo. Změna nastala ve Francii za doby vlády Ludvíka XV., kdy se rodilo rokoko a obrodu zažívala kultura a různá odvětví umění. Stejně tomu bylo i v případě oboru ilustrace. Obroda knihy jako uměleckého díla probíhala společně s ilustrací, která však byla vnímána pouze jako obrazová vložka v textu

s funkcí ozdobnou. Rokoko mělo na knižní ilustraci a její vývoj veliký vliv, zvláště pak někteří umělci tohoto období. Jedním z nich byl Antoine Watteau, který sice do oboru ilustrace osobně přímo nezasáhl, ale díky reprodukcím jeho děl se do ilustrace dostala malířská kvalita hodná uměleckého díla. S nástupem Ludvíka XVI. na trůn a změnou duchovních hodnot během jeho vlády došlo i ke změně v uměleckých názorech. (Matějček, 1931) „Povaha nové literatury volala po ilustraci naplněné novým patosem a žádala rozluku se sensualismem. Na pomoc přiskočil tu klasicismus, zrozený ze znova oživlého zájmu o antiku, živený tentokrát vydatně prací vědeckou.“¹² Způsob ilustrování knih se začal opět proměňovat, avšak styl rokoka se snažil v ilustraci udržet dál. V námětech se začíná objevovat motiv strojenosti a přímo sestrojených opakujících se vzorců, jež působily až teatrálně. Podle této francouzské předlohy byly ovlivněny veškeré země Evropy, včetně Německa a Itálie, a vznikaly spíše drobné a hravé ilustrace, zvané viněty. Kniha dospěla do stádia, kdy byla považována za perfektní tiskařský produkt, avšak byla zbavena spolupráce s umělci a byla svěřena do rukou grafických řemeslníků, kteří svou uměleckou zručnost s umělci nemohli porovnávat a výtvarná kvalita ilustrací poklesla. Umělci se totiž izolovali do akademií, a proto se ilustrování knih přenechalo řemeslníkům. Teprve na konci 18. století se opět do tvorby ilustrací zainteresovali umělci a knižní ilustrace se přesunula do následujícího období.

Během klasicismu nedošlo ve vývoji ilustrace k vyvinutí nového stylu, který by se ustálil, jak tomu povětšinou bylo v předchozích obdobích. Na počátku 19. století se začala pro ilustraci opět více užívat technika dřevorytu, která však prošla technickou obměnou. V rámci stránkové sazby a užívání vinětového tvaru ilustrací bylo možno opět využít dřevorytu do štočku z tvrdého dřeva, který se v knihtisku používal. Bylo tak docíleno opětovného spojení ilustrace s textem. S touto technikou přišel grafik Thomas Bewick, takový princip totiž zajistil, že předloha mohla být předkreslena na štoček a následně rytcem vyryta. Jediná nesnáž přicházela se samotným tiskem, který se ne vždy povedl čistě, což se však také postupem času podařilo vylepšit. Ilustrace se zdokonalovaly a jejich počet se v knihách opět zvyšoval a objevovaly se i v časopisech. Vznikalo spoustu škol a technikami, kterými ilustrace vznikaly, se zabývalo i mnoho umělců, mezi nimiž vynikl Francisco Goya nebo Honoré Daumier.

¹² MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: J. Štenc, 1931. s. 184.

Kromě dřevorytu a kovorytu se v 19. století využívalo hojně i leptu, akvatinty anebo litografie, která se však technicky pro knižní ilustraci ukázala jako nepříliš vhodná oproti ostatním technikám. Ve 30. letech se jí začalo používat pro ilustrace do časopisů. V časopisech se pak také začala objevovat politická satira a s ní spojený nový typ ilustrace, kterým byla karikatura, která se těšila veliké oblibě, a tedy i rozmachu. Další osobností spojenou s ilustrací je Adolf Menzel, jenž vyzdvihl v Německu techniku tisku z výšky zvanou xylografie, která pochází z Anglie.

Mimo rytí se také používalo malby štětcem přímo na štoček nebo se při ilustraci knih používala opět perokresba, kresba tuší nebo akvarel. Další změnu v obrazovém obohacování knih přinesl objev fotografie, která umožňovala přenesenou kresbu připravenou pro rytce na štočku zmenšit či zvětšit. (Matějček, 1931)

Na přelomu 19. a 20. století se v oblasti ilustrace začalo více hovořit o vztahu literárního textu a obrazu se zájmem o účinek díla na recipienta. Celkově se dá říci, že ilustrace prošla během 19. a hlavně 20. století velice důležitým a dynamickým vývojem, který ovlivnily umělecké směry, ale i společenské změny nebo technologický pokrok. Nejprve do ilustrace na začátku 20. století zasáhla avantgarda a modernismus prostřednictvím experimentace a abstrakce. Dvacátá a třicátá léta jsou nazývána „zlatým věkem ilustrace“, kdy se v ilustraci začaly objevovat techniky koláže, fotografie a také digitální zpracování. (Klimeš, 2015) Samozřejmě vývoj nebo náměty ilustrací ovlivnily i obě světové války a politické režimy. Během 20. století se vymezil i samostatný žánr ilustrace dětské. Vývoj se posouval až došel na přelomu století 20. a 21. k digitální tvorbě pomocí grafických programů, které umožňují širokou škálu využití stylů, technik a vcelku nových možností vytvářet ilustrace.

2.1.1 Cesta české, dětské ilustrace

Jak už bylo zmíněno v předchozí podkapitole, za počátek úmyslu tvořit díla zaměřená pro děti a mládež je považováno dílo od Jana Amose Komenského z roku 1658, *Orbis pictus*. Toto dílo je zároveň i práce zaměřená na ilustraci, což napovídá sám název knihy. Komenského pedagogické a ilustrativní záměry byly však na českém území uznány až mnoho let po českém vydání této knihy. Opravdový záměr psát literaturu zaměřenou pro děti zaznamenalo české území až v době národního obrození, tedy od konce 18. století. Vznikaly didaktické sešity,

ve kterých byl z počátku věnován jen malý prostor ilustraci, pokud se v sešitech objevila, nepřikládá se jí příliš velký důraz, a proto se většinou ani neuváděla jména ilustrátorů. (Stehlíková, 1984)

Změna nastala s příchodem Mikoláše Alše a jeho ilustrativní tvorby pro děti. „Je příznačné, že ilustrace pro děti pochopil jako odpovědný umělecký úkol, i když mohl své perokresby uplatnit často jen v časopisech a kalendářích, v nejlidovější a také nejrozšířenější četbě té doby. V kresbách k písničkám, na motivy lidových říkadel, v kalendářích s příslovími a pranostikami podobně jako v ilustracích pohádek a veršů pro děti i v kresbách pro slabikář se neobracel na dětského čtenáře nějakou zvláštní nebo zjednodušenou výtvarnou řečí. Uplatňoval v nich tytéž principy, jako ve své tvorbě monumentální, malířské a kreslířské.“¹³ Aleš tedy vnášel do svých ilustrací pro děti stejné hodnoty jako do svých uměleckých děl a tím dětskou knižní ilustraci povznesl, i když nejvíce ilustroval časopisy a možnost ilustrovat knihy se mu dostalo jen výjimečně u jeho přátel spisovatelů.

Okolo počátku 20. století se umělecká tvorba, včetně literární tvorby, začala formovat do několika proudů. Řešila se otázka důležitosti textu a nyní i úloha dekorativnosti knihy jako celku. V této době vzniklo několik knih pro děti a mládež, které jsou považovány v dějinách české knižní kultury za zásadní. Z roku 1897 to je Pohádka máje od Viléma Mrštíka, ke které vytvořila obálku a ilustrativní prvky Zdenka Braunerová. Dalším významným dílem jsou Karafiátovi Broučci z roku 1903, kteří jsou považováni za první moderně a stylově upravenou českou knihu, o kterou se výtvarně postaral Vojtěch Preissig. Jako další knihy dekorativně upravené pro děti a mládež lze považovat i Byl jeden domeček, Kytice z lidového básnictva, Pohádka o caru Saltánovi nebo Princezna Pampeliška. Během prvních let 20. století byla literatura, a zvláště ta dětská, značně ovlivněna symbolismem a secesí. Ilustrace byla chápána jako výtvarná interpretace textu s důrazem na vlastní, osobní pojetí umělce – ilustrátora. V tomto duchu byl vydán v časopise Volné směry soubor ilustrovaných textů s názvem Sníh, na kterém se podílelo mnoho umělců. Tímto počinem, za kterým stálo Sdružení výtvarných umělců Mánes, byla věnována pozornost jak ilustraci pro děti jako obrodě knižního umění, tak i hnutí za estetickou výchovu. (Stehlíková, 1984)

¹³ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 12.

Obecně lze ilustrace této doby rozdělit podle toho, jaká složka převažovala v literární předloze, zda se jednalo o pohádku, karikaturu nebo lyriku, a podle toho, pro jakou interpretaci se rozhodl ilustrátor. Nejčastěji se jednalo o malířsky zpracované ilustrace koncipované obrazově s dějovou scénou a iluzivně pojatým prostředím. Tímto způsobem zpracovali své ilustrace pro knihy například Hanuš Schwaiger nebo Věnceslav Černý. Oba tito umělci byli zároveň ovlivněni historismem, což se v jejich práci projevilo, zejména pak v Jiráskových Psohlavcích, které ilustroval Černý. Dalším významným dílem, které bylo na počátku století ilustrováno je Němcové Babička, o jejíž výtvarnou a více realistickou podobu se postaral Adolf Kašpar. Tento autor se pak věnoval i knihám od jiných autorů, které byly v té době mládeži hojně čtené a usilovaly o jeho ilustrování. Byla to díla od Karla Václava Raise, Zikmunda Wintera nebo Aloise Jiráska. Ilustroval i První čítanku trojdílnou nebo v roce 1914 Slabikář. Kašparovým vrstevníkem, věnujícím se též realistické tvorbě, byl Richard Lauda, který ilustroval knihy Radosti malých a Rodiče a děti. Kromě ilustrování knih vytvořil i školní obrazy a dostal se tak do povědomí hlavně školních dětí. (Stehlíková, 1984)

„Počátky soudobé dětské knihy poznamenaly tedy tendence, jež se projevovaly v české knize obecně. Ovšem dekorativismus, symbolismus a secese i realistická dějová ilustrace, které se v díle některých osobností vzájemně prolínaly a ovlivňovaly, určovaly podobou naší dětské knihy až do počátku dvacátých let a přežívaly, vesměs v komerčnější, ale zato hojně rozšířené produkci, ještě v období meziválečném.“¹⁴

Po vyhlášení československé samostatnosti v roce 1918 se během 20. a 30. let rozšířil zájem o dětskou knihu. Vznikla potřeba vytvářet knihy pro nejmenší děti a rozšířil se i žánrový okruh v literatuře pro děti a mládež. Kromě klasické pohádky a říkadel se začal zájem soustředit i na moderní pohádku a literaturu dobrodružného, vědeckého a uměleckonaučného rázu, vycházely také dětské časopisy, například časopis Kohoutek. Objevily se i nové osobnosti zabývající se dětskou ilustrací, mezi ty nejznámější patří Josef Lada, Josef Čapek, Ondřej Sekora, Zdeněk Burian, Cyril Bouda, Karel Svoboda, Václav Fiala, Jiří Trnka, Milada Marešová, Josef Novák, František Tichý, Antonín Strnadlo a další. Ilustrátoři si začali více uvědomovat důležitost rozlišení přístupu k textům podle adresáta a zaměření knihy, a také poslání ilustrace, kterým je přiblížení knihy k lidovým vrstvám a přivedení čtenáře k autorovi. (Stehlíková, 1984)

¹⁴ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 17–18.

Mnohem více se také řešila otázka vztahu ilustrace k textu. Dříve byla ilustrace vnímána převážně jako doplňující složka textu. Nyní je ilustrace brána více jako rovnocenná složka textu, která je na textu současně závislá a naopak. Ilustrátoři, kteří byli často zároveň uznávanými umělci, vnášeli do ilustrací uměleckou hodnotu, čímž se knižní ilustrace dostala na úroveň jiných výtvarných disciplín.

V období mezi světovými válkami velmi vynikl Josef Lada, který se ilustraci věnoval od počátku 20. století až do 40. let. Během let se vytvořil jeho osobitý výtvarný styl, zároveň se z něho stal i autor písíci vlastní texty pro děti, nejčastěji říkadla, bajky a moderní pohádky. Mezi jeho nezapomenutelná díla patří ilustrace k Pohádce o Honzíčkovi, Moje abeceda a z pozdějších děl O chytré kmotře lišce, Pohádky naruby, O Mikešovi nebo Bubáci a hastrmani. K výrazným umělcům meziválečné doby se řadí také Josef Čapek, který se též zapsal do všeobecného povědomí svou osobitou tvorbou. Tento autor do svých děl vnášel téma dětství, které se mu stalo největším inspiračním zdrojem v tvorbě pro děti. V tomto duchu vzniklo například Povídání o pejskovi a kočičce. Kromě téma dětství se v oblasti ilustrace uplatnilo i vnášení výchovných tendencí do literatury prostřednictvím zábavné formy, představitelem takové tvorby je Ondřej Sekora. (Stehlíková, 1984)

Po roce 1945 se celospolečenský zájem o dětskou knihu obrátil, kniha byla nyní vnímána jako nástroj pro výchovu mladé generace. „Aby mohla být tato výchova jednotně usměrněna, byla nakladatelství zestátněna a vytvořena specializovaná nakladatelská pracoviště. V Čechách vznikla v roce 1945 Mladá fronta a v roce 1949 Státní nakladatelství dětské knihy přejmenované později na Albatros, Státní pedagogické nakladatelství bylo reorganizováno.“¹⁵ Větší zájem o dětskou knihu přinesl možnost lépe chápat specifické potřeby dětí a možnost zaměřit se na jednotlivé, rozmanité literární žánry. Do popředí se také dostala budovatelská literatura překladová. (Stehlíková, 1984)

Po 2. světové válce byla ilustrace ovlivněna ideologií socialismu a objevovala se v propagandistických materiálech, knihách a knihách pro děti s posláním výchovy k socialistickým hodnotám. „Ze stránek knih zmizely veselé kresby. Ilustrace té doby byla poznamenána výraznou monumentalizující tendencí, jež souvisela s hlubším zájmem o tradici

¹⁵ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 25.

a s přehodnocováním jejího smyslu.¹⁶ Přesto v této době vynikl například Zdeněk Burian svými realistickými ilustracemi pravěkých zvířat. (Stehlíková, 1979)

Nastupující generace na přelomu padesátých a šedesátých let pak začala klást větší důraz na prostor pro dětskou fantazii a stejně tak i důraz vedoucí k uvolnění pojmové a výtvarné složky v ilustraci. „Mladí zavrhli didaktičnost, odmítli skutečnost jako jediný model, zrušili strohou hranici mezi skutečným a neskutečným. Dominantním se stal proud fantazie, směřující k lyrismu. Místo scény a jednajících postav se objevil náznak, ozvláštněný detail, symbol či prostě emocionálně působivá barva, která měla navodit atmosféru.“¹⁷ Tento přístup v tvorbě však přinesl i komplikace. Díky velkému zdůraznění estetické funkce se úkol ilustrace míjel se záměrem a povahou textu a předpokladem zapojení fantazie čtenáře. Autoři spolu s ilustrátory často řešili otázku, jak prostřednictvím jejich tvorby působit v oblasti citové a rozumové na výchovu dítěte a jak zároveň zajímavě zprostředkovat znalosti v textu obsažené a vše přiblížit i psychice mladého čtenáře. Mezi výrazné osobnosti ilustrace se v padesátých a šedesátých letech zapsala Olga Čechová, Květa Pacovská, Daisy Mrázková, Jitka Kolínská, Eva Bednářová, Jana Sigmundová nebo Jiří Fixl. Přichází také tvorba mimoevropská, která českou tvorbu obohatila jako inspirační zdroj. Zájem o tradiční žánry upadá a zaujetí se přesouvá k dobrodružnému žánru, který se dříve zdál pro ilustrátory nepřilíš zajímavý. Dobrodružná výrazná dějovost, romantika a věcná informativnost se nyní ukázala jako velmi funkční pro ilustraci. Ilustracemi dobrodružného rázu se zabýval Adolf Born, Zdeňka Kabátová – Táborská, Jiří Šalamoun a Vladimír Novák nebo Eva Hašková. Do popředí se také dostal příběh s dětským hrdinou, často skepticky posuzovaný dívčí román anebo knihy ze současného života, jejichž ilustrace byla pojata často humoristicky. Kreslený humor se tak přesunul z dětských časopisů, z formy kreslených seriálů, i do knih a samozřejmě i do animovaných filmů. Někteří ilustrátoři se tak podíleli na tvorbě ilustrací pro film, mezi ně patří Adolf Born, Radek Pilař, Jiří Šalamoun, Josef Paleček, Alois Mikulka a další. Pokrok zaznamenává i naučná literatura, ve které se uplatňuje vědecká kresba, která vyústila v samostatnou disciplínu a obraz se tak stává dominantou hlavně v knihách pro menší děti. Vznik těchto knih stál za úzkou spoluprací autora textu a ilustrátora zároveň, přičemž práce výtvarníka získává čím dál větší důležitost. (Stehlíková, 1984)

Kromě tradičních žánrů se do okruhu zájmů dostává i papírový materiál se zájmovou či relaxační funkcí, jedná se zejména vystřihovánky, papírové hračky a omalovánky. Na tvorbě

¹⁶ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 25.

¹⁷ Tamtéž. s. 27.

těchto materiálů se často podíleli ilustrátoři, a to z toho důvodu, aby vnesli výtvarnou rovinu a vkus do této oblasti. (Stehlíková, 1984) Dalo by se říct, že se do dětské ilustrace promítly veškeré žánry, které lze nejen v dětské literatuře nalézt, vždy převládá jeden nebo několik právě dominujících žánrů v oblasti literatury. Ilustrace jsou pak často ovlivňovány aktuální tvorbou ilustrátora, jelikož se často stává, že ilustrátor je zároveň výtvarným umělcem, což zajišťuje oblasti ilustrativní tvorby estetickou a uměleckou úroveň, která je pro formování dětského úsudku a rozvoje důležitá. (Stehlíková, 1979) Mimo vlivu umělcovy tvorby do ilustrace vstupují i nejrůznější výtvarné techniky, mnohdy i experimenty. Ilustrace není jen záležitostí černobílé kresby, ale i barevné malby, mnoha grafických technik, fotografie a v neposlední řadě, také filmu. Tyto tendence přetrvaly do osmdesátých let. Po roce 1989 došlo k uvolnění v oblasti témat knih, celkově se literatura a její produkce začala proměňovat, vznikala nová nakladatelství a množství i rozsah témat knih obecně stoupl. S proměnami literatury se pochopitelně měnila a obohacovala i ilustrace, která si mohla dovolit více experimentovat. V oblasti dětské literatury se začaly objevovat i tabuizovaná témata, kterým je výtvarný doprovod uzpůsobován. V devadesátých letech pak ilustrátoři využívali nových technologií a experimentů a vznikly nové generace ilustrátorů pokračujících v tradici české ilustrace.

V posledních letech je ilustrace ovlivněna hlavně digitálními technologiemi a od manuální tvorby s materiálem a výtvarnými prostředky se přechází k digitální tvorbě, která je mnohdy téměř nerozeznatelná od tvorby umělců dřívějších let. Dalo by se polemizovat, zda digitální tvorba mnohdy tvorbu výtvarných umělců nepřevyšuje. Rozhodně však lze o ní říci, že je časově, prostorově a materiálně úspornější.

„Dětská kniha je živým organismem, který se stále vyvíjí nejen s vývojem výtvarných forem, ale také v konfrontaci s proměňujícími se potřebami doby.“¹⁸ O tomto výroku od Stehlíkové lze říci, že platí nejenom o dětské knize, ale i o samotné ilustraci.

¹⁸ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 44.

2.1.2 Ilustrace dobrodružné literatury

V oblasti české dobrodružné ilustrace se v průběhu historie sklouzávalo ke schématům a jelikož byla a dodnes někdy ještě je dobrodružná literatura brána jako okrajový žánr, nebyla ilustracím tohoto žánru věnována příliš velká pozornost. I přes pronikání nových tendencí můžeme v dobrodružných knihách nalézt opakující se a svým způsobem vzájemně podobné ilustrace s tzv. mýtem exotiky či hrdiny. Dobrodružné literatuře a její ilustraci se v současné době věnuje jen úzký okruh autorů a bylo tomu tak i v minulosti, z toho důvodu se k nám vždy dostávala i literatura překladová, která měla vliv na české autory a hlavně ilustrátory. Mezi významné a vlivné tituly, které se k nám dostaly ze zahraničí patří například *Tři mušketýři* od A. Dumase s ilustracemi M. Lelaira, *Robinson* od D. Defoea s ilustracemi W. Pageta nebo díla od Julese Verna s ilustracemi od hned několika ilustrátorů.

Ilustrace překladových knih se dají rozdělit do několika směrů podle technik, které ilustrátoři využívali. Ze zástupců, kteří se věnovali dobrodružné ilustraci pomocí grafických technik stojí za zmínku Jaromír Vraštil. Tento ilustrátor se v padesátých letech specializoval právě na dobrodružnou literaturu. S jeho tvorbou vyšla řada titulů, většinou indiánek, do kterých vnášel atmosféru a dramatičnost, kterými vykresloval prostředí děje. Dalšími osobnostmi ilustrace dobrodružného žánru jsou František Hudeček, jenž vytvořil výtvarný doprovod k překladu *Lodivóda dunajského* od J. Verna. Jiří Šalamoun osobitými rytinami ilustroval dílo J. F. Coopera *Poslední Mohykán*, František Tichý zase výtvarně doprovodil *Příběhy Robinsona Crusoea*, na něhož navázal ve své ilustraci *Robinsona* Adolf Born anebo Zdeňka Kabátová-Táborská, která vytvářela ilustrace pomocí dřevorytu. (Stehlíková, 1984)

Další skupinou jsou tvůrci využívající kresbu. V této oblasti lze nejvíce hovořit o Václavu Junkovi a Zdeňkovi Burianovi. „Oba vycházeli ze zálib čtenářů tohoto žánru a zpětně je v jejich specifických požadavcích na ilustraci ovlivňovali.“¹⁹ Jejich přístup k ilustraci tkvěl ve ztotožnění se s příběhem knih, jelikož oba tito tvůrci byli náruživými příznivci a čtenáři dobrodružné literatury. „Burian upoutává schopností spojit věcné znalosti, popisované s až vědecky chladnou objektivitou a hodnověrností, s fantazií a intuicí i se zdůrazněnou dějovostí, tedy vlastnostmi, jež leží za hranicemi čisté výtvarnosti.“²⁰ Burian vynikl propracovaností, kreslířskou obratností

¹⁹ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. s. 174.

²⁰ Tamtéž. s. 176.

a smyslem pro celek. Své ilustrace často tvořil pomocí perokresby, ale i tempéry či kvaše nebo olejomalbou. K nejznámějším titulům, na kterých výtvarně pracoval patří Zlaté údolí, Strýček Indián, Lovci mamutů, Kniha džunglí, Robinson Crusoe a Vinnetou. Celkově se svou prací podílel na přibližně 500 titulech.

Václav Junek zase našel zálibu v knihách s mořskou tematikou, můžeme tedy mezi jeho pracemi najít knihy hlavně s tímto námětem. Hojně ilustroval knihy od Františka Běhounka a do svých ilustrací vnášel dokumentární věcnost a reportážnost, které můžeme vidět například v Lovcích orchidejí, Příbězích staré řeky, Trosečnicích polárního moře anebo v Robinsonech Želvích ostrovů.

Posledním jménem, které je nutné zmínit, je Kamil Lhoták, který se svou tvorbou též zapsal mezi podstatné české ilustrátory dobrodružné literatury minulého století. Zasloužil se o ilustrace v knihách Marka Twaina, konkrétně v Dobrodružství Toma Sawyera a Dobrodružství Huckleberryho Finna. Jeho ilustrace splňují, díky jeho inspiraci ještě ze svého dětství, dva čtenářské požadavky, a tím je živost a autentičnost.

2.2 K čemu slouží ilustrace?

Ilustrace v knihách nebo i v jiných, ať už tištěných či netištěných materiálech, slouží jako vizuální doplněk, který doplňuje nebo obohacuje obsah textu. Význam anebo účel ilustrace může být vícestranný, jelikož závisí nejen na cílové skupině čtenářů, výtvarné technice a stylu, ale i na žánru, ve kterém je text napsán. „Irena Sloňská v polemice s některými stanovisky Witzovými třídí základní úkoly (funkce) ilustrace pro děti do čtyř proudů, představujících:

- a. vliv na rozvoj psychických procesů a kvalit,
- b. rozvoj poznání,
- c. uvedení dítěte do světa výtvarného umění,
- d. obohacování prožitků, k nimž řadí i libost a citové uvolnění při vnímání ilustrace, kompenzační, či dokonce terapeutické funkce umění.“²¹

²¹ HOLEŠOVSKÝ, František. *Ilustrace pro děti: tradice, vztahy, objevy*. Praha: Albatros, 1977. s. 21.

Jak popisuje Holešovský ve své knize, že „teprve při čtení se stává obrázek v knížce ilustrací – předtím je to pouze obrázek jako každý jiný.“²² Ilustrace je v knihách, a zvláště v knihách pro děti, velmi důležitým prvkem, jelikož pomáhá mladým čtenářům lépe pochopit text, jeho záměr a obsah. Tím, že každý člověk má jiné dispozice a nadání pro různé dovednosti, může se stát, že ilustrace značně napomáhají čtenáři, který v četbě není příliš zdatný. Čtenář pak díky ilustracím dojde k lepšímu pochopení a doplnění toho, co by pouze ze samotné četby nemusel pochopit. Také pak může dojít díky ilustraci i k novým, neobjeveným souvislostem a informacím v textu, jelikož prostor pro individuální vnímání a prožívání četby a nejen té, je nekonečně široké.

Jednou z několika úloh ilustrace v knihách je estetický účinek. Kvalitní ilustrace mohou obohatit čtenářův zážitek z četby, který může být díky ilustraci doplněn o emocionální prožitek. Zároveň mohou právě ilustrace čtenáře podnítit a nalákat k přečtení si daného titulu. Může se také bohužel stát, že výtvarné zpracování knihy může potencionálního čtenáře knihy odradit, protože u mnoha lidí rozhoduje o zájmu o knihu její vzhled a styl zpracování, a ne její obsah. Pokud se čtenář rozhodne k četbě knihy, může nastat ještě jeden problém. Takovým problémem je, že ilustrace příliš konkretizuje, ba dokonce omezuje čtenářovy představy natolik, že jejím zpracováním udává konkrétní podobu představě. Čtenářova fantazie je pak touto představou natolik ovlivněna, že jedinec není schopen sám hodnotit ilustraci, její podobu přijme a nedokáže ji pozměnit, tudíž v jeho představivosti figuruje jasná a neměnná podoba obsahu textu, kterou mu poskytuje sám autor. (Holešovský, 1977)

Dalším cílem ilustrace může být zvýšení porozumění textu, tedy čtenářské gramotnosti. S tímto aspektem se pojí převážně ilustrace v odborných a vzdělávacích textech, které mohou napomoci k dovysvětlení a lepšímu pochopení obsahu textu, být jakýmsi pomyslným klíčem k pochopení. Zároveň si čtenář díky nim může informace z textu lépe vizualizovat, zapamatovat, propojit a ucelit. Ilustrace může mít tedy funkci nejen estetickou, ale i edukativní. Pokud se jedná o dětskou literaturu pro předčtenáře je ilustrace v knihách stěžejní. Ilustrace mohou sloužit nejen k rozvoji fantazie, ale i k rozvíjení různých dovedností, jako je rozpoznávání barev, předmětů, zvířat, ale i písmen a číslic, což vede k prvním snahám o četbu a počítání

²² HOLEŠOVSKÝ, František. *Ilustrace pro děti: tradice, vztahy, objevy*. Praha: Albatros, 1977. s. 19.

prostřednictvím zábavné formy. U starších čtenářů se pak edukativní funkce může posunout k učení se vědeckým nebo historickým faktům z různých oborů.

Mnohdy může ilustrace napomoci k objevení zcela nového, prvotně nejednoznačného významu textu. Každý čtenář si může text interpretovat podle své fantazie a představivosti a docílit tak nalezení zcela nového, skrytého významu, který mohl či naopak nemusel být autorovým prvotním záměrem. Čtenář tak může o textu hlouběji přemýšlet a rozvíjet své vlastní myšlení.

Zvláštním případem je, když ilustrace v knize chybí. Četnost ilustrací opět závisí na žánru a také na věku čtenáře. S přibývajícím věkem čtenáře ilustrace mění svou podobu, většinou jsou menší, nezabírají v knize tolik místa, zato jsou mnohdy složitější a propracovanější, jelikož na malého čtenáře by mohly být příliš komplikované ilustrace matoucí a náročnější na pochopení. Ilustrace spolu s věkem čtenáře tedy mění svou podobu, ale postupně se z knih také vytrácejí, až se někdy může stát, že zcela chybí, což dává staršímu čtenáři, který by už měl mít rozvinuté abstraktní myšlení, jistou možnost seberealizace ve vytváření si představ o obsahu textu. Starší dítě je schopno si postavy, prostředí a vztahy v příběhu zcela představit nebo se do nich vcítit, s čímž mladší čtenáři mohou mít problém. Z toho vyplívá, že malá frekventovanost ilustrací v knihách mnohdy nemusí mít neblahý vliv na čtenářovu představivost, ba naopak může čtenářskou gramotnost svým způsobem podpořit. Úroveň pochopení ilustrace závisí také na výtvarné technice a míře stylizace, kterou je ilustrace v textu vyhotovena, přičemž výtvarná technika není nejzásadnějším aspektem, na kterém závisí úroveň pochopení ilustrace, ale je jím právě obsah a téma ilustrace. (Hosman, 2007)

2.3 Druhy ilustrace

S pojmem ilustrace je často spojována i řada umělců, kteří se podíleli na tvorbě knih, ať už pro děti a mládež nebo pro dospělé. Některé ilustrace v knihách lze tedy skoro považovat za umělecká díla. Nelze však tímto způsobem ilustrace hodnotit jako kvalitní či méně kvalitní, pokud je nevytvářel známý autor. Obor knižní ilustrace je v dnešní době velmi rozmanitý a široký. Existuje spousta žánrů a výtvarných technik, kterými lze ilustrace vytvořit, mnohdy se jedná i o jejich kombinace, které mohou vést až k experimentaci. Přestože stále vznikají nové druhy

a kombinace při tvorbě, lze ilustrace roztřídit do několika stálých skupin, ať už podle účelu, kterému mají v knize sloužit, rozsahu nebo podle výtvarné techniky, jakou byly vytvořeny.

Výtvarná technika může v případě výběru knihy sehrát zásadní roli, jelikož může na první pohled zaujmout čtenáře. Zároveň by měla být vhodně zvolena k žánru a tématu knihy. Existuje široká škála výtvarných technik, kterými lze ilustrovat knihu, ať už jde o techniky, které byly ve vývoji ilustrace od prvopočátku, nebo o nové, moderní a současné techniky a jejich kombinování. V historii se objevovaly i techniky méně vhodné pro ilustrování a z toho důvodu se příliš nepoužívají. V současné době lze díky vyspělým technologiím použít pro ilustraci jakoukoliv techniku, přičemž největší oblibě se momentálně těší digitální grafické techniky, kdy jednou z jejich vlastností je i napodobení starších technik, jako je například akvarel nebo perokresba. Techniky lze rozdělit podle jejich způsobu tvorby na ilustrace tvořené pomocí tisku, malby nebo kresby. Dělit je lze i na mokré a suché techniky nebo podle časové náročnosti na rychlé, kam by patřil například akvarel a pomalé, kam by díky rytí nebo řezání patřil dřevoryt, linoryt a další.

Kromě výtvarné techniky lze ilustrace dále dělit podle velikosti. Velikost ilustrací v knize může být dána věkovou adresností čtenáře, pro kterého je kniha určena, ale i žánrem. Dle velikosti tak můžeme ilustrace rozdělit na tři kategorie:

- a. **velké, rozsáhlé ilustrace** – ilustrace, které mohou zabírat i prostor celé strany či dvoustrany, většinou jsou k nalezení spíše v knihách pro menší děti, ale nemusí to být pravidlem,
- b. **středně velké ilustrace** – větší ilustrace zabírající třetinu či polovinu strany,
- c. **malé ilustrace** – většinou se jedná o drobnější ilustrace zabírající prostor v knize od méně jak třetiny strany až po opravdu malé ilustrace v řádu několika centimetrů.

Může se stát, že ilustrace mohou tvořit i skupiny složené z několika menších ilustrací, nebo se může jednat o knihy tvořené pouze ilustracemi s minimem textu a nemusí se jednat výlučně o knihy pro nejmenší děti v předškolním věku, takovým příkladem autora tvořícího knihy z velké části pouze ilustracemi je český autor, Pavel Čech.

S velikostí nebo i s výtvarnou technikou, kterou byla ilustrace vyvedena souvisí i složitost a propracovanost ilustrace. Tyto vlastnosti se pochopitelně odvíjí od osobitého stylu ilustrátora, kdy právě osobitost výtvarného provedení ilustrace dodává nejen jí, ale celé knize jako celku, atmosféru a hloubku.

Kategorie, která je často považována za nejdůležitější, a podle které by se daly ilustrace dále roztřídit, je jejich účel a záměr. Existuje hned několik účelů, kterým mohou ilustrace sloužit a od kterých se také odvíjel jejich vývoj a posun. Dnes se dají rozdělit na několik druhů na základě svých charakterových vlastností.

Prvním z nich je ilustrace s edukativním účelem. Ilustrace s takovým cílem se nejčastěji nachází v knihách s edukativní povahou, ale svým způsobem může čtenáře obohatit každá ilustrace. Přesto typicky edukativní ilustrace se vyznačuje charakteristickými rysy. Povětšinou se jedná o velice detailně a realisticky vyvedenou výtvarnou práci, která je mnohdy doplněna popisky nebo se může jednat o ilustraci spojenou s fotografií, grafy a tabulkami. Takové ilustrace jsou k nalezení ve slabikářích, učebnicích, encyklopediích a naučných knihách věnujících se nějakému konkrétnějšímu tématu. S tímto druhem ilustrace úzce souvisí i ilustrace se záměrem výchovy a sociálního cítění. Nazývána je jako mravně společenská funkce a je určena hlavně pro mladé čtenáře. Více se totiž dotýká jejich citového prožívání četby a okolního světa. Ilustrace se tedy může zasloužit i o rozvoj osobnosti a psychického prožívání. Zároveň může mít svou podobou funkci edukovat čtenáře v rámci výtvarného umění a estetiky. Může pomoci lépe pochopit podstatu umění a seznámit čtenáře s představiteli umění a jejich díly, a podnítit tak zájem o ně.

Dalším druhem je humoristická ilustrace, která vznikla díky křížení literárního a výtvarného procesu a objevila se hlavně v pohádce. Ještě dříve ji bylo možné zaznamenat v prvních časopisech a zabývalo se jí i mnoho umělců. Mnohdy pronikla i do žánrů, ve kterých by se mohlo zdát, že nemůže se svou povahou fungovat. Hlavním úkolem tohoto druhu ilustrace je pobavit, povznést nebo zlehčit dané téma tak, aby ho bylo možné vnímat s nadsázkou.

Dále by se dala zařadit ilustrace s účelem doplňkovým nebo také rekreačním, která nemá striktně danou funkci, ale slouží spíše ke zpestření četby, doplnění nebo případnému rozšíření.

Nemusí být ani na první pohled jednoznačná, ale s postupným pozorováním může čtenáře dovést k novým úvahám nad četbou. (Holešovský, 1977)

Ilustrace by se dala rozřadit i podle toho v jakém typu literatury má své uplatnění. Řeč je o rozdílu mezi literaturou pro dospělé a pro děti a mládež, jelikož je racionálně dáno, že ilustrace, která je funkční v literatuře pro dospělé, nemusí být funkční v literatuře pro děti a naopak. Dalo by se tedy hovořit o rozčlenění na ilustraci v knihách pro předčtenáře, mladší a starší čtenáře a pro dospělé. S tímto dělením souvisí i ilustrace podle žánrů, které se s věkem čtenáře taktéž proměňují. V rámci literatury pro děti a mládež se dá hovořit ještě o rozdílu mezi ilustracemi v knihách určených pro dívky a chlapce, které se v jistých aspektech mezi sebou liší.

3 Zapojení českého jazyka do výtvarné výchovy a naopak

Přestože se může zdát, že výtvarná výchova a český jazyk nemají nic společného, pravdou je, že tyto dva obory jsou propojené hned v několika pohledech.

Jazyk a jeho osvojení je klíčem k učení a získávání vědomostí a dovedností ve všech oborech, nejen v českém jazyce. Dítě ovládající řeč, které zahájilo školní docházku si postupem času osvojuje čtení a psaní. Tyto dvě dovednosti tvoří základ slovního myšlení a podporují uvědomování si vlastních myšlenkových pochodů. V rámci oboru českého jazyka si dále žák osvojuje další dílčí disciplíny, mezi které patří gramatika, která přispívá a zdokonaluje myšlenkové operace dítěte. Žáci si k tomu, aby dokázali pochopit a vytvářet vztahy, nejprve potřebují prostřednictvím gramatiky osvojit izolované gramatické pojmy, zjistit, že slova se dají kromě toho, že označují nějaký předmět pochopit jako jazykové jevy. (Monatová, 1978) „Vztahy mezi předměty i jazykovými jevy existují reálně a je základním úkolem školy umožnit žákům, aby je poznali, aby je odhalovali, zpočátku materiální činností, později myšlenkově, abstrakcí.“²³ Ovládnutí jazyka je důležité nejen pro předmět českého jazyka, ale i výtvarné výchovy a všech ostatních předmětů, je to schopnost naučit se řeči, porozumět jí a jejím pravidlům, umět řeč zaznamenat a pochopit její úkol, mnohdy její skryté myšlenky. Důležitost se tedy netýká pouze školních předmětů, ale i samotného fungování dítěte, později dospělého jedince, v reálném životě.

Výtvarná výchova může být chápána také jako jakýsi výtvarný jazyk, kterým lze vyjádřit vnitřní emoce, pocity, osobní postoje, anebo jako je to v případě této diplomové práce, vyjádření obsahu textu na základě četby. Tento výtvarný jazyk má spoustu nejrůznějších způsobů, jakými může být vyjádřen. Tyto způsoby představují výtvarné techniky, kterých existuje nespočet. Výsledná výtvarná práce je pak obrazem, který může při následném rozboru odkrývat nejenom informace a fakta z textu, ke kterému byla vytvořena, ale může obsáhnout i hlubší smysly, které jsou do práce vloženy autorem, výtvarníkem a mnohdy se může stát, že jsou i nezáměrné. Mluvený či psaný jazyk pak slouží k prezentaci a objasnění úmyslů autora nebo informací o něm, také o použitém materiálu, pomůckách a okolnostech vzniku díla.

²³ MONATOVÁ, Lili. *Otázky rozumové výchovy*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1978. s. 80.

Literární texty mohou inspirovat k vlastnímu uměleckému vyjádření, kdy žáci nebo studenti mohou na základě četby zhmotnit své dojmy a představy z četby pomocí výtvarné práce, ať už plošně nebo prostorově, a reagovat tak na daný druh literatury. Mohou vytvářet ilustrace, plakáty, obaly knih, komiks anebo jen zachytit část textu, jeho zápletku, prostředí, atmosféru či ztvárnit dle popisu postavu. Možností, jak literaturu ve výtvarné výchově využít, je nepřehledné množství.

Zároveň mohou být i umělecká díla inspirací k tvůrčímu psaní, kdy se může jednat v oblasti slohu o popis uměleckého díla nebo vypravování na základě výjevu v obraze. Je možné pro tyto účely využít nejen malířské umění, ale i umění sochařské a architekturu. Umění dokáže v dětech vyvolat různé pocity, které by měly být schopné popsat ústně a také transformovat do podoby textu.

Zapojení českého jazyka do výtvarné výchovy a naopak, může žákům a studentům poskytnout v mnohém širší pohled na literaturu a umění. Rozvíjet jejich abstraktní myšlení a kreativitu. Literatura také pomáhá rozšíření slovní zásoby, a to vede k všeobecně lepšímu ústnímu vyjadřování a zlepšení schopnosti vyjadřovat své pocity a dojmy, což žáci mohou uplatnit nejen při popisování uměleckého díla, ale i při interpretaci své vlastní umělecké a literární práce, ale hlavně v běžném životě.

3.1 Propojení četby s uměním

Četba může být s uměním propojena na několika úrovních. Jak už bylo zmíněno, na základě četby může žák vytvořit výtvarnou práci a interpretovat tak literární dílo. Může si pomocí zdrojů o konkrétním umělci, uměleckém slohu či období doplnit informace, a rozšířit tím svůj okruh chápání. Zároveň může být četba i zdrojem debat a diskusí. Čtenáři si mezi sebou mohou vyměňovat dojmy a poznatky z četby, čímž mohou udržovat mezilidské vztahy a schopnost tolerovat názor druhých.

S četbou je propojeno i umělecké odvětví divadelní, které je na základě četby postaveno. Literární texty jsou díky dramatizaci transformovány nejen do roviny ústní, ale i pohybové, což dává literatuře další možnost rozvoje, na jehož základě vznikl literární druh - drama. S četbou se pojí všechny literární druhy, kromě epiky a dramatu i lyrika. Lyrické texty, nejčastěji formou

básní, mohou být také transformovány do podoby přednesu, který je též odvětvím umění. Četba poetických a dramatických textů je mírně odlišná a často náročnější než četba textů prozaických. Forma jazyka je u těchto textů uzpůsobována svému literárnímu druhu, jsou obohacovány o prvky vyžadující hlubší zamyšlení a interpretaci textu čtenářem. Obsahují mnoho prvků, nejčastěji obrazná pojmenování ve formě metafory, metonymie a synekdochy. Z toho důvodu je důležité u četby a rozborů těchto textů brát v úvahu jejich značnou náročnost a zvolit jich ve výuce vhodně. Práce s lyrickými a dramatickými texty je z toho důvodu většinou zařazována až v průběhu staršího školního věku, tedy na druhém stupni základní školy, kdy se žákům přibližně kolem 11. a 12. roku života vyvíjí abstraktní myšlení, které je nutným předpokladem pro porozumění, a hlavně rozbor těchto textů.

Naslouchání a reprodukování řeči je prostředníkem nejen v umění, ale je důležitým aspektem v běžném životě. Řeč je obecným zdrojem poznání, kterému se učíme od narození. Později, s příchodem mladšího školního věku, začíná nabývat důležitosti kromě mluvené řeči její psaná podoba. Psaním a četbou si je jedinec schopen osvojovat nové poznatky. Téměř na všech místech v našem bezprostředním okolí se setkáváme se psaným textem, který je pro naše fungování v životě nutné. Jedná se o přečtení a porozumění všemu, ať už jde o značky s názvy ulic, informace na obalech potravin nebo důležité dokumenty jako jsou dopisy, smlouvy či jakákoliv vyrozumění. S postupem doby se rozšiřuje i poslech mluvené řeči. Dobu, kdy jako hlavní zdroj vynikala kniha, vystřídala doba umožňující čerpat informace z různých zdrojů. Nyní nejčastěji formou filmů, krátkých videí, podcastů, sociálních sítí nebo digitálního textu, který zajišťuje úpadek oblíbenosti papírové knihy. V posledních letech se také objevila elektronická kniha. Díky těmto novým zdrojům, které v mnohém usnadňují práci a hlavně šetří čas, přišel bohužel i pokles rozvoje myšlení skrz četbu, která je pro mnohé příliš zdlouhavá, a proto se lidé a hlavně děti uchylují k prostředkům, které jim zajistí informace mnohonásobně rychleji a někdy i ve větším množství než jak by tomu bylo u čtení jedné knihy. Tato situace se projevila i u vydávání a prodeje knih, a také u provozu knihoven, u kterých oproti předešlým letům klesla návštěvnost. Nutno zmínit, že ještě ve 20. století byla kniha nejenom relaxačním a oddychovým prostředkem, ale i největším zdrojem věcných informací. I když stále vychází literatura encyklopedická, odborná a výkladová, současně mezi knihami převažuje beletrie, tedy knihy pro pobavení a relax.

Díky těmto změnám v oblasti literatury se současným problémem stává, nejen u mladších, ale mnohdy i u starších žáků, četba s porozuměním. Nutno však říci, že se tento problém netýká plošně všech žáků. Žáci jsou většinou schopni kratší text bez komplikací přečíst a správně interpretovat. Problém ovšem nastává u textů většího rozsahu nebo u textů uměleckých a obecně náročnějších. Žáci text většinou také přečtou, ovšem nedokáží zpětně říci, kromě nejdůležitějších bodů, o čem pojednával. Častokrát neumí přijít na to, co je jeho smyslem nebo se v něm nedokáží orientovat a vyhledávat. Tato nesnáze se netýká pouze českého jazyka a vyučovacích předmětů ve škole. Jedná se o dovednost, která je, jak už bylo zmíněno, důležitá pro běžný život každého jedince.

II. Projektová část

4 Tematické lekce „Dobrodružná literatura v ilustracích žáků“

Jak je již uvedeno v úvodu této práce, úkolem projektové části práce bylo vytvořit soubor výtvarných lekcí pro 6. ročník základních škol s tematikou literatury dobrodružného žánru. Jednotlivé lekce (celkem 5) jsou uspořádány do sešitu, který má sloužit jako návodný a inspirační materiál pro učitele výtvarné výchovy. Výtvarné lekce jsou zároveň propojeny s předmětem český jazyk, jelikož během hodin výtvarné výchovy si žáci nejen vyzkouší vytvořit různými technikami, ale musí pracovat s texty, které si musí nejdříve přečíst a na základě četby a své vlastní představivosti text interpretovat do výtvarné práce. Během hodin tedy dochází k procvičování četby s porozuměním. Úryvky z knih mohou zároveň žáky přivést ke knižním titulům, ke kterým by se, vzhledem k jejich žánru a době vzniku, nemuseli dostat.

4.1 Příprava cyklu tematických lekcí

Při tvorbě souboru výtvarných lekcí byly použity úryvky dobrodružných knih z čítanky pro 6. ročník od nakladatelství TakTik. Důvod, proč byly použity úryvky z čítanky je ten, že záměrem bylo propojit předmět výtvarné výchovy a českého jazyka takovým způsobem, aby materiál, který k této diplomové práci vznikl, bylo možné využít v učitelské praxi. Učitel může s žáky jednotlivá díla probírat v rámci literatury a pak v hodinách výtvarné výchovy na práci navázat a naopak. Zároveň tento materiál může učitelům pomoci při vytváření příprav do hodin, a to nejen těm, kteří mají kombinaci český jazyk a výtvarnou výchovu jako svou aprobaci. Materiál lze využít i jako spolupráci mezi učiteli jednotlivých předmětů. Textové ukázky jsou od zahraničních i českých autorů ze starší i současné tvorby. Princip výběru byl takový, aby texty žáky zaujaly a zároveň bylo rozšířeno jejich povědomí o dobrodružné literatuře několika typů.

Tematický materiál byl vytvořen v programu Microsoft Word, kde byl vytvořen text a formátování. Veškeré ilustrace byly vytvořeny pomocí programu Procreate prostřednictvím Apple Pencil 1. generace na iPadu 9. generace, za využití široké škály funkcí, které program nabízí. Každá lekce se skládá z informací k postupu práce a samotné ukázky textu. Na první straně, pro každou lekci zvlášť, jsou uvedeny informace jako název a autor knihy, seznam pomůcek potřebných k práci, doporučená časová dotace pro lekci, velikost formátu pro výslednou práci, dále samotný úkol s podrobným popisem postupu práce. U některých lekcí se

pak nachází i několik praktických poznámek pro učitele, které mu mohou práci s dětmi usnadnit. Po úvodní straně každé lekce vždy následuje textová ukázka z knihy doplněná o krátký text uvádějící čtenáře do děje. Za textovou ukázkou se pak nachází legenda vysvětlující některá slova z textu, která nejsou v současné době tolik frekventovaná nebo se jedná o archaismy a historismy, a čtenáři by jim nemuseli rozumět. Každá lekce je pak laděna i spolu s ilustracemi do jiné barvy pro lepší přehlednost a orientaci v sešitě. Výtvarné lekce jsou vytvořeny jako jakýsi praktický návod pro výtvarnou práci s předpokladem, že učitel, který jich bude chtít ve svých hodinách výtvarné výchovy využít, doprovodí hodiny před samotným vysvětlením práce o vlastní motivaci zahrnující základní informace o knize, jejím autorovi/autorce nebo o tématu knihy.

Sešit celkem o 23 stranách má hned na první straně uvedené veškeré potřebné informace a předmluvu. Poslední strana sešitu pak obsahuje zdroje a dva QR kódy. Oba odkazují k elektronické verzi sešitu, a to z důvodu lepší dostupnosti a případné potřebě učitele využít materiál v elektronické verzi, například k promítnutí zadání žákům na tabuli. První QR kód odkazuje k plné verzi, zatímco druhý QR kód je pro verzi určenou k následnému tisku, obsahuje pouze čistý text ukázek z knih bez ilustrací a je určen pro rozmnožení textu pro žáky, aby každý žák nebo případně dvojice/skupinka měla možnost mít text při čtení a v průběhu práce u sebe.

4.1.1 Lekce první: Dva roky prázdnin

Tato lekce je věnována technice lavírované kresby. Textová ukázka k této lekci je ze známé knihy od J. Verna a je poměrně obsáhlá, vyskytuje se v ní velké množství přímé řeči a je velmi popisná a dějová. Z toho důvodu je rozdělena na čtyři části tak, aby v každé části byl zajímavý ústřední děj a orientace v textu i četba byla pro žáky snazší. Každý žák si tedy vybere pouze jednu část. Tento způsob rozdělení textové ukázky je i z toho důvodu, že časová dotace pro tuto lekci je jednu až dvě vyučovací hodiny a záměrem je, aby většina pracovního času byla věnována výtvarné, tvořivé práci a ne četbě, i když ta je také důležitou složkou těchto lekcí.

Po přečtení ukázky si žáci zkusí vytvořit pomocí kresby ilustraci, která bude daný text co nejlépe zobrazovat/ilustrovat. Ilustraci nejprve nakreslí fixem/linerem libovolné barvy, celá práce by však měla být provedena pouze jednou barvou. Ke kresbě mohou žáci použít linery/fixy různé šíře stopy, stejně tak mohou využít více způsobů šrafury. Po dokončení kresby by mělo

následovat lavírování. Žáci pomocí tenkého kulatého štětce a vody nebo vodního pera kresbu jemně rozmyjí, čímž docílí stínování, a kresbě tak dodají objem a hloubku. Případně mohou do ještě vlhké práce znovu zasáhnout fixem/linerem a přidat tak barvě intenzitu.

4.1.2 Lekce druhá: Jak se dostat dovnitř

Text z knihy *Jak se dostat dovnitř* od Enid Blytonové by měl být na konci lekce doprovázen ilustrací pomocí kresby uhlím nebo jinými suchými kresebnými prostředky jako je tužka, rudka nebo pastel. U této lekce je časová dotace, stejně jako u první také 45 až 90 minut. Žáci si opět přečtou ukázkou z knihy a posléze se pokusí zápletku nakreslit, přičemž by se měli zaměřit nejen na osobité provedení děje, ale i na samotnou práci s kresebným prostředkem. Žáci by měli být schopni pracovat s širší stopy, přitlakem a stínováním či šrafováním.

U zadání je také v poznámce uvedeno, že lze tuto lekci pojmout i formou komiksu. Žáci ať už každý sám nebo ve skupině mohou děj zpracovat formou komiksových oken či pásů, do kterých nakreslí jednotlivé ilustrace a doplní je o bubliny s krátkým výstižným textem, které jsou pro komiksovou tvorbu charakteristické.

4.1.3 Lekce třetí: Ostrov pokladů

U třetí lekce se dostáváme k práci s textovou ukázkou od Roberta Louise Stevensona z *Ostrova pokladů* a zároveň k většímu formátu. Časová dotace u této lekce je 45 minut, tedy jedna vyučovací hodina, jelikož je zde záměr pracovat technikou akvarelu, která se řadí k méně časově náročným výtvarným technikám. Žáci mají v této lekci opět za úkol po přečtení textové ukázky zpracovat zápletku nebo její část do ilustrace. Při práci by si měli osvojit nebo připomenout zásady malby a práce s akvarelovými barvami. Tato lekce je také více zaměřená na práci s barvou a může být pojata více abstraktně, jelikož akvarel dává v tomto ohledu, oproti kresbě, větší svobodu a prostor k menší konkrétnosti. U této lekce je opět k nalezení pár poznámek s doporučeními zajišťujícími snazší práci.

4.1.4 Lekce čtvrtá: Honba v opuštěné zahradě

Tato lekce je zaměřena na ukázkou z knihy od jednoho ze dvou českých zastupitelů v tomto souboru lekcí, Jaroslava Foglara. Výtvarná technika zvolená pro čtvrtou lekci je koláž doplněná kresbou, jedná se o materiálně i časově nejnáročnější lekci. Časová dotace je doporučena na 90 až 135 minut, tedy dvě až tři vyučovací hodiny. K lekci je potřeba zajistit ať už samotnými žáky nebo učitelem materiál pro práci a větší formát pro podklad. Jelikož se jedná o koláž, lze při její tvorbě využít nejrůznějších materiálů, které se hodí tematicky. Postup práce je zde rozdělen do dvou částí. V první části se žáci mají po přečtení ukázky pokusit vytvořit pomocí použití nejrozmanitějších materiálů a výtvarných či experimentálních technik prostředí tajemné zahrady, která je v textové ukázce poměrně detailně popsána. V druhé části práce, která by měla následovat po dokončení a případném zaschnutí předchozí práce, mají žáci za úkol koláž doplnit postavami vystupujícími v ukázce. Způsob vytvoření postav však spočívá v principu nakreslení postav černým fixem, tuší nebo tužkou na samostatný papír a následného vystřihnutí a nalepení do koláže. Žáci by tedy v první části práce měli být schopni pracovat s prostorem a práci si rozvrhnout. Počítat s následným přidáním postav, přičemž tato skutečnost by jim měla být sdělena už při vysvětlování práce.

4.1.5 Lekce pátá: Modrý tygr

Poslední lekce je věnována, stejně jako ta předchozí, českému zástupci z řad dobrodružné literatury a je jí Tereza Horvátová. Jako výtvarná technika pro práci zde byla zvolena jednobarevná perokresba. Žáci by si v tomto případě měli vyzkoušet tvorbu ilustrace k textu za pomoci použití redispera a tuše či inkoustu. Tato technika vyžaduje jistou obratnost a zároveň i opatrnost, z toho důvodu jsou na konci úvodní strany této lekce v poznámkách zmíněny rady pro práci s perem, které mohou napomoci k lepší a efektivnější práci nebo mohou předejít případným potížím, například ve formě vylití barvy a ušpinění nejen ilustrace, pomůcek a prostoru pro práci, ale i samotných žáků.

Co se týče vybrané ukázky z knihy modrý tygr, žáci zde mají velký prostor pro vyjádření své představivosti, jelikož tento text, oproti předchozím ukázkám, není tak popisný a obsahuje prvky fantasy literatury, tudíž dává velký prostor žakovské fantazii a osobitému provedení ilustrace.

4.2 Realizace výtvarných lekcí

Výtvarné lekce byly realizovány, po předchozí domluvě s vedením základní školy Nerudova, během hodin výtvarné výchovy v šestých ročnících, v období od 29. 1. do 5. 4. 2024. Třídy měly vždy pouze jednu hodinu výtvarné výchovy týdně, tudíž některé lekce zabraly delší dobu, mnohdy 2 až 3, někdy i 4 týdny. Žákům bylo vždy v úvodu hodiny představeno téma, kterého se úryvek z knihy týkal a další informace k textu, například v jaké době se příběh odehrává, jelikož většina titulů je staršího data vydání. Krátký čas byl věnován i autorům knih, jejich tvorbě a okrajově i životním příběhům. Následovala diskuse se žáky na dané téma a doptávání, zda knihu znají.

Poté přišlo na řadu vždy detailní vysvětlení průběhu práce a výtvarné techniky, kterou by měl být daný úryvek zpracován. Každá lekce má pro zpracování zadanou jinou výtvarnou techniku, z toho důvodu se úvodní motivace a vysvětlování práce v jednotlivých lekcích časově mírně lišila. Jako poslední část v úvodu hodiny byl dán prostor pro dotazy, po kterém následovalo rozdání vytištěných textů a samostatná četba žáků.

Ve třídě, kde byly výtvarné lekce realizovány, se nacházeli dva žáci se specifickými poruchami učení, těmto žákům bylo nabídnuto přečtení textu nahlas, přičemž žáci vždy nabídky využili. Poté, co jim byl text přečten, byli žáci vyzváni, aby text převyprávěli a bylo tak zajištěno, že žáci vědí, o čem text je a co mají ve své výtvarné práci zpracovat.

Po dočtení textů žáci dostali papíry, potřebné pomůcky a začali pracovat. Všichni žáci ve třídě měli vždy po dobu celé hodiny možnost se doptávat, pokud něčemu nerozuměli nebo potřebovali s něčím pomoci. Na výtvarnou práci žáci používali své vlastní výtvarné pomůcky, které si do hodin nosili, nebo sdílené pomůcky z výtvarné třídy. V případě lekce Honba v opuštěné zahradě byl žákům poskytnut materiál pro koláž ze školních materiálních zásob.

4.3 Reflexe realizace výtvarných lekcí

Během realizace výtvarných lekcí v hodinách výtvarné výchovy se ukázal tento materiál jako funkční. Žákům byly předávány informace a instrukce přímo podle materiálu. Samozřejmě došlo k drobným úpravám provedených mnou jako učitelky realizující tyto lekce. K úpravám

došlo díky ústnímu projevu, který se lišil v závislosti na reakcích na dotazy a průběh práce vždy v konkrétní třídě, jelikož žáci reagovali na témata rozdílně, na základě vlastních zkušeností ať už s autorem, knihou nebo výtvarnou technikou.

Drobným zádrhelem byly hodiny, v nichž se realizovala lekce podle knihy Jak se dostat dovnitř. Žáci měli potíž pochopit práci s lavírovanou kresbou, spousta žáků celou práci rovnoměrně navlhčila vodou a nevěnovala pozornost detailům kresby. Většina žáků se s touto technikou setkala poprvé, avšak po detailnějším vysvětlení této techniky byla patrná změna v jejich práci.

Značné potíže dělala žákům během hodin i tvorba koláže, kdy v hodinách, kde se pracovalo s textem Honba v opuštěné zahradě, měli žáci vytvořit prostor tajemné zahrady. Spousta žáků měla problém s představivostí prostoru a nevěděla, jak toto téma zpracovat, přičemž v textu se nachází celkem podrobný a detailní popis zahrady. S tímto problémem souvisí čtení s porozuměním žáků, které jak se během realizací výtvarných lekcí ukázalo, nebylo v dané třídě na příliš dobré úrovni. U této lekce se ještě ukázala doporučená časová dotace jako hraniční a v některých třídách až nedostačující, žákům zabralo příliš velkou část času tvoření podkladu - prostoru zahrady a poté jim nezbýval dostatečný prostor pro dotvoření postav.

U jiných lekcí se žádné větší komplikace nevyskytly a celkově lze říci, že žáci během hodin pracovali s nadšením, někteří dokonce stihli díky svému rychlejšímu pracovnímu tempu vytvořit na dané téma více prací. Při zpětné vazbě, společném hodnocení na konci lekcí, žáci náplň i průběh práce hodnotili kladně se slovy, že je práce bavila a ukázky z knih některé žáky zaujaly natolik, že vyjádřili velkou pravděpodobnost, že si knihy přečtou celé, což byl jeden z hlavních záměrů při tvorbě výtvarných lekcí propojených s dobrodružnou literaturou.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo zpracovat soubor lekcí výtvarné výchovy, které budou využitelné v učitelské praxi jako podpůrný materiál pro učitele výtvarné výchovy. Zároveň bylo cílem teoreticky obsáhnout téma literatury pro děti a mládež, její využití ve výuce a zaměřit se také na obor knižní ilustrace.

V teoretické části práce je věnována kapitola literatury pro děti a mládež, v níž je rozebráno, jakou roli hraje kniha v životě dětí a jak se postupem vývoje dítěte může proměňovat. Jako samostatný druh literatury je zde nastíněna literatura dobrodružná, jelikož z tohoto žánru vychází projektová část práce. V další kapitole je podrobně charakterizována ilustrace z pohledu historie, od jejich počátků, přes veškeré důležité proměny, kterými v průběhu let prošla, až do současnosti. Jedna z podkapitol je věnována konkrétně vývoji české dětské ilustrace a okrajově i nejznámějším českým ilustrátorům. S ilustrací se pojí i další kapitoly a podkapitoly práce, ve kterých je rozebrán význam ilustrace v četbě pro děti a mládež, k čemu slouží, jaké může mít na čtenáře vlivy a v neposlední řadě je zde nastíněno dělení ilustrací podle jejich druhů a účelů. V poslední kapitole teoretické části je rozebrán vztah oboru výtvarné výchovy s českým jazykem, jejich propojení a ovlivňování a také využití četby při výuce. Zmínka je zde také o propojení četby s uměním.

Projektová část diplomové práce je celá věnována výtvarným lekcím pro žáky 6. ročníků základních škol s tématem dobrodružné literatury, které byly vytvořeny do formy sešitu. Popsaná je zde jejich koncepce, jakým způsobem byly vytvořeny a také proč byly vytvořeny v návaznosti na vydání konkrétní učebnice, která je na mnoha školách současně často využívána. Dále je popsáno konkrétní využití materiálu v hodinách výtvarné výchovy a samotný proces realizace se žáky. V poslední části je ponechán prostor pro reflexi realizace lekcí, která se ukázala pro finální podobu sešitu jako zcela funkční.

Seznam použitých zdrojů

Monografické zdroje

ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

DOYLE, Susan, Jaleen GROVE a Whitney SHERMAN, ed. *History of illustration*. New York: Fairchild Books, 2019. ISBN 978-1-5013-4210-3.

FLUSSER, Vilém. *Moc obrazu. Výbor filosofických textů z 80. a 90. let*. Front Cover. Občanské sdružení pro podporu Výtvarného umění, 1996.

HOLEŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: SPN, 1984.

HOLEŠOVSKÝ, František. *Glosy k vývoji české ilustrace pro děti*. Ilustroval Pavel ŠTECHA. Praha: Albatros, 1982.

HOLEŠOVSKÝ, František. *Ilustrace pro děti: tradice, vztahy, objevy*. Praha: Albatros, 1977.

HOLEŠOVSKÝ, František. *Tvár a reč ilustrácie pre deti*. Bratislava: Mladé letá, 1971.

HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář. Výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2007. 94 s. ISBN 978-80-7394-001-0.

KLIMEŠ, Jan. *Hledání významu v umělecké narativní ilustraci*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-8059-1.

MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: J. Štenc, 1931. 351 s.

MONATOVÁ, Lili. *Otázky rozumové výchovy*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1978. 208 s.

NOVÁKOVÁ, Jaroslava a ŠTRPKOVÁ, Kateřina. *Hravá čítanka 6: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia: v souladu s RVP*. Praha: Taktik, 2020. ISBN 978-80-7563-256-2.

ROESELVÁ, Věra. *Námět ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, 1995. 195 s. ISBN 80-902267-4-4.

ROESELVÁ, Věra. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, 1997. 219 s. ISBN 80-902267-2-8.

ŘEPA, Karel. *Didaktické listy pro přípravu lekcí výtvarné výchovy*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2022. 24 s. ISBN 978-80-7394-944-0.

SOUKAL, Josef. *Literární výchova pro 2. stupeň základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií*. 2., upr. a rozš. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7235-438-2.

STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984.

STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Ilustrace v české knize pro děti*. Praha: Společnost přátel knihy pro mládež, 1986.

STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Současná ilustrace dětské knihy*. Soudobé české umění. Praha: Odeon, 1979.

ŠIKULOVÁ, Renata a Vlasta RYTÍŘOVÁ. *Pohádkové příběhy k zábavě i k učení*. Praha: Grada, 2006. Výchova a vzdělávání. ISBN 80-247-1361-6.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1992. ISBN 80-7040-055-2.

VORÁČEK, Jaroslav. *Historické a teoretické koncepce české literatury pro mládež*. Praha: Albatros, 1982.

ZBUDILOVÁ, Helena. *Literární výchova ve volném čase*. Jinočany: H & H, 2020. ISBN 978-80-7319-138-2.

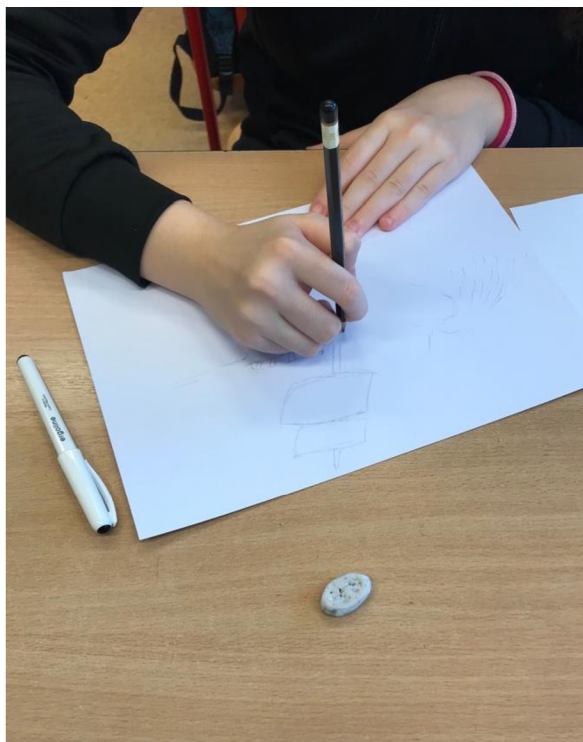
ZEEGEN, Lawrence. *What is Illustration?* Švýcarsko: Rockport Publishers, 2009. ISBN 2888930331, 9782888930334.

Seznam příloh

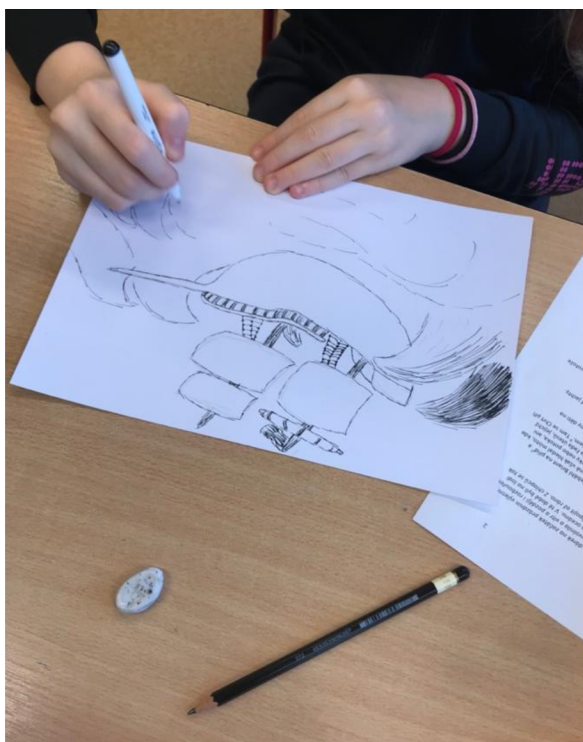
Přílohy I. Fotodokumentace projektové části	58
Přílohy II. Strukturované přípravy lekcí – sešit	67
Přílohy III. Textové ukázky k lekcím	86

Přílohy

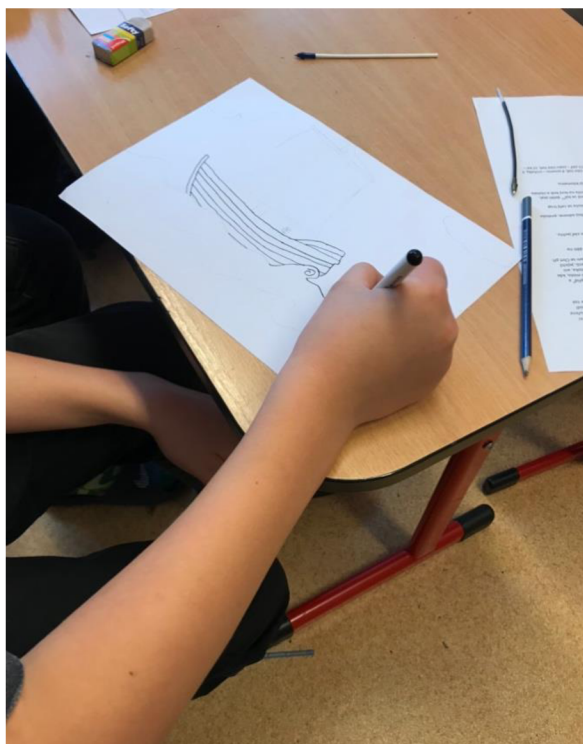
I. Fotodokumentace projektové části

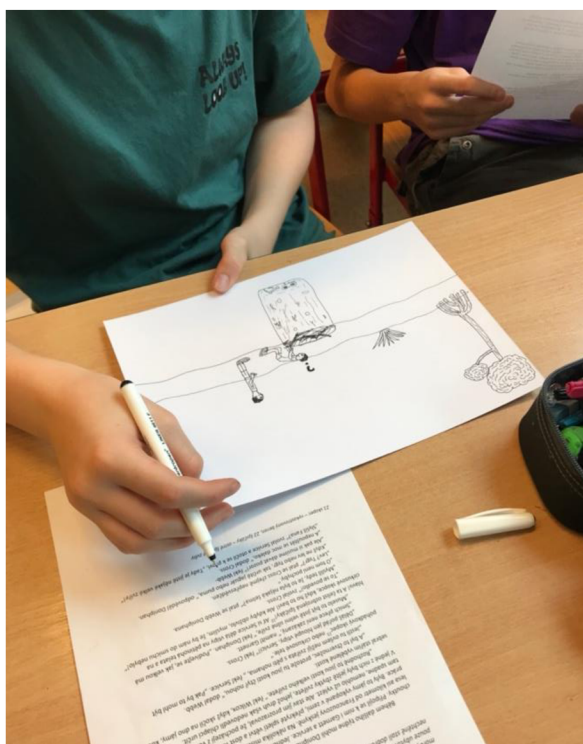
Obr. 2: Průběh práce žáků – přípravná fáze

Obr. 1: Průběh práce žáků - kresba

Obr. 3: Průběh práce žáků - kresba

Obr. 4: Průběh práce žáků - kresba

Obr. 5: Práce žáků - Dva roky prázdnin

Obr. 6: Práce žáků - Dva roky prázdnin

Obr. 8: Práce žáků - Dva roky prázdnin

Obr. 7: Práce žáků- Dva roky prázdnin

Obr. 9: Práce žáků - Jak se dostat dovnitř

Obr. 10: Práce žáků - Jak se dostat dovnitř

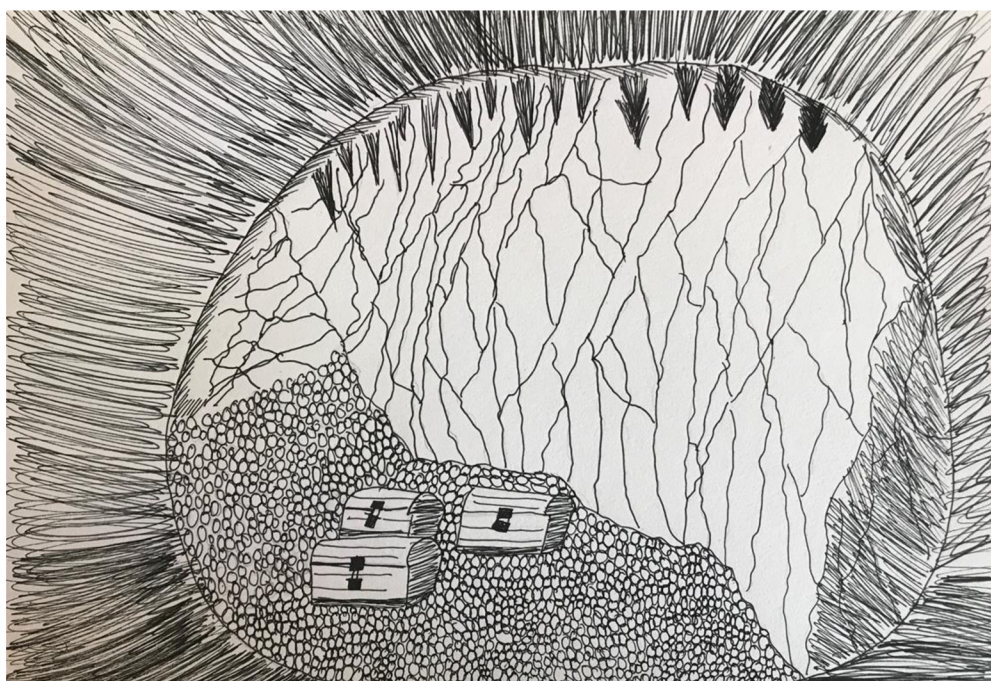
Obr. 11: Práce žáků - Ostrov pokladů

Obr. 12: Práce žáků - Ostrov pokladů

Obr. 14: Práce žáků - Ostrov pokladů

Obr. 13: Práce žáků - Ostrov pokladů

Obr. 15: Práce žáků - Honba v opuštěné zahradě

Obr. 16: Práce žáků - Honba v opuštěné zahradě

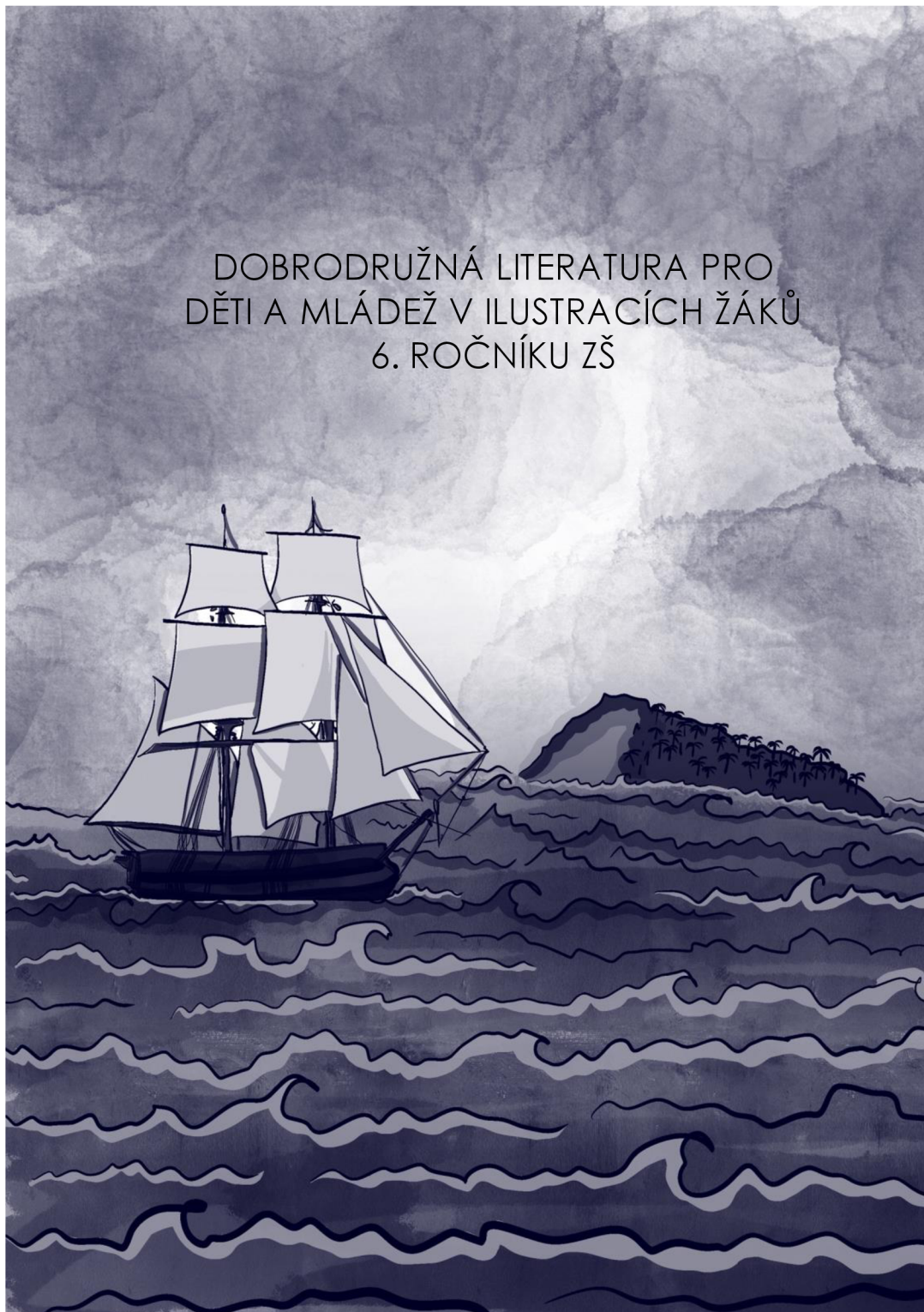

Obr. 17: Práce žáků - Modrý tygr

Obr. 18: Práce žáků - Modrý tygr

II. Strukturované přípravy lekcí - sešit

Obr. 1: Titulní strana sešitu

PŘEDMLUVA

Tento sešit vznikl jako součást diplomové práce s názvem Dobrodružná literatura pro děti a mládež v ilustracích žáků 6. ročníku základních škol.

Jeho záměrem je přiblížit žákům nejen klasická díla od autorů dobrodružné literatury, ale i různé výtvarné techniky. Sešit je koncipován jako návodný materiál pro učitele výtvarné výchovy, kteří se tak mohou inspirovat a případně propojit výtvarnou výchovu s českým jazykem (literární částí oboru), zvláště pak s četbou s porozuměním. Materiál byl vytvořen v návaznosti na učebnici Hravá čítanka 6 od nakladatelství TAKTIK. V sešitě lze najít ukázky z pěti knih dobrodružného žánru, které jsou inspirací pro pět lekcí výtvarné výchovy, kdy mají žáci, na základě četby vybraných textů, za úkol vytvořit ilustrace různými výtvarnými technikami. Ke každé ukázce je zde k nalezení seznam potřebných pomůcek, detailní popis práce a samotná ukázka z dané knihy. Vybrané ukázky jsou z knih od světových, ale i českých autorů dobrodružné literatury, jako jsou Jules Verne, Robert Louis Stevenson, Jaroslav Foglar a další.

Z důvodu lepší dostupnosti, manipulace a možnosti kvalitnějšího rozmnožení textů pro žáky, je tento materiál k dispozici také v elektronické podobě, z toho důvodu lze na poslední straně najít QR kódy, které umožní získání materiálu jak v plné verzi, tak ve verzi pro tisk.

Vytvořila: Bc. Vendula Bastlová
Vedoucí práce: PhDr. Aleš Pospíšil, Ph.D.

České Budějovice
2024

DVA ROKY PRÁZDNIN

Jules Verne

LAVÍROVANÁ KRESBA

POMŮCKY: fix/ liner (různé šíře stopy), vodní pero/ tenký kulatý štětec, kelímek na vodu, voda, čtvrtka

FORMÁT: A4/A5

ČASOVÁ DOTACE: 45 – 90 minut

ÚKOL:

1. část: Vybraný text z knihy je rozdělen na 4 části. Každý žák si vybere pouze jednu část, kterou si samostatně přečte.
2. část: Na základě vlastní četby si žáci zkusí vytvořit ilustraci, která bude daný text co nejlépe zobrazovat/ilustrovat. Ilustraci žáci nakreslí fixem/linerem libovolné barvy, celá práce by však měla být provedena pouze jednou barvou. Nejprve ilustraci vytvoří pomocí obrysových linií, které následně doplní různými způsoby šrafury. Ke kresbě mohou žáci použít linery/fixy různé šíře stopy.
3. část: Po dokončení kresby by mělo následovat lavírování. Žáci pomocí kulatého štětce a vody nebo vodního pera části kresby jemně rozmyjí, čímž docílí stínování, a kresbě tak dodají objem a hloubku. Případně mohou do ještě vlhké práce znovu zasáhnout fixem/linerem a přidat tak barvě intenzitu.

DRUHY ŠRAFURY:

POZNÁMKA 1: Pracovat začněte od levé strany (leváci od pravé strany), abyste si práci nerozmazali. Případně si na pomoc vezměte čistý papír nebo piják, který si položte pod kreslicí ruku, zabráníte tak rozmazání.

Obr. 3: První strana sešitu výtvarných lekcí

Dva roky prázdnin

Jules Verne

Skupina chlapců z Nového Zélandu dostala jako dárek na začátek prázdnin výletní plavbu po moři. V noci se však loď zakotvená v přístavu uvolnila a vítr a později i rozbouřené moře ji zanesly daleko od Nového Zélandu, do vod Tichého oceánu. V té době byli na lodi pouze ubytovaní chlapci, dospělá posádka se k nim měla připojit až ráno. Z chlapců se tak nechtěně stali dobrodruzi, posléze i trosečníci.

1

Vtom Moko vykřikl:

„Země! Země!“

Plavčíkovi se zdálo, že trhlinou v mlze zahlédl na východě obrysy pobřeží. Nemýlil se? Je totiž velmi těžké rozpoznat z lodi nejasné obrysy země, někdy velmi podobné útvarům mraků.

„Země?“ divil se Briant.

„Ano,“ tvrdil Moko. „Země... na východě!“

A ukazoval k místu na obzoru¹, zakrytému teď shlukem par.

„Jsi si tím jist?“ ptal se Doniphan.

„Ano... ano... určitě!“ odpověděl plavčík. „Jestliže se mlha znovu protrhne, dobře se dívejte! Tamhle... trochu vpravo od předního stěžně²! Hledte! Hledte!“

Mlhy se právě trochu rozptýlily a počaly se uvolňovat od moře, aby vystoupily výš. Za několik vteřin se oceán na mnoho mil před jachtou³ vyjasnil.

„Ano... Země! Je to země!“ vykřikl Briant.

„A země velmi plochá,“ dodal Gordon, když si břeh prohlédl pozorněji.

Tentokrát se nemohli mýlit. Na devět až deset kilometrů před nimi se táhl na širokém úseku obzoru ostrov nebo pevnina. Popluje-li Chrt dosavadní rychlostí i směrem, z něhož mu bouře nedovoluje vybočit, musí tam za necelou hodinu dorazit. Bylo jen nebezpečí, že se tam rozbije, zvláště když ho zastaví daleko před skutečným břehem pásma útesů⁴. Ale na to teď chlapci nemyslí. V této zemi, která se jim tak nečekaně objevila před očima, viděli a musili vidět jen spásu⁵.

V tom okamžiku počal víchř vanout opět prudčeji. Chrt nesený jako pírkem letěl k pobřeží, které se rýsovalo ostře jako inkoustová čára na bělavém podkladu oblohy. V pozadí se zdvihal pobřežní sráz vysoký asi čtyřicet až padesát metrů. V popředí se táhlo pobřeží ohraničené vpravo oblou plochou, zřejmě částí vnitrozemského lesa.

Ach, kdyby tak Chrt mohl dosáhnout této písečné pláže a nenarazil na pásmo skalisek! Kdyby tam tak nabídl útočiště ústí nějaké řeky! Pak by se snad mladí cestující dostali ze všeho živi a zdraví.

Obr. 4: Druhá strana sešitu výtvarných lekcí

2

Zatímco Doniphan, Gordon a Moko zůstali u kormidla⁶, přeběhl Briant na příd⁷ a hleděl na zemi, která se při velké rychlosti lodi očividně blížila. Marně však hledal místo, kde by jachta mohla přistát za příznivějších podmínek. Neviděl ani ústí řeky nebo potoka, ani písečný pruh, kde by loď naráz uvázla. Před pobřežím se opravdu táhla řada útesů, jejichž černá temena⁸ vystupovala z vln a neustále bojovala se strašným příbojem⁹. Tam se Chrt při prvním nárazu rozbije na kusy!

Briantovi teď napadlo, že bude lepší mít ve chvíli ztroskotání všechny děti na palubě¹⁰. Otevřel proto poklop a zavolal:

„Všichni nahoru!“

Okamžitě vyrazil ven pes a za ním tucet dětí, které se ihned vrhly na zád jachty. Nejmenší z nich při pohledu na hrozné vlny počaly vyděšeně křičet.

Nedlouho před šestou hodinou dosáhl Chrt čáry příboje.

„Držte se dobře! Držte se!“ zvolal Briant.

Sám napolo vysvlečen připravil se na pomoc těm, které snad příboj odnese, protože jachta určitě na skaliskách ztroskotá.

Náhle otřásl lodí první náraz. Chrt právě narazil zádí¹¹, ale přestože se celý trup prudce zachvěl, voda obložením nepronikla.

Pak ho zdvihla druhá vlna a mrštila jím o dvacet metrů dál, aniž se kýl¹² dotkl skal, jejichž špičky tu na tisíci místech vyčnívaly z vody. Tam se loď naklonila na levý bok a zůstala v hukotu příboje bez hnutí.

Nebyla už sice na širém moři, ale k pobřeží to měla ještě půl kilometru.

3

Gordon viděl, že ten pyšný chlapec není schopen řídit se jeho radami, což ho velice rmoutilo¹³, protože v tom viděl značné potíže pro budoucnost.

Jak už bylo řečeno, trvalo celé vykládání prámu¹⁴ tři dny, zbývalo už jen rozebrat plošinu a rám. Trámů i prken by mohli chlapci použít ve Francouzově jeskyni. Naneštěstí se všechen materiál do jeskyně nevešel. Kdyby ji nemohli rozšířit, museli by si postavit nějakou kůlnu, kde by byly balíky chráněny před nečasem¹⁵.

Zatím na Gordonovu radu složili všechny věci v ohybu skalního výběžku a přikryli je dehtovanou plachtovinou¹⁶, která kdysi sloužila kochraně průvlaků¹⁷ a palubních přístřešků.

Dne 13. května sestavil Baxter, Briant a Moko kuchyňská kamna a odvěkli je po kulatinách¹⁸ do Francouzovy jeskyně. Tam je postavili těsně ke stěně u vchodu, aby měla co nejlepší tah¹⁹. Komín pro odvádění zplodin spalování nasadili jen s velkou námahou, ale protože vápencová²⁰ skála byla dost měkká, podařilo se Baxterovi prorazit v ní otvor, do něhož komín zavedli tak, aby kouř unikal ven. Když plavčík odpoledne ve svých kamnech zatopil, s uspokojením zjistil, že budou sloužit docela dobře. Tak si chlapci zajistili přípravu jídla i za špatného počasí.

Obr. 5: Třetí strana sešitu výtvarných lekcí

4

Během dalšího týdne mohli Doniphan, Wilcox, Cross a Webb uspokojit své lovecké choutky. Připojil se k nim i Garnett a Service. Jednoho dne si vyšli do březového a bukového lesa asi kilometr od Francouzovy jeskyně. Na několika místech přišli na zřetelné stopy lidské práce. Byly to jámy vykopané v zemi, překryté spleť větví a dost hluboké, aby zvíře, které tam spadne, nemohlo už vylézt. Ale stav jim prozrazoval, že pocházejí z velmi dávné doby. V jedné z nich byly ještě zbytky zvířete, jehož druh však nedovedli chlapci určit.

„Rozhodně to jsou kosti velkého zvířete,“ řekl Wilcox, když skočil na dno jámy, kde sebral stářím vybělené kosti.

„A byl to čtvernožec, protože tu jsou kosti čtyř nohou,“ dodal Webb.

„Jestli tu ovšem nežijí zvířata s pěti nohama,“ řekl Service. „Pak by to mohl být pohádkový skopec²¹ nebo cirkusové tele.“

„Děláš pořád jen hloupé vtipy, Servici!“ řekl Cross.

„Smích přece není zakázaný,“ namítl Garnett.

„Muselo to být jistě velmi silné zvíře,“ řekl Doniphan. „Podívejte se, jak velkou má hlavu! A ta čelist ozbrojená špičáky²²! Ať si Service dělá vtipy na pětinohá telata a na cirkusové skopce, když ho to baví! Ale kdyby obživlo, myslím, že by nám do smíchu nebylo!“

„To se povedlo!“ zvolal Cross.

„Myslíš tedy, že to byla nějaká šelma?“ ptal se Webb Doniphana.

„O tom není pochyby.“

„Lev? Tygr?“ ptal se Cross zřejmě nepřesvědčen.

„Když ne lev nebo tygr, tak určitě jaguár nebo puma,“ odpověděl Doniphan.

„Ale pak si musíme dávat pozor!“ řekl Webb.

„A nepouštět se moc daleko,“ dodal Cross.

„Slyšíš Fana?“ zvolal Service a otočil se k psovi. „Tady je jistě nějaké velké zvíře!“

(Dva roky prázdnin)

1 obzor – horizont, krajní mez zemského povrchu, kam až lidské oko dohlédne; 2 stěžeň – stožár lodi, upevňují se na něj plachty; 3 jachta – větší plachtová loď; 4 útes – ostrý skalnatý výběžek; 5 spása – záchrana; 6 kormidlo – zařízení, kterým se řídí směr pohybu lodi; 7 příď – přední část lodi; 8 temeno – vrcholky; 9 příboj – vlnobítí na pobřeží; 10 paluba – plocha na svrchní části lodi; 11 zád – zadní část lodi; 12 kýl – podélná osová výztuž ve dně plavidla; 13 rmoutit – trápit; 14 prám – ploché plavidlo, na němž se převáží náklad; zde synonymum pro loď; 15 nečas – špatné počasí; 16 dehtová plachtovina – napuštěná dehtem, čímž se dosáhne nepropustnosti; slouží ke krytí palubních otvorů; 17 průvlak – otvor, jímž se může něco provléci; 18 kulatina – dlouhá silná dřeva s kruhovým průřezem; 19 tah – proudění vzduchu v uzavřeném prostoru; 20 vápencový – z vápence (měkká hornina); 21 skopec – vykastovaný beran; 22 špičáky – ostré špičaté zuby;

Obr. 6: Čtvrtá strana sešitu výtvarných lekcí

JAK SE DOSTAT DOVNITŘ

Enid Blytonová

KRESBA UHLEM/TUŽKOU/RUDKOU/PASTELEM

POMŮCKY: měkká tužka (B4 – B8), černý uhlík, rudka, suchý pastel, plastická guma, čistý papír

FORMÁT: A4/A3

ČASOVÁ DOTACE: 45 – 90 minut

ÚKOL:

1. část: Žáci si přečtou text, a poté se rozdělí podle počtu účastníků na skupiny. Dále si v každé skupině text rozdělí na části, kdy každý žák bude zpracovávat svou část.
2. část: Každý žák pak zpracuje svou část textu prostřednictvím kresby. Pracovat lze tužkou, uhlím nebo rudkou, případně i suchým pastelem. Pro vyjádření stínů/objemů je třeba použít stínování či šrafuru, dále by žáci měli během práce klást důraz na přítlak a širší stopy. Výsledný soubor prací by na sebe měl v každé skupině navazovat tak, aby podle něj bylo možné příběh převyprávět. Žáci by se také měli ve skupině domluvit a pracovat stejným vyjadřovacím prostředkem.

POZNÁMKA 1: Možné je také zpracovat text formou komiksu, kdy si opět žáci text rozdělí na části, které pak zpracují formou komiksových oken/pásů doplněných o bubliny s textem.

POZNÁMKA 2: Pracovat začněte od levé strany (leváci od pravé strany), abyste si práci nerozmazali. Případně si na pomoc vezměte čistý papír, který si položíte pod kreslicí ruku, zabráníte tak rozmazání.

Obr. 7: Pátá strana sešitu výtvarných lekcí

Jak se dostat dovnitř?

Enid Blytonová

Skupina dětí tráví prázdniny na venkově. Poblíž jejich domu je zřícenina starého hradu, ke kterému nesmí kvůli sesuvům půdy ani místní, ani turisté. Děti však zahlédnou na hradbách dva muže, což vzbudí jejich zájem a také podezření, že se zde děje něco nekalého. Rozhodnou se vypátrat, co muži na hradě dělají. Ukázka zachycuje jejich první pokus, jak se do hradu dostat.

Už byli kousek od hradu. Vysoko nad hlavami se zvedaly silné zdi. Nebyly v nich žádné otvory, jenom ve výšce asi pěti metrů byla vidět úzká okna.

„Je z velkých kamenů, který jsou všude kolem,“ řekl Filip. „Muselo být hodně těžký dostat tolik kamenů nahoru a postavit z nich hrad. Podívejte, tamhle jsou větší okna. Řekl bych, že ten starý podivín, o kterém mluvila Viki, nám sděluje, že chtěl mít v zámku víc světla, než kolik se dostalo úzkými okny. Je to taky legrační, je docela dobře vidět, kde byl opravený.“

„Zase letí orlí!“ křikl Jack. „Plachtí dolů. Podívejte se.“

Malá skupinka stála a dívala se na dva velké ptáky, jejichž rozpětí křídel bylo opravdu obrovské.

„Doletěli na hradní nádvoří¹,“ řekl Jack. „Vsadím se, že tam mají hnízdo. Někde na nádvoří. Musím ho najít.“

„Ale možná že se na nádvoří nedostaneš,“ řekl Filip.

„Kde je vchod do hradu?“ zeptal se Jack Viktorky.

„Vepředu, tam, kde je sesuv²,“ odpověděla. „Ale jít tudy je hodně nebezpečný. A velké vrata jsou zavřené. Jsou tu ještě jedny dveře, kousek dál, ale jsou zamčené. Není možný se dostat dovnitř.“

„Kde jsou ty dveře?“ zajímal se Jack. Šli dál, zatočili za roh a ocitli se u masivních dubových dveří, zasazených do zdi. Zeď se nad nimi klenula a dveře tam přesně zapadly. Jack přiložil oko ke klíčové dírci, ale nic neviděl.

„Chceš mi říct, že na hrad nevede žádná jiná cesta?“ zeptal se Viktorky. „To je ale divný místo. Je to jako vězení.“

„Taky že jo,“ řekla Lucka a otfásla se, když si vzpomněla, co vyprávěla Viktorka. „Vězení pro chudáky, kteří sem přišli a nemohli se dostat pryč. A už o nich nikdy nikdo neslyšel.“

Jack byl při představě, že na druhé straně zdi možná hnízdí dva vzácní orlí a on se k nim nemůže dostat, úplně zoufalý.

„Musíme se tam dostat, prostě musíme,“ řekl a hleděl na okna ve výšce. Ale nebylo kudy. Zdi byly moc hladké a nedalo se po nich vylézt.

Nebyl tady žádný břečťan.³

„Možná že jo.“ řekla. „Nikdy jsem tam nebyla. Ale možná tam vede cesta.“

„Tak nám ji rychle ukaž,“ dožadoval se netrpělivě Jack.

Viktorka je vedla dál kolem zámku k zadní straně. Tady spadal dolů útes⁴. Mezi příkrým srázem a zadní stěnou hradu vedla uzounká tmavá pěšina. Byl to skoro tunel, protože zeď a útes se prakticky stýkaly.

Viktorka se zastavila a ukázala nahoru. Všichni čtyři se podívali a uviděli, že vysoko nad nimi je jedno úzké okno. Zírali na Viktorku a netušili vůbec, jak by jim to mohlo pomoci.

„Nevidíte?“ zeptala se Viktorka. „Můžete vylízt po útesu, protože je celej porostlej popínavýma kytčkama. A pak až se dostanem naproti tomu oknu, mohli bysme si tam položit větev ze stromu nebo něco takovýho a pak vlízt dovnitř.“

„Já vím, co myslí,“ řekl Filip. „Kdyby se nám podařilo natáhnout bidlo nebo větev tam na ten útes, na kterým stojí hrad, a položit jeden konec na okno a druhý pevně na útes, mohli bychom přelézt na druhou stranu a dostat se dovnitř. To je skvělý nápad.“

Ostatní děti přijaly tuto zprávu se smíšenými pocity. Dina se bála netopýrů ve tmě a úzké lávky a nejradši by se vrátila na slunce na druhé straně kopce. Lucce se nelíbilo, že by lezla na útes a přelézala po nebezpečné větvi, která by mohla prasknout, do tichého a prázdného hradu. Jack zase myslel, že by to stálo za pokus, a chtěl to provést ihned.

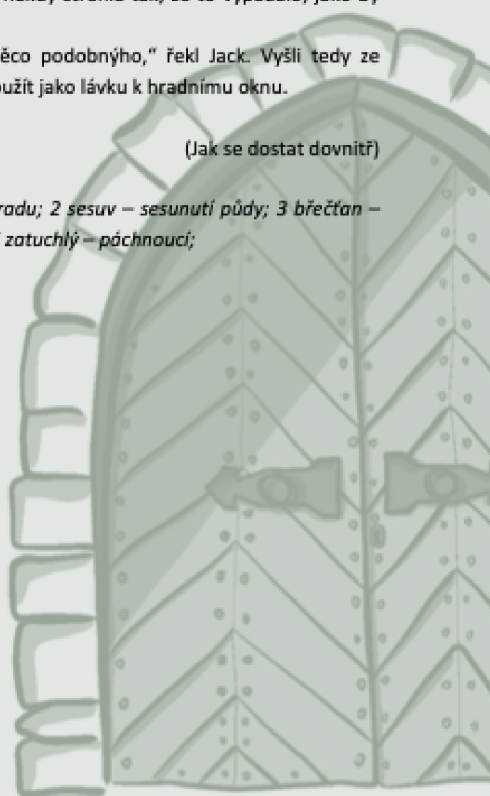
„Rozsviť,“ ozvala se Kiki odněkud z chodby. „Rozsviť.“

Děti se smály. Bylo legrační, jak se Kiki někdy strefila tak, že to vypadalo, jako by měla rozum.

„Musíme najít vhodnou větev nebo něco podobnýho,“ řekl Jack. Vyšli tedy ze zatuchlé⁵ chodby a hledali něco, co by mohli použít jako lávku k hradnímu oknu.

(Jak se dostat dovnitř)

1 hradní nádvoří – veliké prostranství uvnitř hradu; 2 sesuv – sesunutí půdy; 3 břečtan – popínavý keř; 4 útes – ostrý skalnatý výběžek; 5 zatuchlý – páchnoucí;

Obr. 9: Sedmá strava sešitu výtvarných lekcí

OSTROV POKLADŮ

Robert Louis Stevenson

MALBA AKVARELEM

POMŮCKY: kulatý štětec (různé šíře), nádoba na vodu, voda, akvarelové/ anilínové barvy, akvarelový papír, papírová lepicí páska,

FORMÁT: A3

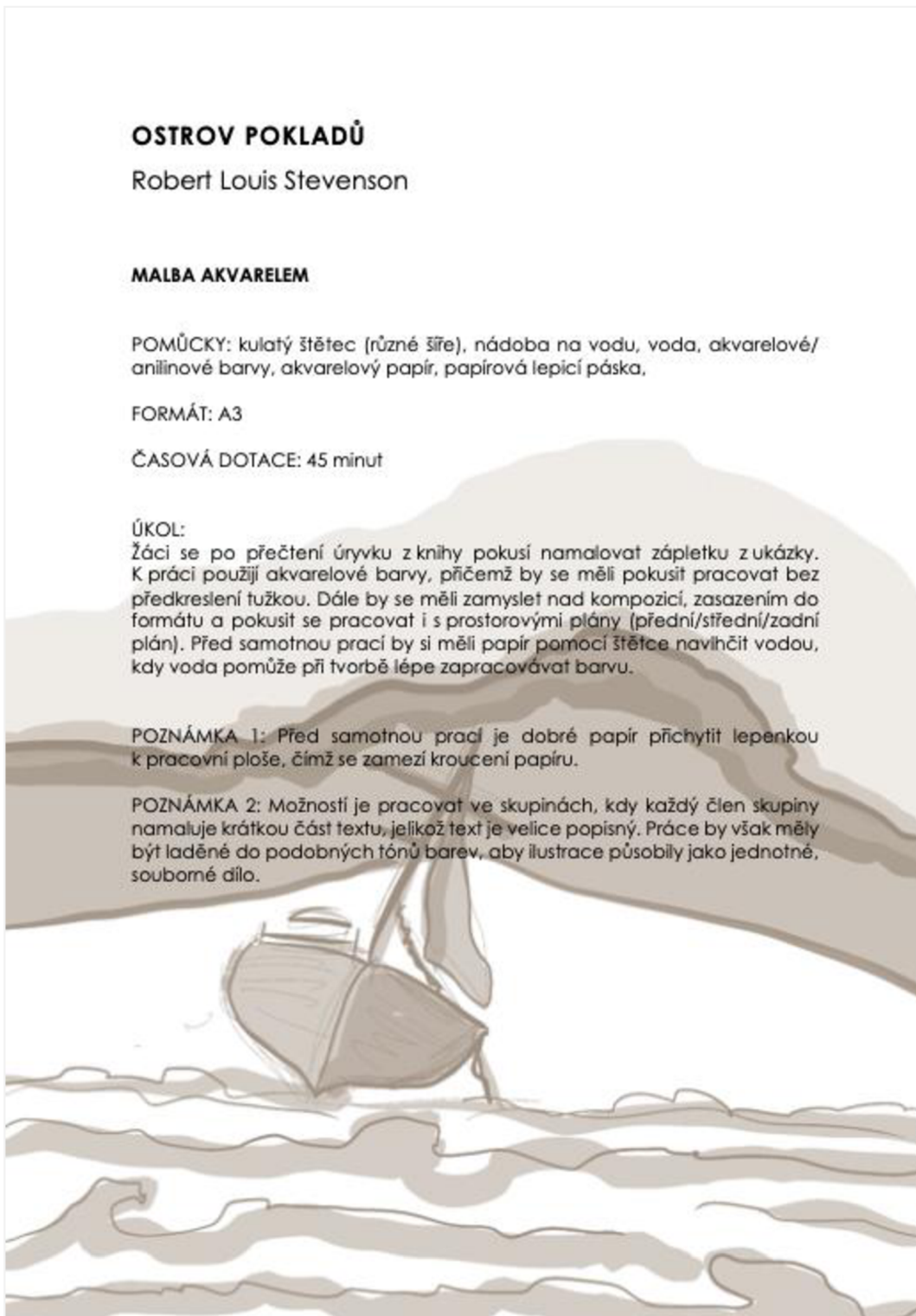
ČASOVÁ DOTACE: 45 minut

ÚKOL:

Žáci se po přečtení úryvku z knihy pokusí namalovat zápletku z ukázky. K práci použijí akvarelové barvy, přičemž by se měli pokusit pracovat bez předkreslení tužkou. Dále by se měli zamyslet nad kompozicí, zasazením do formátu a pokusit se pracovat i s prostorovými plány (přední/střední/zadní plán). Před samotnou prací by si měli papír pomocí štětce navlhčit vodou, kdy voda pomůže při tvorbě lépe zapracovávat barvu.

POZNÁMKA 1: Před samotnou prací je dobré papír přichytit lepenkou k pracovní ploše, čímž se zamezí kroucení papíru.

POZNÁMKA 2: Možností je pracovat ve skupinách, kdy každý člen skupiny namaluje krátkou část textu, jelikož text je velice popisný. Práce by však měly být laděné do podobných tónů barev, aby ilustrace působily jako jednotné, souborné dílo.

Obr. 10: Osmá strana sešitu výtvarných lekcí

Ostrov pokladů

Robert Louis Stevenson

Chlapec Jim získá od starého námořníka mapu ostrova se zakopaným pokladem. Ctihodní muži zeman Trelawney a doktor Livesey uspořádají námořní výpravu, na kterou se kromě Jima dostanou v utajení i piráti. Jejich vůdcem je bezcharakterní John Silver. Na ostrově vypukne vzpoura a nelítostný boj muže proti muži. I když piráti jsou v převaze, spíše prohrávají, protože jejich chamtivost a primitivismus způsobuje, že se vraždí i mezi sebou. Důležitou postavou je pomatený námořník Gunn, který byl na ostrově před lety vysazen a který poklad vykopal a přenesl na jiné místo. Mladý Jim má také příležitost prokázat osobní statečnost a důvtip, je však zajat Silverem a stane se jeho rukojím.

Došli jsme k člunům. Jeden z nich doktor rozbil krumpáčem¹, na druhý jsme nasedli a po moři namířili do Severní zátoky.

Bylo to osm až devět mil². Silver sice padal únavou, ale vesloval spolu s ostatními a jako šipka jsme letěli po klidné hladině. Vyjeli jsme z úžiny a obepluli jihovýchodní cíp ostrova, kolem něhož jsme před čtyřmi dny vlekli Hispaniolu.

Jak jsme míjeli rozeklaný³ kopec, zahlédli jsme tmavé ústí Gunnovy sluje⁴; opřen o pušku tam někdo stál. Byl to zeman; zamávali jsme mu šátkem a třikrát provolali hurá; Silver nám do toho upřímně vpadl. Tři míle dále, koho jsme pak hned za ústím Severní zátoky nezastihli jako Hispaniolu, jak tam klidně křižuje.⁵ Poslední příliv⁶ ji nadzdvihl; být tam vítr nebo silný proud jako na jižním kotvišti⁷, už jsme se s ní neshledali, leda se ztroskotanou na břehu. Kromě potrhane hlavní plachty jí nic nechybělo. Přichystali jsme novou kotvu⁸ a spustili ji do hloubky půldruhého sáhu⁹. Odveslovali jsme do Rumové zátoky, odkud to bylo nejbližší do Gunnovy pokladnice; Gray se pak s člunem sám vrátil na Hispaniolu, měl ji celou noc hlídat.

Od pobřeží se šlo k ústí sluje po mírném svahu. Zeman nás už nahoře čekal. Ke mně se choval srdečně a vlídně, o mém darebáctví neřekl slovo, ať už takové či onaké. Trochu zrudl, když mu Silver uctivě zasalutoval¹⁰. „Johne Silvere,“ řekl, „jste náramný lump a šejdlíř – hnusný šejdlíř, prosím. Ale mrtví vám, prosím, visí na krku jako žernovy¹¹.“

„Srdečné díky, pane zemane,“ odpověděl Dlouhý John a znovu mu ponížene zasalutoval.

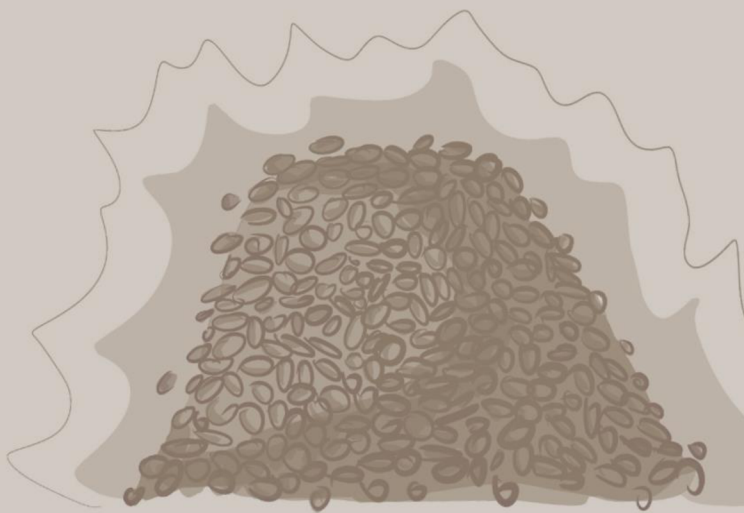
„Opovažte se mi děkovat!“ okřikl ho zeman. „Stejně se zpronevěřuji své povinnosti. Klidte se!“

Všichni jsme pak vešli do sluje. Byla prostorná a vzdušná, byl v ní pramének a průzračná tůňka¹², obrostlá kapradím. Na písčité podlaze před ohněm ležel kapitán Smollett; v záblescích plamenů se mihotaly v koutě hromady mincí a kupy zlatých prutů. Byl to Flintův poklad, za kterým jsme z takové dálky přijeli a který stál životy sedmnácti námořníků Hispanioly. Kolik jich stál, než se nashromáždil, kolik krve a žalu, kolik lodí kleslo kvůli němu ke dnu, kolik statečných mužů skočilo se zavázanýma očima z prkna, kolik

výstřelů z děl kvůli němu padlo, kolik na něm lpělo hanebností, lží a surovostí – to snad nikdo na světě neví. Tři jsou dosud na ostrově – Silver, starý Morgan a Ben Gunn, každý se na těch zločinech podílel a marně se těšil na podíl z kořisti.

(Ostrov pokladů)

1 krumpáč – nářadí, které má na konci dvě zaostřená ramena, slouží ke kopání v tvrdé půdě; 2 míle – jednotka délky; 3 rozeklaný – členěný; 4 sluj – jeskyně; 5 křižovat – pohybovat se různými směry (sem tam); 6 příliv – pravidelné stoupání mořské hladiny, ke kterému dochází u pobřeží; 7 kotviště – místo, kde kotví loď; kotva – hák, pomocí něhož se loď upoutá na nějakém místě; 9 sáh – stará délková míra (cca rozpětí paží muže); 10 zasalutovat – pozdravit vojenským způsobem (zvednutím ruky s napřímenými prsty směrem k hlavě); 11 žernovy – mlýnské kameny; 12 tůňka – zde místo v potůčku, kde je hlubší stojatá voda;

Obr. 12: Desátá strana sešitu výtvarných lekcí

HONBA V OPUŠTĚNÉ ZAHRADĚ

Jaroslav Foglar

KOLÁŽ DOPLNĚNÁ KRESBOU

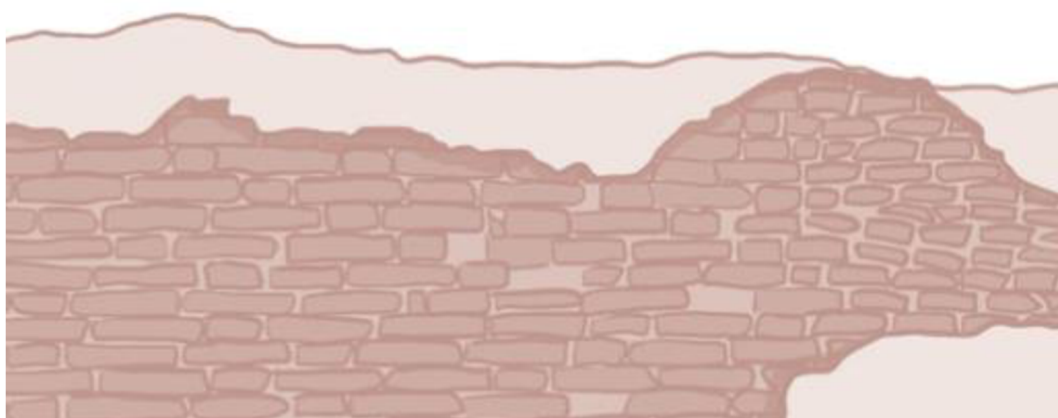
POMŮCKY: různé druhy papírů (barevné papíry, vlněná lepenka, karton, ...) časopisy, houbička, provázek, temperové barvy, akvarelové barvy, měkká tužka, černý fix/liner, tuš, redispera, uhlí, rudka, čistá čtvrtka, nůžky, lepidlo, štětce, vody, nádoba na vodu, přírodniny k otisku (kůra, listy, písek, korek...), ústřížky látek a dalších materiálů, ...

FORMÁT: A3/A2

ČASOVÁ DOTACE: 90 – 135 minut

ÚKOL:

1. část: Žáci si přečtou ukázkou z knihy a připraví si podkladovou část práce. V případě zvolení většího formátu žáci mohou pracovat ve dvojicích nebo malých skupinkách. Pomocí kresby, malby, lepení a obtiskování různých materiálů vytvoří prostředí opuštěné zahrady podle popisu v textu. V práci by se měly objevit všechny zmíněné charakteristické části zahrady (stará zeď, okno do zahrady, dolíky a staré záhony na zemi, napadané listí a větve, drát, cihly, křoví, ...)
2. část: Po dokončení podkladové části žáci na čistý papír nakreslí černým linerem nebo tuší, tužkou nebo fixem všechny postavy z textu, které vystínují/vyšrafují, poté vystřihnou a nalepí na připravený podklad. Postavy by měly vyjadřovat nějaký pohyb a být velké alespoň 15 cm.

Obr. 13: Jedenáctá strana sešitu výtvarných lekcí

Honba v opuštěné zahradě

Jaroslav Foglar

Členové Rychlých šípů zjistí, že je někdo odposlouchává. Nezvaného hosta, který o nich z neznámého důvodu zjišťuje informace, se snaží chytit.

„Jen opatrně a tiše!“ nabádal Jindra a bylo opravdu zapotřebí tyto dvě výzvy zachovávat. Opatrnost byla nutná proto, že v zahradě, kam nebyl nájemníkům domu povolen přístup, bylo plno nerovných míst a dolíků, vzniklých rozpadávajícími se záhony. Také uschlé větve se zde povalovaly ve svorném¹ sousedství starých pohozených cihel a kamení. A ticho musili hoši udržovat, aby rozpoznali, odkud přichází podivný zvuk, který zaslechli, jakmile počali vyskakovat oknem do zahrady.

Někdo se zde ve tmě zřejmě prodíral pichlavým křovím a měl asi velmi naspěch. Nasvědčovaly tomu jeho časté pády k zemi.

„Jde to odtamtud!“ zašeptal Jarka a ukázal před sebe do tmy, kde hoši věděli, že stojí skupina starých javorů. Teď se z těch míst ozýval šustot spadlého listí.

Mírek tam vrhl světlo své baterky a ostatní svítilny se hned připojily. V jejich záři se mihl pod stromy nějaký stín, příliš vzdálený, než aby mohli posoudit, kdo to je, a dusot běžících nohou se vzdaloval obloukem do opačného konce zahrady, kde končila vysokou zdí a byla ještě zanedbanější než kde jinde.

Rychlé šípy se pustily za záhadným návštěvníkem zahrady. Jejich mysl horečně² pracovala. Kdo to je? Co měl společného s trubkou ve zdi? Kdo ji prorazil zdí ze zahrady do klubovny, aby mohl poslouchat, co se v klubovně mluví?

Jindra teď upadl přes nějaký drát a zapletl se do něho. Ale ostatní nepolevili.

„Jen ho nepustit z toho kouta,“ šeptal Mírek. „Tam nám nemůže utéci. Zeď do sousedního dvora je vysoká. Na tu se nedostane. Ale kdyby se byl otočil nalevo, bylo by zle – zmizel by nám za nízkými ploty ve dvorečkách k Matlašově ulici!“

Blížili se opatrně k zdánlivě neproniknutelnému houští.

„Stůj! Stůj!“ zahoukal do tmy Rychlonožka. Odpovědí mu však byl jen hluk prchajícího.

Na pokraji hustého křoví se zastavili. Světlo neproniklo za jeho clonu³ a v tom se někde v té spleti křovisek ozval nový pád, následovaný bolestným vzdechem.

„Ozvi se nám přece.“ Volal Mírek v ten směr. „Nemůžeš nám stejně utéci a ještě si polámeš nohy!“

Ale Jindra, který se vzadu vyhrabal právě z drátu na zemi, přiběhl právě prudce za ostatními, a aniž by čekal na nějakou odpověď z křoví, odvážně tam vpadl. Hoši ho následovali. Postupovali v rozestupu dopředu, aby jim neznámý nemohl uklouznout zpět do míst, ze kterých přicházeli.

„Tady – tady je!“ vykřikl po několika krocích Jindra.

Obr. 14: Dvanáctá strava sešitu výtvarných lekcí

Za hromadou staré hlíny, zarostlé několikaletým býlím, se cosi válelo a skučelo. Baterky na to vrhly svou záři. Válející se postava udělala pohyb, jako kdyby se snažila zvednout, ale Jarka již přiskočil a posvítil jí přímo do obličeje.

„Vždyť je to Bohouš“ - vykřikl překvapeně. „Nejmladší člen Bratrstva kočičí pracky!“

Bohouš byl známou figurkou⁴ po celé Druhé straně a jen společnost, jakou bylo Bratrstvo kočičí pracky, ho mohla přijmout mezi sebe.

Rychlé šípky se s ním seznámily již před dlouhou dobou. To Bratrstvo kočičí pracky ještě nebylo založeno. Bohouš tehdy přišel k Rychlým šípům a žádal je o pomoc proti Dlouhému Bidlu, které mu vzalo celou hromadu sešitů Hlasatele.

Rychlým šípům se tehdy podařilo sešity Bohoušovi z rukou Dlouhého Bidla zachránit, přičemž bylo Dlouhé bidlo potrestáno nejen od nich, ale i od starého Duška, jemuž se říkalo Jedovatý dědek.

Každý by si myslel, že Bohouš bude za to Rychlým šípům vděčný – ale kde! Když Dlouhé Bidlo slíbilo Rychlým šípům za jejich zásah pomstu, přešel Bohouš k němu, nabídl mu své přátelství a spojil se s ním proti nim!

Pak se Dlouhé Bidlo a Bohouš seznámili se Štětínáčem, a když tato podařená trojice byla uzamčena v dřevníku⁵ starou Zavadilkou, s mrtvou třínohou kočkou, utvořila v tom památném pro ni měsíčním večeru Bratrstvo kočičí pracky.

Bohouš se svým nevděkem k Rychlým šípům zhnusil všem, kdo jej v Druhé straně znali. Byl to ostatně všemi špatnostmi prolezlý chlapec: Zrádný a zbabělý, potměšilý⁶ a mstivý. Když koukal z okna v bezpečné výši, plival a pokřikoval na dole jdoucí hochy. Dostali jej pak někdo do moci, rozeřval se na celé kolo a dožadoval se hlasitě pomoci kolemjdoucích dospělých lidí. Dělal ustavičné klepy⁷ a způsobil jimi mezi hochy i děvčaty již mnohou mrzutost⁸ - -

Ale teď ve vzduchu létal výprask a Bohouš, který měl pro tyto věci neobyčejně vyvinutý smysl, cítil, že se snese na jeho hlavu.

(Záhada hlavolamu)

1 svorné – jednotné; zde tvořící celek; 2 horečně – usilovně, překotně; 3 clona – něco, co zablácí, brání v rozhledu, brání pronikání světla; 5 dřevník – kůlna na dříví; 6 potměšilý – záluďný, lstivý; jednající za zády, se zlým úmyslem; 7 klepy – pomluvy; 8 mrzutost – nepřijemnost;

Obr. 15: Třináctá strana sešitu výtvarných lekcí

MODRÝ TYGR

Tereza Horvátová

PEROKRESBA

POMŮCKY: redispero, modrá tuš/inkoust, kelímek, čistý papír, ochranný oděv, ubrousek/hadřík

FORMÁT: A4/A5

ČASOVÁ DOTACE: 45 minut

ÚKOL:

Na základě přečteného textu zkuste pomocí perokresby vytvořit, jak by mohl vypadat Pán ptačího světa, jeho hodinky nebo chlapec měnící se v modrého tygra. Pracovat můžete na menší formát, kdy si můžete ke zpracování vybrat pouze jeden námět nebo zpracovat všechny tři. Pro vykreslení/stínování použijte šrafuru.

DRUHY ŠRAFURY:

POZNÁMKA 1: Pokud chcete předejít nehodě, nenechávejte pero v lahvičce s tuší, společně s lahvičkou je dejte do kelímku, aby se tuš nepřevrhla, pro jistotu nenechávejte ani pero ponořené v lahvičce tuše.

POZNÁMKA 2: Pracovat začněte od levé strany (leváci od pravé strany), abyste si práci nerozmazali, případně si na pomoc vezměte čistý papír nebo piják, který také může sloužit k rozepsání pera nebo nácviku.

Obr. 16: Čtrnáctá strana sešitu výtvarných lekcí

Modrý tygr

Tereza Horvátová

Ukázka nás uvádí do příběhu ve chvíli, kdy se začne plnit jedno dávné chlapecké přání.

Jednou se mu ve škole zamotala hlava, a tak ho učitelka poslala domů. Chlapec byl rád. Loudal se a těšil se, že si bude moct číst. Najednou se na zemi něco maličkého zablysklo. Sklonil se a uviděl starodávné stříbrné kapesní hodinky. Ručičky měly posázené třpytivými kamínky a celé byly zdobené droboučkými rytinkami ptáčků. Stojí, kouká, vezme hodinky do ruky a rozhlíží se, kdo je mohl ztratit. Vtom zahlédl vysokého pána v černém plášti, jak pádí ulicí. Ten pán neběžel, vypadalo to, že se vznáší. Chlapec si řekl, že hodinky mohou patřit jen jemu: „Pane, ztratil jste hodinky,“ zakřičel, co mu síly stačily. „ZTRATIL JSTE HODINKY!!!“ A ještě jednou a mnohokrát, dokud nezavál vítr a ta slova černému muži v plášti nedonesl. Pán se otočil a klukovi se zdálo, že má místo obličeje ptačí zoban, pířka a mrňavá očička se žlutou čárkou uprostřed. Strašlivě se ho lekl a potichu zakoktal: „Pane, prpropromiňte, nejsou to vaše hodinky?“ Ten člověk se na něj tak zvláštěně podíval, jako kdyby ho rentgenoval¹, a pak zašeptal: „To se mi ještě nestalo, že by někdo... To jsi milý, žes mi je našel. Každému, kdo najde tyto hodinky a vrátí je majiteli, se splní jeho největší přání. Ale to přání si musí opravdu přát a musí ho přede mnou nahlas vyslovit. A ty přece máš jedno velké přání?“

Chlapec stál jako přimrazený. Neopakovala mu snad babička, že si má dát pozor na cizí lidi? A jak může ten chlap se zobákem místo nosu vědět, že má velké přání? Radši mu to neřekne. Ale vtom to z něj vyklouzlo, ani nevěděl jak. „Já bych se chtěl stát tygrem,“ řekl. Chvilí bylo ticho. Jako by i auta na ulici přestala vrčet a kvílet. A pak bylo slyšet šumění stromů a spoustu ptačího zpívání, štěbetání a cvrlikání jako z nějaké veliké dálky.

„To je složité, velmi složité,“ řekl pán vážným a hlubokým hlasem a chlapec si všiml, že přitom vůbec neotvírá zobák, jako by hlas vycházel z jeho břicha. „Dalo by se to udělat, dokonce bych ti to přání měl splnit, ale tady, a tygrem...“ „Však já už bych se do džungle nějak dostal!“ vykřikl kluk červený až za ušima. „Jenomže aby ses mohl stát tygrem chlapče, musíš zapomenout na to, žes byl kdy člověkem.“ „Ale já už nechci být člověkem, moje babička jen uklízí a vaří, ty knedlíky se stejně nedají jíst, a rodiče, ty vidím jednou za týden u nedělního oběda, a to se ještě vždycky pohádají. Já chci být tygr.“ „Je to tvoje poslední slovo?“ „Řekl jste, že se mi odvděčíte...“ „Tak prosím,“ řekl chlapík se zobanem. „Potom se z tebe však člověk může stát jenom tehdy, když si to někdo za tebe bude opravdu přát a najde některé z mých hodinek. Hodinky Pána ptačího světa. A pamatuj si, ty zapomeňš, žes kdy byl člověkem“ a zmizel. Kluk se za ním koukal a říkal si, to určitě není žádný kouzelník, a šel domů.

A doma to všechno vyprávěl babičce. Babička ho poslouchala na půl ucha, ale poslouchala. Říkala mu, zase si něco vymýšlíš, kluku, a v duchu si pomyslela, ten má ale fantazii, to by jeden neřekl. Už večer si chlapec všimnul, že mu na rukách a na nohách začaly

(Modrý tygr)

1 rentgenovat – zde pronikavě prohlížet očima;

Obr. 18: Šestnáctá strana sešitu výtvarných lekcí

PLNÁ VERZE

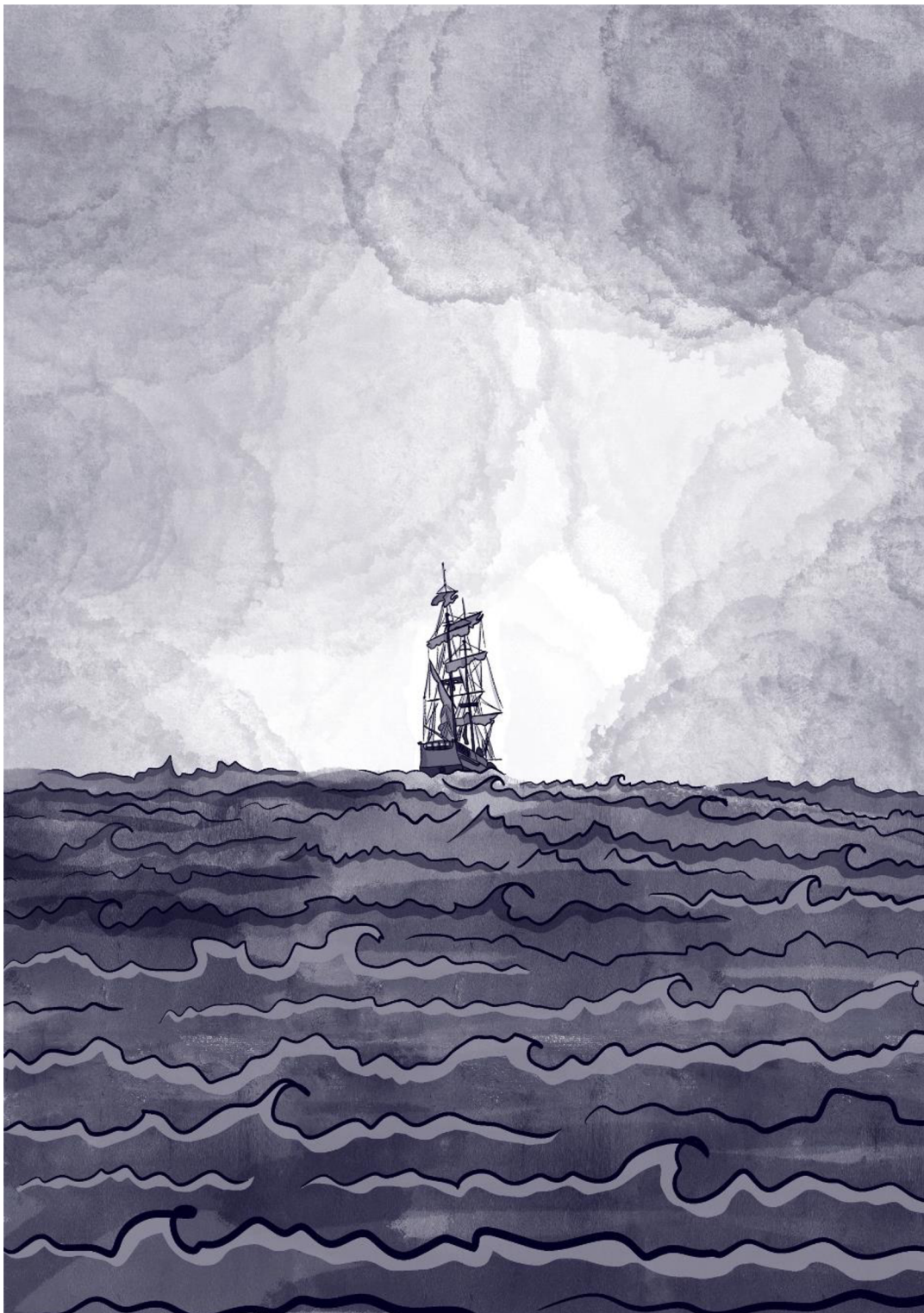
VERZE K TISKU

ZDROJ TEXTŮ:

NOVÁKOVÁ, Jaroslava a ŠTRPKOVÁ, Kateřina. *Hravá čítanka 6: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia : v souladu s RVP*. Praha: Taktik, 2020. ISBN 978-80-7563-256-2.

Obr. 18: Šestnáctá strana sešitu výtvarných lekcí

Obr. 19: Sedmnáctá strana sešitu výtvarných lekcí

Obr. 20: Zadní strana sešitu výtvarných lekcí

Dva roky prázdnin

Jules Verne

Skupina chlapců z Nového Zélandu dostala jako dárek na začátek prázdnin výletní plavbu po moři. V noci se však loď zakotvená v přístavu uvolnila a vítr a později i rozbouřené moře ji zanesly daleko od Nového Zélandu, do vod Tichého oceánu. V té době byli na lodi pouze ubytovaní chlapci, dospělá posádka se k nim měla připojit až ráno. Z chlapců se tak nechtěně stali dobrodruzi, posléze i trosečníci.

Vtom Moko vykřikl:

„Země! Země!“

Plavčíkovi se zdálo, že trhlinou v mlze zahlédl na východě obrysy pobřeží.

Nemýlil se? Je totiž velmi těžké rozpoznat z lodi nejasné obrysy země, někdy velmi podobné útvarům mraků.

„Země?“ divil se Briant.

„Ano,“ tvrdil Moko. „Země... na východě!“

A ukazoval k místu na obzoru¹, zakrytému teď shlukem par.

„Jsi si tím jist?“ ptal se Doniphan.

„Ano... ano... určitě!“ odpověděl plavčík. „Jestliže se mlha znovu protrhá, dobře se dívejte! Tamhle... trochu vpravo od předního stěžně!² Hledte! Hledte!“

Mlhy se právě trochu rozptýlily a počaly se uvolňovat od moře, aby vystoupily výš. Za několik vteřin se oceán na mnoho mil před jachtou³ vyjasnil.

„Ano... Země! Je to země!“ vykřikl Briant.

„A země velmi plochá,“ dodal Gordon, když si břeh prohlédl pozorněji.

Tentokrát se nemohli mýlit. Na devět až deset kilometrů před nimi se táhl na širokém úseku obzoru ostrov nebo pevnina. Popluje-li Chrt dosavadní rychlostí i směrem, z něhož mu bouře nedovoluje vybočit, musí tam za necelou hodinu dorazit. Bylo jen nebezpečí, že se tam rozbije, zvláště když ho zastaví daleko před skutečným břehem pásma útesů.⁴ Ale na to teď chlapci nemyslili. V této zemi, která se jim tak nečekaně objevila před očima, viděli a musili vidět jen spásu.⁵

V tom okamžiku počal víchř vanout opět prudčeji. Chrt nesený jako pírkem letěl k pobřeží, které se rýsovalo ostře jako inkoustová čára na bělavém podkladu oblohy. V pozadí se zdvihal pobřežní sráz vysoký asi čtyřicet až padesát metrů. V popředí se táhlo pobřeží ohraničené vpravo oblou plochou, zřejmě částí vnitrozemského lesa.

Ach, kdyby tak Chrt mohl dosáhnout této písčité pláže a nenarazil na pásmo skalisek! Kdyby tam tak nabídl útočiště ústí nějaké řeky! Pak by se snad mladí cestující dostali ze všeho živi a zdraví.

Zatímco Doniphan, Gordon a Moko zůstali u kormidla,⁶ přeběhl Briant na příď⁷ a hleděl na zemi, která se při velké rychlosti lodi očividně blížila. Marně však hledal místo, kde by jachta mohla přistát za příznivějších podmínek. Neviděl ani ústí řeky nebo potoka, ani písečný pruh, kde by loď naráz uvázla. Před pobřežím se opravdu táhla řada útesů, jejichž černá temena⁸ vystupovala z vln a neustále bojovala se strašným příbojem.⁹ Tam se Chrt při prvním nárazu rozbije na kusy!

Briantovi teď napadlo, že bude lepší mít ve chvíli ztroskotání všechny děti na palubě.¹⁰ Otevřel proto poklop a zavolal:

„Všichni nahoru!“

Okamžitě vyrazil ven pes a za ním tucet dětí, které se ihned vrhly na zád jachty. Nejmenší z nich při pohledu na hrozné vlny počaly vyděšeně křičet.

Nedlouho před šestou hodinou dosáhl Chrt čáry příboje.

„Držte se dobře! Držte se!“ zvolal Briant.

Sám napolo vysvlečen připravil se na pomoc těm, které snad příboj odnese, protože jachta určitě na skaliskách ztroskotá.

Náhle otrásl lodí první náraz. Chrt právě narazil zádí¹¹, ale přestože se celý trup prudce zachvěl, voda obložením nepronikla.

Pak ho zdvihla druhá vlna a mrštila jím o dvacet metrů dál, aniž se kýl¹² dotkl skal, jejichž špičky tu na tisíci místech vyčnívaly z vody. Tam se loď naklonila na levý bok a zůstala v hukotu příboje bez hnutí.

Nebyla už sice na širém moři, ale k pobřeží to měla ještě půl kilometru.

Gordon viděl, že ten pyšný chlapec není schopen řídit se jeho radami, což ho velice rmoutilo,¹³ protože v tom viděl značné potíže pro budoucnost.

Jak už bylo řečeno, trvalo celé vykládání prámu¹⁴ tři dny, zbývalo už jen rozebrat plošinu a rám. Trámů i prken by mohli chlapi použít ve Francouzově jeskyni. Naneštěstí se všechen materiál do jeskyně nevešel. Kdyby ji nemohli rozšířit, museli by si postavit nějakou kůlnu, kde by byly balíky chráněny před nečasem.¹⁵

Zatím na Gordonovu radu složili všechny věci v ohybu skalního výběžku a přikryli je dehtovanou plachtovinou,¹⁶ která kdysi sloužila k ochraně průvlaků¹⁷ a palubních přístřešků.

Dne 13. května sestavil Baxter, Briant a Moko kuchyňská kamna a odvěkli je po kulatinách¹⁸ do Francouzovy jeskyně. Tam je postavili těsně ke stěně u vchodu, aby měla co nejlepší tah.¹⁹ Komín pro odvádění zplodin spalování nasadili jen s velkou námahou, ale protože vápencová²⁰ skála byla dost měkká, podařilo se Baxterovi prorazit v ní otvor, do něhož komín zavedli tak, aby kouř unikal ven. Když plavčík odpoledne ve svých kamnech zatopil, s uspokojením zjistil, že budou sloužit docela dobře. Tak si chlapi zajistili přípravu jídel i za špatného počasí.

Během dalšího týdne mohli Doniphan, Wilcox, Cross a Webb uspokojit své lovecké choutky. Připojil se k nim i Garnett a service. Jednoho dne si vyšli do březového a bukového lesa asi kilometr od Francouzovy jeskyně. Na několika místech přišli na zřetelné stopy lidské práce. Byly to jámy vykopané v zemi, překryté spleť větví a dost hluboké, aby zvíře, které tam spadne, nemohlo už vylézt. Ale stav jim prozrazoval, že pocházejí z velmi dávné doby. V jedné z nich byly ještě zbytky zvířete, jehož druh však nedovedli chlapci určit.

„Rozhodně to jsou kosti velkého zvířete,“ řekl Wilcox, když skočil na dno jámy, kde sebral stářím vybělené kosti.

„A byl to čtvernožec, protože tu jsou kosti čtyř nohou,“ dodal Webb.

„Jestli tu ovšem nežijí zvířata s pěti nohama, „ řekl Service. „Pak by to mohl být pohádkový skopec²¹ nebo cirkusové tele.“

„Děláš pořád jen hloupé vtipy, Servici!“ řekl Cross.

„Smích přece není zakázaný,“ namítl Garnett.

„Muselo to být jistě velmi silné zvíře,“ řekl Doniphan. „Podívejte se, jak velkou má hlavu! A ta čelist ozbrojená špičáky!²² Ať si Service dělá vtipy na pětinohá telata a na cirkusové skopce, když ho to baví! Ale kdyby obživlo, myslím, že by nám do smíchu nebylo!“

„To se povedlo!“ zvolal Cross.

„Myslíš tedy, že to byla nějaká šelma?“ ptal se Webb Doniphana.

„O tom není pochyby.“

„Lev? Tygr?“ ptal se Cross zřejmě nepřesvědčen.

„Když ne lev nebo tygr, tak určitě jaguár nebo puma,“ odpověděl Doniphan.

„Ale pak si musíme dávat pozor!“ řekl Webb-

„A nepouštět se moc daleko,“ dodal Cross.

„Slyšíš Fana?“ zvolal Service a otočil se k psovi, „Tady je jistě nějaké velké zvíře!“

(Dva roky prázdnin)

1 obzor – horizont, krajní mez zemského povrchu, kam až lidské oko dohlédne; 2 stěžeň – stožár lodi, upevňují se na něj plachty; 3 jachta – větší plachtová loď; 4 útes – ostrý skalnatý výběžek; 5 spása – záchrana; 6 kormidlo – zařízení, kterým se řídí směr pohybu lodi; 7 příď – přední část lodi; 8 temeno – vrcholky; 9 příboj – vlnobití na pobřeží; 10 paluba – plocha na svrchní části lodi; 11 záď – zadní část lodi; 12 kýl – podélná osová výztuž ve dně plavidla; 13 rmoutit – trápit; 14 prám – ploché plavidlo, na němž se převáží náklad; zde synonymum pro loď; 15 nečas -- špatné počasí; 16 dehtová plachtovina – napuštěná dehtem, čímž se dosáhne nepropustnosti; slouží ke krytí palubních otvorů; 17 průvlak – otvor, jímž se může něco provléci; 18 kulatina – dlouhá silná dřeva s kruhovým průřezem; 19 tah – proudění vzduchu v uzavřeném prostoru; 20 vápencový – z vápence (měkká hornina); 21 skopec – vykastrovaný beran; 22 špičáky – ostré špičaté zuby;

Jak se dostat dovnitř?

Enid Blytonová

Skupina dětí tráví prázdniny na venkově. Poblíž jejich domu je zřícenina starého hradu, ke kterému nesmí kvůli sesuvům půdy ani místní, ani turisté. Děti však zahlédnou na hradbách dva muže, což vzbudí jejich zájem a také podezření, že se zde děje něco nekalého. Rozhodnou se vypátrat, co muži na hradě dělají. Ukázka zachycuje jejich první pokus, jak se do hradu dostat.

Už byli kousek od hradu. Vysoko nad hlavami se zvedaly silné zdi. Nebyly v nich žádné otvory, jenom ve výšce asi pěti metrů byla vidět úzká okna.

„Je z velkých kamenů, který jsou všude kolem,“ řekl Filip. „Muselo být hodně těžký dostat tolik kamenů nahoru a postavit z nich hrad. Podívejte, tamhle jsou větší okna. Řekl bych, že ten starý podivín, o kterém mluvila Viki, nám sděluje, že chtěl mít v zámku víc světla, než kolik se dostalo úzkými okny. Je to taky legrační, je docela dobře vidět, kde byl opravený.“

„Zase letí orli!“ křikl Jack. „Plachtí dolů. Podívejte se.“

Malá skupinka stála a dívala se na dva velké ptáky, jejichž rozpětí křídel bylo opravdu obrovské.

„Doletěli na hradní nádvoří¹,“ řekl Jack. „Vsadím se, že tam mají hnízdo. Někde na nádvoří. Musím ho najít.“

„Ale možná že se na nádvoří nedostaneš.“ Řekl Filip.

„Kde je vchod do hradu?“ zeptal se Jack Viktorky.

„Vepředu, tam, kde je sesuv².“ odpověděla. „Ale jít tudy je hodně nebezpečný. A velký vrata jsou zavřený. Jsou tu ještě jedny dveře, kousek dál, ale jsou zamčený. Není možný se dostat dovnitř.“

„kde jsou ty dveře?“ zajímal se Jack. Šli dál, zatočili za roh a ocitli se u masivních dubových dveří, zasazených do zdi. Zeď se nad nimi klenula a dveře tam přesně zapadly. Jack přiložil oko ke klíčové dírce, ale nic neviděl.

„Chceš mi říct, že na hrad nevede žádná jiná cesta?“ zeptal se Viktorky. „To je ale divný místo. Je to jako vězení.“

„Taky že jo,“ řekla Lucka a otřásla se, když si vzpomněla, co vyprávěla Viktorka. „Vězení pro chudáky, kteří sem přišli a nemohli se dostat pryč. A už o nich nikdy nikdo neslyšel.“

Jack byl při představě, že na druhé straně zdi možná hnízdí dva vzácní orli a on se k nim nemůže dostat, úplně zoufalý.

„Musíme se tam dostat, prostě musíme,“ řekl a hleděl na okna ve výšce. Ale nebylo kudy. Zdi byly moc hladké a nedalo se po nich vylézt.

Nebyl tady žádný břechťan³. hrad byl nepřístupný.

„Už by se tam někdo vydal, kdyby tam vedl nějaký přístup,“ řekl Filip. „To jenom svědčí o tom, že tam nevede žádná cesta, když se tam nikdo nedostal.“

„Viki, neznáš nějakou jinou cestu?“ zeptal se Jack a obrátil se k malé dívce. Zamyslela se a pak přikývla

„Možná že jo.“ řekla. „Nikdy jsem tam nebyla. Ale možná tam vede cesta.“

„Tak nám ji rychle ukaž,“ dožadoval se netrpělivě Jack.

Viktorka je vedla díl kolem zámku k zadní straně. Tady spadal dolů útes⁴. Mezi příkrým srázem a zadní stěnou hradu vedla uzounká tmavá pěšina. Byl to skoro tunel, protože zeď a útes se prakticky stýkaly.

Viktorka se zastavila a ukázala nahoru. Všichni čtyři se podívali a uviděli, že vysoko nad nimi je jedno úzké okno. Zírali na Viktorku a netušili vůbec, jak by jim to mohlo pomoci.

„Nevidíte?“ zeptala se Viktorka. „Můžete vylízt po útesu, protože je celej porostlej popínavýma kytka. A pak až se dostanem naproti tomu oknu, mohli bysme si tam položit větev ze stromu nebo něco takovýho a pak vlízt dovnitř.“

„Já vím, co myslí,“ řekl Filip. „Kdyby se nám podařilo natáhnout bidlo nebo větev tam na ten útes, na kterým stojí hrad, a položit jeden konec na okno a druhý pevně na útes, mohli bychom přelézt na druhou stranu a dostat se dovnitř. To je skvělý nápad.“

Ostatní děti přijaly tuto zprávu se smíšenými pocity. Dina se bála netopýrů ve tmě a úzké lávky a nejradši by se vrátila na slunce na druhé straně kopce. Luce se nelíbilo, že by lezla na útes a přelézala po nebezpečné větvi, která by mohla prasknout, do tichého a prázdného hradu. Jack zase myslel, že by to stálo za pokus, a chtěl to provést ihned.

„Rozsviť,“ ozvala se Kiki odněkud z chodby. „Rozsviť,“ odněkud z chodby. „Rozsviť.“

Děti se smály. Bylo legrační, jak se Kiki někdy strefila tak, že to vypadalo, jako by měla rozum.

„Musíme najít vhodnou větev nebo něco podobnýho,“ řekl Jack. Vyšli tedy ze zatuchlé⁵ chodby a hledali něco, co by mohli použít jako lávku k hradnímu oknu.

(Jak se dostat dovnitř)

1 hradní nádvoří – veliké prostranství uvnitř hradu; 2 sesuv – sesunutí půdy; 3 břechtan – popínavý keř; 4 útes – ostrý skalnatý výběžek; 5 zatuchlý – páchnoucí

Ostrov pokladů

Robert Louis Stevenson

Chlapec Jim získá od starého námořníka mapu ostrova se zakopaným pokladem. Ctihodní muži zeman Trelawney a doktor Livesey uspořádají námořní výpravu, na kterou se kromě Jima dostanou v utajení i piráti. Jejich vůdcem je bezcharakterní John Silver. Na ostrově vypukne vzpoura a nelítostný boj muže proti muži. I když piráti jsou v převaze, spíše prohrávají, protože jejich chamtivost a primitivismus způsobuje, že se vraždí i mezi sebou. Důležitou postavou je pomatený námořník Gunn, který byl na ostrově před lety vysazen a který poklad vykopál a přenesl na jiné místo. Mladý Jim má také příležitost prokázat osobní statečnost a důvtip, je však zajat Silverem a stane se jeho rukojmím.

Došli jsme k člunům. Jeden z nich doktor rozbil krumpáčem¹, na druhý jsme nasedli a po moři namířili do Severní zátoky.

Bylo to osm až devět mil². Silver sice padal únavou, ale vesloval spolu s ostatními a jako šipka jsme letěli po klidné hladině. Vyjeli jsme z úžiny a obepluli jihovýchodní cíp ostrova, kolem něhož jsme před čtyřmi dny vlekli Hispaniolu.

Jak jsme míjeli rozeklaný³ kopec, zahlédli jsme tmavé ústí Gunnovy sluje⁴; opřen o pušku tam někdo stál. Byl to zeman; zamávali jsme mu šátkem a třikrát provolali hurá; Silver nám do toho upřímně vpadl. Tři míle dále, koho jsme pak hned za ústím Severní zátoky nezastihli jako Hispaniolu, jak tam klidně křížuje.⁵ Poslední příliv⁶ ji nadzdvihl; být tam vítr nebo silný proud jako na jižním kotvišti⁷, už jsme se s ní neshledali, leda se ztroskotanou na břehu. Kromě potrhane hlavní plachty jí nic nechybělo. Přichystali jsme novou kotvu⁸ a spustili ji do hloubky půldruhého sáhu.⁹ Odveslovali jsme do Rumové zátoky, odkud to bylo nejbližší do Gunnovy pokladnice; Gray se pak s člunem sám vrátil na Hispaniolu, měl ji celou noc hlídat.

Od pobřeží se šlo k ústí sluje po mírném snahu. Zeman nás už nahoře čekal. Ke mně se choval srdečně a vlídně, o mém darebáctví neřekl slovo, ať už takové či onaké. Trochu zrudl, když mu Silver uctivě zasalutoval¹⁰. „Johne Silvere,“ řekl, „jste náramný lump a šejdlíř – hnusný šejdlíř, prosím. Ale mrtví vám, prosím, visí na krku jako žernovy¹¹.“

„Srdečné díky, pane zemane,“ odpověděl Dlouhý John a znovu mu ponížene zasalutoval.

„Opovažte se mi děkovat!“ okřikl ho zeman. „Stejně se zpronevřuji své povinnosti. Klid'te se!“

Všichni jsme pak vešli do sluje. Baly prostorná a vzdušná, byl v ní pramének a průzračná tůňka¹², obrostlá kapradím. Na písečné podlaze před ohněm ležel kapitán Smollett; v záblescích plamenů se mihotaly v koutě hromady mincí a kupy zlatých prutů. Byl to Flintův poklad, za kterým jsme z takové dálky přijeli a který stál životy sedmnácti námořníků Hispanioly. Kolik jich stál, než se nashromáždil, kolik krve a žalu, kolik lodí kleslo kvůli němu ke dnu, kolik statečných mužů skočilo se zavázanýma očima z prkna, kolik výstřelů z děl kvůli němu padlo, kolik na něm lpělo hanebností, lží a surovostí – to snad nikdo na světě neví. Tři jsou dosud na ostrově – Silver, starý

Morgan a Ben Gunn, každý se na těch zločinech podílel a marně se těšil na podíl z kořisti.

(Ostrov pokladů)

1 krumpáč – nářadí, které má na konci dvě zaostřená ramena, slouží ke kopání v tvrdé půdě; 2 míle – jednotka délky; 3 rozeklaný – členěný; 4 sluj – jeskyně; 5 křížovat – pohybovat se různými směry (sem tam); 6 příliv – pravidelné stoupání mořské hladiny, ke kterému dochází u pobřeží; 7 kotviště – místo, kde kotví loď; kotva – hák, pomocí něhož se loď upoutá na nějakém místě; 9 sáh – stará délková míra (cca rozpětí paží muže); 10 zasalutovat – pozdravit vojenským způsobem (zvednutím ruky s napřímenými prsty směrem k hlavě); 11 žernovy – mlýnské kameny; 12 tůňka – zde místo v potůčku, kde je hlubší stojatá voda

Honba v opuštěné zahradě

Jaroslav Foglar

Členové Rychlých šípů zjistí, že je někdo odposlouchává. Nezvaného hosta, který o nich z neznámého důvodu zjišťuje informace, se snaží chytit.

„Jen opatrně a tiše!“ nabádal Jindra a bylo opravdu zapotřebí tyto dvě výzvy zachovávat. Opatrnost byla nutná proto, že v zahradě, kam nebyl nájemníkům domu povolen přístup, bylo plno nerovných míst a dolíků, vzniklých rozpadávajícími se záhony. Také uschlé větve se zde povalovaly ve svorném¹ sousedství starých pohozených cihel a kamení. A ticho musili hoši udržovat, aby rozpoznali, odkud přichází podivný zvuk, který zaslechli, jakmile počali vyskakovat oknem do zahrady.

Někdo se zde ve tmě zřejmě prodíral pichlavým křovím a měl asi velmi naspěch. Nasvědčovaly tomu jeho časté pády k zemi.

„Jde to odtamtud!“ zašeptal Jarka a ukázal před sebe do tmy, kde hoši věděli, že stojí skupina starých javorů. Teď se z těch míst ozýval šustot spadlého listí.

Mirek tam vrhl světlo své baterky a ostatní svítilny se hned připojily. V jejich záři se mihl pod stromy nějaký stín, příliš vzdálený, než aby mohli posoudit, kdo to je, a dusot běžících nohou se vzdalovat obloukem do opačného konce zahrady, kde končila vysokou zdí a byla ještě zanedbanější než kde jinde.

Rychlé šípy se pustily za záhadným návštěvníkem zahrady. Jejich mysl horečně² pracovala. Kdo to je? Co měl společného s trubkou ve zdi? Kdo ji prorazil zdi ze zahrady do klubovny, aby mohl poslouchat, co se v klubovně mluví?

Jindra teď upadl přes nějaký drát a zapletl se do něho. Ale ostatní nepolevili.

„Jen ho nepustit z toho kouta,“ šeptal Mirek. „Tam nám nemůže utéci. Zeď do sousedního dvora je vysoká. Na tu se nedostane. Ale kdyby se byl otočil nalevo, bylo by zle – zmizel by nám za nízkými ploty ve dvorečcích k Matlašově ulici!“

Blížili se opatrně k zdánlivě neproniknutelnému houští.

„Stůj! Stůj!“ zahoukal do tmy Rychlonožka. Odpovědí mu však byl jen hluk prchajícího.

Na pokraji hustého křoví se zastavili. Světlo neproniklo za jeho clonu³. a v tom se někde v té spleti křovisek ozval nový pád, následovaný bolestným vzdechem.

„Ozvi se nám přece.“ Volal Mirek v ten směr. „Nemůžeš nám stejně utéci a ještě si polámeš nohy!“

Ale Jindra, který se vzadu vyhrabal právě z drátu na zemi, přiběhl právě prudce za ostatními, a aniž by čekal na nějakou odpověď z křoví, odvážně tam vpadl. Hoši ho následovali. Postupovali v rozestupu dopředu, aby jim neznámý nemohl uklouznout zpět do míst, ze kterých přicházeli.

„Tady – tady je!“ vykřikl po několika krocích Jindra.

Za hromadou staré hlíny, zarostlé několikaletým býlím, se cosi válelo a skučelo. Baterky na to vrhly svou záři. Válející se postava udělala pohyb, jako kdyby se snažila zvednout, ale Jarka již přiskočil a posvítil jí přímo do obličeje.

„Vždyť je to Bohouš“ - vykřikl překvapeně. „Nejmladší člen Bratrstva kočičí pracky!“

Bohouš byl známou figurkou⁴ po celé Druhé straně a jen společnost, jakou bylo Bratrstvo kočičí pracky, ho mohla přijmout mezi sebe.

Rychlé šípy se s ním seznámily již před dlouho dobou. To Bratrstvo kočičí pracky ještě nebylo založeno. Bohouš tehdy přišel k Rychlým šípům a žádal je o pomoc proti Dlouhému Bidlu, které mu vzalo celou hromadu sešitů Hlasatele.

Rychlým šípům se tehdy podařilo sešity Bohoušovi z rukou Dlouhého Bidla zachránit, přičemž bylo Dlouhé bidlo potrestáno nejen od nich, ale i od starého Duška, jemuž se říkalo Jedovatý dědek.

Každý by si myslil, že Bohouš bude za to Rychlým šípům vděčný – ale kde! Když Dlouhé Bidlo slíbilo Rychlým šípům za jejich zásah pomstu, přešel Bohouš k němu, nabídl mu své přátelství a spojil se s ním proti nim!

Pak se Dlouhé Bidlo a Bohouš seznámili se Štětináčem, a když tato podařená trojice byla uzamčena v dřevníku⁵ starou Zavadilkou, s mrtvou třínohou kočkou, vytvořila v tom památném pro ni měsíčním večeru Bratrstvo kočičí pracky.

Bohouš se svým nevděkem k Rychlým šípům zhnusil všem, kdo jej v Druhé straně znali. Byl to ostatně všemi špatnostmi prolezlý chlapec: Zrádný a zbabělý, potměšilý⁶ a mstivý. Když koukal z okna v bezpečné výši, plival a pokřikoval na dole jdoucí hochy. Dostal-li jej pak někdo do moci, rozeřval se na celé kolo a dožadoval se hlasitě pomoci kolemjdoucích dospělých lidí. Dělal ustavičné klepy⁷ a způsobil jimi mezi hochy i děvčaty již mnohou mrzutost⁸ - -

Ale teď ve vzduchu létal výprask a Bohouš, který měl pro tyto věci neobyčejně vyvinutý smysl, cítil, že se snese na jeho hlavu.

(Záhada hlavolamu)

1 svorné – jednotné; zde tvořící celek; 2 horečně – usilovně, překotně; 3 clona – něco, co zaclání, brání v rozhledu, brání pronikání světla; 5 dřevník – kůlna na dříví; 6 potměšilý – záludný, lstivý; jednající za zády, se zlým úmyslem; 7 klepy – pomluvy; 8 mrzutost – nepříjemnost

Modrý tygr

Tereza Horvátová

Ukázka nás uvádí do příběhu ve chvíli, kdy se začne plnit jedno dávné chlapecké přání.

Jednou se mu ve škole zamotala hlava, a tak ho učitelka poslala domů. Chlapec byl rád. Loudal se a těšil se, že si bude moct číst. Najednou se na zemi něco maličkého zablýsklo. Sklonil se a uviděl starodávné stříbrné kapesní hodinky. Ručičky měly posázené třpytivými kamínky a celé byly zdobené droboučkými rytinkami ptáčků. Stojí, kouká, vezme hodinky do ruky a rozhlíží se, kdo je mohl ztratit. Vtom zahlédl vysokého pána v černém plášti, jak pádí ulicí. Ten pán neběžel, vypadalo to, že se vznáší. Chlapec si řekl, že hodinky mohou patřit jen jemu: „Pane, ztratil jste hodinky.“ Zakřičel, co mu síly stačily. „ZTRATIL JSTE HODINKY!!!“ A ještě jednou a mnohokrát, dokud nezavál vítr a ta slova černému muži v plášti nedonesl. Pán se otočil a klukovi se zdálo, že má místo obličeje ptačí zoban, pírká a mrňavá očička se žludou čárkou uprostřed. Strašlivě se ho lekl a potichu zakoktal: „Pane, prpromiňte, nejsou to vaše hodinky?“ Ten člověk se na něj tak zvláště podíval, jako kdyby ho rentgenoval¹, a pak zašeptal: „To se mi ještě nestalo, že by někdo... To jsi milý, žes mi je našel. Každému, kdo najde tyto hodinky a vrátí je majiteli, se splní jeho největší přání. Ale to přání si musí opravdu přát a musí ho přede mnou nahlas vyslovit. A ty přece máš jedno velké přání?“

Chlapec stál jako přimrazený. Neopakovala mu snad babička, že si má dát pozor na cizí lidi? A jak může ten chlap se zobákem místo nosu vědět, že má velké přání? Radši mu to neřekne. Ale vtom to z něj vyklouzlo, ani nevěděl jak. „Já bych se chtěl stát tygrem,“ řekl. Chvíli bylo ticho. Jako by i auta na ulici přestala vrčet a kvílet. A pak bylo slyšet šumění stromů a spoustu ptačího zpívání, štěbetání a cvrlikání jako z nějaké veliké dálky.

„To je složité, velmi složité,“ řekl pán vážným a hlubokým hlasem a chlapec si všiml, že přitom vůbec neotvírá zobák, jako by hlas vycházel z jeho břicha. „Dalo by se to udělat, dokonce bych ti to přání měl splnit, ale tady, a tygrem...“ „Však já už bych se do džungle nějak dostal!“ vykřikl kluk červený až za ušima. „Jenomže aby ses mohl stát tygrem chlapče, musíš zapomenout na to, žes byl kdy člověkem.“ „Ale já už nechci být člověkem, moje babička jen uklízí a vaří, ty knedlíky se stejně nedají jíst, a rodiče, ty vidím jednou za týden u nedělního oběda, a to se ještě vždycky pohádají. Já chci být tygr.“ „Je to tvoje poslední slovo?“ „Řekl jste, že se mi odvděčíte...“ „Tak prosím,“ řekl chlapík se zobanem. „Potom se z tebe však člověk může stát jenom tehdy, když si to někdo za tebe bude opravdu přát a najde některé z mých hodinek. Hodinky Pána ptačího světa. A pamatuj si, ty zapomeneš, žes kdy byl člověkem“ a zmizel. Kluk se za ním koukal a říkal si, to určitě není žádný kouzelník, a šel domů.

A doma to všechno vyprávěl babičce. Babička ho poslouchala na půl ucha, ale poslouchala. Říkala mu, zase si něco vymýšlíš, kluku, a v duchu si pomyslela, ten má ale fantazii, to by jeden neřekl. Už večer si chlapec všimnul, že mu na rukách a na nohách začaly rašit jemné chloupky a že mu svetr vrůstá do kůže. A druhý den ráno babička kluka v posteli nenašla. Najednou tam nebyl. A zbylo z něj jen pár chomáčků modré vlny, které mu ve spánku spadly na polštář.

(Modrý tygr)

1 rentgenovat – zde pronikavě prohlížet očima

Zdroje příloh

Přílohy I.

Obr. 1 – 18: Archiv autorky

Přílohy II.

Obr. 1 – 19: Archiv autorky

Přílohy III.

NOVÁKOVÁ, Jaroslava a ŠTRPKOVÁ, Kateřina. *Hravá čítanka 6: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia: v souladu s RVP*. Praha: Taktik, 2020. ISBN 978-80-7563-256-2.